

Ты будешь
жить
мѣж нас

№ 70-
-річчя
Миколи
Шнака

Тшч бугеш
жштть
мшж нас

Вірші, художня проза,
літературні есе,
висловлювання критиків,
присвячені пам'яті поета

ББК 83.3Ук7+У2
8У2+У2
Т39

Книга посвящена 70-летию со дня рождения известного украинского поэта, активного участника антифашистского подполья в годы войны на временно оккупированной территории Украины Николая Ипполитовича Шпака — Миколы Шпака, погибшего в застенках гестапо.

В сборнике представлены стихи, рассказы и этюды, литературно-критические эссе, воссоздающие образ отважного героя-патриота.

Упорядкування,
підготовка текстів та примітки
К. М. Шпак та Ю. М. Кругляка

Т 70202-125
М223(04)-79 БЗ-44-20-78. 4603010200

©
Видавництво
«Радянський
письменник».
1979

Я крок примарний твій у світлім чую русі,
Прозорий голос твій до мене лине з тьми.
Ти будеш жить між нас, я піснею клянуса,
Що ти не доспівав, те доспіваєм ми!

Володимир Сосюра

«Пам'яті друга»

ВІД УПОРЯДНИКІВ

Чим далі відходять у минуле події Великої Вітчизняної війни, тим глибше усвідомлюється їх велич. На відстані рельєфнішими бачаться героїчні діла, і нащадки можуть гідно їх оцінити. Серед письменників, які загинули в тяжкій боротьбі з фашизмом, — відомий український радянський поет Микола Шпак. До війни він видав п'ять збірок поезій, але найбільшої слави здобула його унікальна книга, писана в тяжкі роки окупації, яка пізніше дістала назву «До зброї».

Ім'я Миколи Шпака золотими літерами сяє на мармуровій дошці в Будинку літераторів, в рідному селі Липках на Житомирщині діти вчаться в школі імені Миколи Шпака, відкрито там і літературно-меморіальний музей. В Києві одну з вулиць названо іменем поета. На будинку № 68 по вул. Леніна встановлено бронзову меморіальну дошку. Критики та літературознавці ставлять подвиг Миколи Шпака в один ряд з подвигами Юліуса Фучика, Ніколи Вапцарова, Муси Джаліля.

А для письменника чи не найважливіше те, що його твори живуть і після нього. В повоєнні роки вибране М. Шпака видавалося кілька разів.

В цій книжці, приуроченій до 70-річчя з дня народження Миколи Іполитовича Шпака, зібрано поетичні та прозові твори, висловлювання літературних критиків, які здебільшого публікувалися протягом багатьох років у книжках, журналах, на сторінках газет.

Багато літераторів сказали про Миколу Шпака своє слово. Та першим, напевно, слід відзначити Степана Крижанівського, який упорядкував збірку воєнних віршів Миколи Шпака, написав до неї вступну статтю, назвавши цю збірку «одним з найяскравіших явищ нашої радянської поезії періоду Вітчизняної війни». Степан Крижанівський є також автором вірша «Материнська віра», присвяченого пам'яті поета-партизана.

Велику, ґрунтовну статтю, сповнену роздумів про творчість свого друга і про літературний процес тих років, залишив Павло Усенко, в рукописній спадщині якого виявлено і три вірші, присвячені Миколі Шпаку. В цій книжці вони публікуються вперше.

Багато енергії і праці вклав у дослідження творчості Миколи Шпака літературознавець Петро Маркушевський, автор літературного портрета і цілого ряду серйозних наукових розвідок та статей в періодичній пресі.

Земляк Миколи Шпака незабутній Максим Рильський був свідком його перших поетичних кроків і з радістю спостерігав за його зростанням. Він став редактором «Вибраних поезій» Миколи Шпака, які вийшли в 1952 році, і написав вступну статтю до того видання. Ця стаття відкриває і дві збірки віршів Миколи Шпака, виданих у Москві в перекладі на російську мову.

Книжка «Ти будеш жить між нас...» складається з чотирьох розділів. У першому зібрані вірші про Миколу Шпака. Щоб уникнути одноманітності в поданні матеріалу, присвяти довелось зняти і назви подекуди змінити на інші. Першим з поетичним словом про Миколу Шпака виступив Володимир Сосюра, його старший товариш і побратим.

Я тепло знав його. Веселий і білявий
Він був між нас, як спів, як промінь весняний.
Пішов він, як і всі, за день на смертний бій
І молодим лицем упав в криваві трави.

Ці рядки і є першою квіткою, з якої починається вінок поезій, присвячених Миколі Шпаку. До цього вінка вплели свої квіти Андрій Малишко, Іван Гончаренко, Любов Забашта, Юрій Андрущенко, Дора Хайкіна, Олекса Ющенко. Вірш Інни Кульської має давню хвилюючу історію: написаний він ще в час війни і тоді ж подарований своїй подрузі — дружині Миколи Шпака Зінаїді Костянтинівні. Цей вірш друкується вперше.

Поети молодшого покоління теж написали про Миколу Шпака немало схвильованих рядків. Природно, що найбільше творів присвятили своєму земляку поети Житомирщини Валентин Грабовський, Володимир Омельченко, Володимир Козак, Борис Остапенко, Лесь Мазур, Петро Омельченко — автор драматичної поеми «Там, де міст із сталі», виданої окремою книжкою. Пилип Баратинський — учасник партизанського руху на Житомирщині — активний популяризатор творчості М. Шпака. Його перу належить ряд статей про життя і творчість поета, а також цікаві спогади.

У другому розділі зібрані художні прозові твори про Миколу Шпака. Тут подано уривок з документальної повісті Кузьми Гриба «За Унавою — партизани», що є наслідком копіткої багаторічної дослідницької праці письменника. Наведено і невеликий уривок з книги відомого партизанського командира, Героя Радянського Союзу Антона Бринського.

Поряд — уривки з окремих книжок або ж публікацій в періодичній пресі. Літературні есе Дмитра Косарика, Олекси Новицького, Миколи Сингаївського, Івана Цюпи та Миколи Шеремета друкуються тут вперше.

Найновіші матеріали використано в статті Федора Силенка. З них дізнаємося, як були знайдені нові вірші та про зв'язки Миколи Шпака з словацькими солдатами-антифашистами.

В третьому розділі, поряд із згаданими статтями Павла Усенка, Степана Крижанівського та Петра Маркушевського, подаються і фрагменти з праць критиків, літературознавців та письменників, які виступали зі статтями про творчість Миколи Шпака та рецензіями на його книги.

У 1967 році Житомирський обком комсомолу встановив комсомольську премію імені Миколи Шпака. Вона присуджується молодим письменникам, артистам, композиторам, художникам, які домоглися найбільших творчих успіхів. Лауреатами премії стали поети Валентин Грабовський, Михайло Клименко, Ігор Ліберда. Прозаїк Олексій Опанасюк удостоєний цієї премії за документальну повість «Копище». Серед лауреатів — композитор Борис Мельничук, художники Борис Портной та Віктор Шкуринський, артист Петро Кукуюк. Почесного звання лауреата премії імені Миколи Шпака удостоєні також поліський державний ансамбль пісні і танцю «Льонок» та об'єднаний хор українського села Копище та білоруського — Глушковичі. Деякі з цих лауреатів виступають у четвертому розділі книжки.

Зібрані воедино, ці поетичні, прозові, літературно-критичні твори складають своєрідний вінок, який друзі і шанувальники поета вносять у його безсмертя. І видається нам, що стоять вони, схиливши голови, і один по одному промовляють, вшановуючи світлу пам'ять мужнього співця і воїна.

Володимир Сосюра

ПАМ'ЯТІ ДРУГА

Я тепло знав його. Веселий і білявий
Він був між нас, як спів, як промінь весняний.
Пішов він, як і всі, за день на смертний бій
І молодим лицем упав в криваві трави.

Йому б співать та жить. А він прожив так мало,
І так багато він у битвах пережив.
Погаснув синій зір, і обірвався спів...
Його замучили в гестапівських підвалах...

За нього нам співать, його скінчити пісню,
Що з серця линула, любові повна вщерть,
Що думав він в ту мить, останню і зловісну,
Коли його вели по вулицях на смерть?..

Він вірив, що катів змете удар залізний,
Що розцвіте весни життя і волі цвіт,
І, умираючи за Партію й Вітчизну,
Народу вірний син, йому він слав привіт.

Ми з рідних рук твоїх взяли співучу зброю
І понесли її, як молодості знак,
До щастя берегів, білявий мій герою,
Поет, і партизан, і друг Микола Шпак!

Я крок примарний твій у світлім чую русі,
Прозорий голос твій до мене лине з тьми.
Ти будеш жить між нас, я піснею клянуса,
Що ти не доспівав, те доспіваєм ми!

Юрій Андрущенко

МИКОЛІ ШПАКУ

Дивлюсь на твій портрет, Миколо,
зі смутком в серця глибині...
Вже не зустріть тебе ніколи
живим і радісним мені...

Вже бадьорить мене не будуть
твій ніжний чуб і синь очей...
Прийшли тебе вітати люди
не в рідну хату, а в музей...

В меморіальному твоєму
мені б хотілось помістити
землі квітучої поему
і неба сонячну блакить.

Розквітлий мак, дуби чубаті
і спів дівчат на буряках!
І грім безсмертної розплати
на кров'ю зрошених шляхах...

Щоб бачили батьки з синами
усе, чим ти, Миколо, жив!
І чим живеш тепер між нами
у побудові світлих днів!

Пилип Баратинський

НЕНАЧЕ ДУБ-НЕЛИНЬ...

Повік в нашій пам'яті будеш ти жить
Хоробрим, простим, променистим —
Неначе дуб-нелинь, що завжди шумить
Зеленим, то бронзовим листом.

І пісня твоя, як весна, молода
Б'є теплим крилом нам у груди.
Того, хто життя для народу віддав,
Ніколи народ не забуде!

Наталка Білоцерківець

БАЛАДА ПРО НЕСКОРЕНИХ

Гестапівський приклад штовхнув у спину —
Гойднувся світ на ґратах у вікні,
А він дивився вражено і пильно
На ґрати, вп'яті в стіни кам'яні.

Повзла зневіра чотирма кутками,
Поетові на серце наповзла,
Обмацала вологими руками
І подихом отруйним обпекла.

І похоронних тіней сірі юрми
Зашелестіли, наче папірці:
«Так має бути, і згниють у тюрмах
Нескорені поети і борці».

І між цеглин, неначе вірш багрянний, —
Поет побачив — виступала кров,
Та перекреслив тіні гордий ранок —
Вставало сонце, щоб світити знов.

Іван Гончаренко

СЛОВО ПРО МИКОЛУ ШПАКА

Йому було б сьогодні шістдесят,
прийшов би він на збори урочисті
такий же світлий і душею чистий,
як був завжди, як тридцять літ назад.

Такий, як був,— хіба що сивина
посріблила б йому лляне волосся,
бо перейти не ниву довелося,
а путь борні — трудна була вона.

У залі цім сидів би він між нами,
боець-поет, і як було колись,
і мріями своїми, і думками
він просто б і сердечно поділивсь.

Його нема.

У час неволі грізний
він і життя свого не шкодував —
в борні за волю на олтар Вітчизни
він серце, не вагаючись, віддав.

Валентин Грабовський

ПІСНЯ НЕ ВМИРАЄ

Його вранці до страти засудять,
Але поки займалось світання,
Він шукав у простуджених грудях
Слів палких — людям дар свій останній.
Гомоніли дуби, гомоніли,
Як стріляли в поета бандити.
Тільки пісні убить не зуміли —
Встиг він серцем її затулити.
І весною, немов буревісник,
Що між блискавок в хмарах ширяє,
Шпак Микола вернувся у пісні
Навік-віки до рідного краю.
До людей, хто і знає, і любить
Віще слово його полум'яне,
Він прийшов із розвихреним чубом,
Молодий, наче грім той весняний.

Зіні сниться ночами,
 що Микола по Києву йде,
 За собою у бій
 загін партизанський веде.
 — Ти чекаєш мене?—
 Вона схопиться, крикне в одвіт:
 — Так, чекаю, Миколо!—
 А навколо лиш танки і дріт...
 Кажуть люди, що в Липках
 в партизанах змагається він,
 Вона їде туди —
 та навколо лиш смерті розгін.
 Замело у лісах
 партизанські гарячі сліди,
 Їм би їсти зварить
 чи принести з криниці води...
 Тільки їй із дитям
 свого друга слідів не знайти,
 А навколо — війна,
 табори і колючі дроти...
 Кличе друзів до зброї
 невідомий Комашка Пилип,
 Ви його, з бородою,
 і пізнати тепер не змогли б.
 Його вірші гарячі
 на парканах,
 мов кулі, катам:
 «Я Вітчизну свою ворогам розіп'яти не дам!»
 І палають вночі
 чорні лігва фашистських катів,
 До загону його
 йдуть когорти нових юнаків.
 — Комісарє, ми тут!
 — Комісарє,
 ми йдемо у бій! —

Я, український поет,
після вас ще сто літ буду
жити...—

Відкопали у лісі
ми вірші поета-бійця,
Що боровсь, як герой,
і на тому стояв —
до кінця!

Володимир Козак

* * *

Вже осінь сузір'ями дзвонить,
Струмує бентежна ріка,
І клен щире золото ронить
На стежку Миколи Шпака.

Пішов він у ніч полум'яну —
На стежці лишилася кров...
Щоосені тугу багряну
Виносять вітри із дібров.

Шумує наш край сончечолий,
День струнами в небо гуде...
А ненька жде сина Миколу,
І, вірний, до матері йде.

Де кремсали землю гармати —
Здіймається пісня лунка.
Вкраїна — незраджена мати —
Стрічає Миколу Шпака!

Степан Крижанівський

МАТЕРИНСЬКА ВІРА

Уже не ждуть його. Поволі
Скорилися велінню долі.
Все рідше він приходить в сні,
Лиш мати сина жде з війни.

Уже літа пробігли строем,
Та не забув його народ,
Він став прославленим героєм
Без орденів, без нагород!

Вітчизні вірність, сила духу
Увічнили його ім'я.
Вона ж про смерть не хоче й слухать,
Бо віра в матері своя:

Нехай на мармурі й папері
Він буде славний, бойовий,
А раптом... Ось одхилить двері
І скаже: «Мамо, я живий!»

Живий, як бачите, не вбитий,
Здолавши злигодні і час,
Розкидавши могильні плити,
Я повертаюся до вас».

Нехай для друзів і знайомих
Відомо, що надій нема.
Надії голос невідомий
Шепоче їй — чекай сама!

Чекай живого, мамо, сина,
Не міг він вмерти, ні, не міг...
І б'ється в вікна хуртовина,
І чути, як скрипить поріг...

І кожен звук її бентежить,
До шибки чуйно припада,
Бо серце жде і очі стежать,
Бо хоч пролинули года,

І хоч не прийде він ніколи,
І не озветься з далини,
А мати жде свого Миколу,
А мати сина жде з війни.

Юрій Кругляк

БІЛЯ МЕМОРІАЛЬНОЇ ДОШКИ

*Я хочу, щоб к штыку
приравняли перо.*

В. Маяковський

Не раз і не двічі бувало колись,
Що люди рівняли перо до багнета,
І от вони разом у бронзі зійшлись
Впритул, як в житті і у віршах поета.

Імення поета нащадкам сія,
Як Фучик, Джаліль, як Вапцаров Нікола.
В столичній вулиці — горде ім'я,
У Липках цим іменем названа школа.

У ніжній суворості погляд застиг,
У вічність вдивляючись бронзою літер,
І кучері в'ються... Та кучерів тих
Уже не розвіє ніякий вітер.

Інна Кульська

* * *

Зіні, подрузі у болю і чеканні

Тебе нема чотири роки,
Та я в твою не вірю смерть,
В полях-лісах, ярах глибоких
Війни безтямна круговерть.

Тебе, Миколо, бачу знову
Поміж відважних і живих,
Ти, зневажавши чорну змову,
У бій ідеш супроти лих.

І не страшні тобі в'язниці,
І шлях ясний твій до мети,
Його не бачать серцем ниці,
Тобі ж — по ньому тільки йти!

Ти пронесеш звання людини
Крізь шум стривожених дібров...
І прийдеш в хату до дружини
Допить невипиту любов...

Лесь Мазур

МУЖНІСТЬ

Про мужність і юнь непокірну,
Про щастя боротись і жить
В липецьких садах підвечірніх
Миколина пісня звучить.
Про волю в садах цих він марив,
Оцими стежками ходив,
І попів руйновищ і згарищ
У серце поетове бив.
І серце ридало, бриніло,
Мов лука дзвінка тятива,
Натягнута воїном вміло,
Метаючи стріли-слова.
Вони пробивали наскрізно
Мур тюрем і плетиво ґрат.
Листочків отих білосніжних
Боялись кати, мов гранат.
...Крокуєм під сонячним небом.
Летять голуби у блакить.
Про тебе, Миколо, про тебе
В піснях наших слава дзвенить.
Про вірних твоїх побратимів,
Про славних липецьких дівчат
Шепочуть замріяні ниви,
Співає завітчаний сад.

Андрій Малишко

МИКОЛІ ШПАКУ

Незабутній друже і поете,
В ту фашистську, в ту криваву ніч
Ти потрапив ворогу в лабети,
І погасло сонце біля віч.

Розстріляли пісню твою круки,
Пролітає літо і зима,
І чекає жінка, вже й онуки,
А тебе з оточення — нема.

Йдуть вітри на кругосвітні кола,
Птиці повертають з чужини.
Де ж ти, де ти, друже наш Миколо,
Ждем тебе не діждемось з війни!

Володимир Омельченко

НІЩО НЕ СТЕРЛОСЬ,
НЕ ЗАБУЛОСЬ...

Ніщо не стерлось, не забулось.
Підпілля, Липки і Криве...
Усе, що в серці відгукнулось,
У добрій пам'яті живе.

В боях, як грім, гула планета.
Весняний день аж потемнів.
І в серці воїна й поета
Злились водно любов і гнів.

По ріднім округу в напрузі
Летять, гримлять палкі слова.
Іх чують люди, чують друзі,
В них наша правда ожива.

В них той вогонь, що не згорає,
Тепло душі, яким живем.
І в партизанським гордім краї
Встає гроза над Ірпенем.

Зелену весну, мрійні клени,
Кохання струмись вогняний —
Ти все поєднував натхненно,
Коли виходив на двобій.

Тебе нема... В уяві знову
Твій образ чистий виплива,
Звучить твоє невтомне слово,
Як наша правда бойова.

Ніщо не стерлось, не забулось.
Хай днів нових шумить потік,—
Що раз у серці відгукнулось,
Живе у пам'яті повік.

Петро Омельченко

МИКОЛА ШПАК
І ЙОГО БОЙОВІ ДРУЗИ
НАД «КОБЗАРЕМ»

Де в лісі білий цвіт суниць і терну,
Де вранці — промені і солов'ї,
Веде Микола раду про бої
І про мости, підірвані майстерно...

Вогонь червоний на зеленім дерні,
А синій дим — як вгору ручаї...
Тут сіє він в серця слова свої
І кришталеві Кобзареві зерна.

Біля гранати — книга перед ним,
Народна книга з профілем Тараса,
Наснажена зарядом грозяним.

Шевченків правнук славен і прекрасен.
Син партії і нас він учить: дій,
Будь вірним людству і землі своїй.

У ШКОЛІ ІМЕНІ МИКОЛИ ШПАКА

Надвечір. Літо. В школі тишина.
Хотілось би дитинство споминати...
Та входимо в смутну твою кімнату,
і промовляє стінами вона.

Тут всіх вас, юних, фото й імена,
арештів, розстрілів і вішань дати...
Таке не можна тільки оглядати,
таке душею треба брать сповна.

Тебе фашисти потайки убили,
та ти не мрець незнаної могили.
Безсмертен-бо поет, коли стає

стратегом світла у навалу ночі,
зв'язком: час — сонце правди — людські очі,
зразком, як віддавать життя своє.

ТАМ, ДЕ МІСТ ІЗ СТАЛІ

Уривок з драматичних ескізів

Сцена 3

ХТО НЕ САМОТНИЙ

Липень 1942 року. У гестапо в Києві. Есе-сівець вводить Миколу, закутого в кайдани, і виходить.

Г е т р а м п е л ь

Ув'язнений, зробіть ще крок вперед.
Панове очні свідки, цю людину ви знаєте?

І д е о л о г

Я зустрів.

Л ю л ь ч е н к о

Я знаю.

Г е т р а м п е л ь

Ув'язнений, ви стверджуєте це?

М и к о л а

Так.

Г е т р а м п е л ь

Пане Люльченко, що вам відомо
про злочини ув'язненого?

Люльченко

Він

у партизанах був і прямо з банди,
з лісів прийшов у Київ. Я впізнав
його на вулиці і в ту ж хвилину
затримати зумів...

Гетрампель

Тепер скажіть,
ви свідчите, що він учасник банди,
а не злочинець індивідуальний,
якого він із себе удає?

Люльченко

Я присягнути можу, що у нього
є спільники не тільки десь в лісах,
а й тут, у Києві. Він добре знає
і явочні квартири, і паролі...

Ідеолог

Він, так би мовити, фігура чолова
і зміг зв'язки злочинні зав'язати
не тільки на найближчому терені,
в своїм районі, а простяг їх далі
і аж до Києва сягнув, як бачим.

Я певен, що від нього й на Житомир
снується нитка, бо такі, як він,
собі знаходять спільників повсюди.

Гетрампель

Це так?

Микола
(всміхнувшись)

Хто бореться, той не самотній.

Г е т р а м п е л ь

Той не самотній? Певно, так... А хто ж
у тебе спільники і однодумці?

М и к о л а

Та їх багато.

Г е т р а м п е л ь

Пригадай усіх.

І д е о л о г

Не забувай, що з нами ти віч-на-віч
у гестапо.

М и к о л а

Ні про що не забуваю.
Ось думаю: а де ж іще один?

Г е т р а м п е л ь

Це хто? Як прізвище? Його адреса?

М и к о л а

В лице не бачив, прізвища не знаю.
Він пану Ідеологу відомий.

Г е т р а м п е л ь

(до Ідеолога)

Це хто?

І д е о л о г

Не знаю.

М и к о л а

Знаєте ви добре
фашиста, гітлерівця, із яким

шістнадцятого квітня убивали
людей в моїм селі.

Г е т р а м п е л ь

Я не про це
тебе допитую! Мене цікавить,
хто в тебе спільники. Їх треба всіх
назвати, жодного не проминути.
Ну, з кого розпочнем?

М и к о л а

З найголовніших.

Г е т р а м п е л ь

Це так. Ну, називай.

М и к о л а

Я називаю:
Комуністична партія і весь
народ радянський, Армія Червона,
Москва...

Г е т р а м п е л ь

То це ти з мене ще й глузуєш?
Я ж кожну кісточку твою зламаю!

М и к о л а

Таке фашисти вміють.

Г е т р а м п е л ь

Я — фашист!
Я — гітлерівець! Чуєш? Я той самий,
котрий весною у твоїм селі
проводив акцію.

(До Ідеолога)

Скількох ми вбили?

Ідеолог

Дві сотні з чимось...

Двісті двадцять шість.

Микола

Це ти той кат...

Гетрампель

Це я. Дивись на мене.
Я вб'ю, як треба буде, ще й не двісті,
а двісті тисяч душ. Та що там тисяч!
Ми вас мільйони і мільйони знищимо,
але вже ті, хто лишиться в живих
і хто народиться в століттях дальших,
в труді й покорі
будуть існувати.

Микола

Кому ти розглагольствуєш, фашисте?
Мені? Не вірю маячні твоїй,
і ти мене

не можеш залякати
нічим. Мене ти можеш тільки вбити.

Гетрампель

Убити просто — це для тебе мало.
Тебе я закатую. Так, як схочу.
За кожне слово, сказане в образі
мене і свідків, ти мені заплатиш
тяжкими муками. А за упертість —
найтяжчими. Хоч ти і не признався,
але вже все доведено. Я маю
ось ще один незаперечний доказ,
що діяв ти не сам, що є злочинна
організація. Ти передав

листа до неї, тільки він потрапив спочатку в наші руки. Признавайся, відмовитись не зможеш. Твій тут почерк.

Микола

А ваша провокація?

Гетрампель

Яка ж

тут провокація? Це ж написала твоя рука. Хіба тут є фальшива хоч літера, хоч кома? Ти не ждав такого ходу?

Микола

Ну та й що в цім ході?

Від чого вам радіти? Від записки, що я хотів до рідних передати, а ви перехопили? Ще не знаю — це провокація чи випадковість. Але немає у моїй записці ніяких таємниць.

Гетрампель

До кого ж лист?

Микола

До рідних. Я ж сказав.

Гетрампель

Не лиш до рідних.

Читайте, пане Люльченко, уголос.

Люльченко

(читає)

«Мої дорогі!
Пишу вам із Києва, з тюрми гестапо, закованою в кайдани рукою. Жит-

тя моє закінчується, і я посилаю вам усім прощальний привіт. Не оплакуйте мене. Я гину на Великій Барикаді боротьби за майбутнє щастя людства. Війна закінчиться тим, що труп фашизму буде скинутий у прірву, а народи набудують багато сталевих мостів дружби і ними перейдуть у нові часи, прекрасні часи, яких я не побачу, але за які не шкодую свого життя.

Мене видав націоналіст Аркадій Люльченко. Я певний, що він не уникне кари за своє запроданство».
(До Миколи).

Ти справді в цьому впевнений?

Микола

Побачиш.

Люльченко

Негіднику! Плюгавцю! Ти мені бажаєш смерті? Ти про помсту мариш? Але по-твоєму не буде!

Микола

Буде.

Ідеолог

По-нашому вже є. Не ми сьогодні в твоїх руках. А ти — в руках гестапо.

Гетрампель

Та не роз'яснюйте йому. Він знає, у кого він в руках. Читайте далі

спокійно, пане Люльченко. Гестапо
безпеку повну гарантує вам.

Люльченко
(читає)

«Будьте мужніми, вірте в ясне майбутнє і
прощайте назавжди...»

Гетрампель

Німецький бог є справедливий бог,
в земних ділах він має принцип:
Jedem das seine.

Ідеолог

А по-українськи буде
двома словами: кожному — своє.

Гетрампель

Для тебе зрозуміло, що це значить?

Микола

А що це значить, я уже від німців
на фронті чув і знаю.

Гетрампель

Натурально,
у наших фронтівих борців на сході,
як і в гестапо, цей же принцип:
Jedem das seine.

Микола

Це я добре зрозумів.
Я чув, як німці гучно кажуть «Гітлер
капут!», коли здаються в полон.

І справді кожному своє виходить:
для них — полон, для Гітлера — капут.

Гетрампель
(виймаючи з кобури пістолет)

А ось тобі твоє віддам я зараз:
одержуй кулю там, де ти стоїш.
(Цілиться).

Микола

Стріляй, коли не бавишся... Та тільки
я бачу по тобі, що про арешти —
то все брехня. Не так би ви раділи,
і не хапався б ти за пістолет...

Гетрампель

Ні, я уб'ю тебе не з пістолета.
Ми всунемо тебе в огонь ногами
і половину спалим, а тоді
повісимо.
(Натискає кнопку дзвоника).

Микола

Тоді й тріумфувати
над мною мертвим зможете, панове.
А над живим — у вас нема тріумфу.
Входить есесівець.

Гетрампель
(показуючи пальцем униз)

Замкнути у підземний бокс. Веди.

Борис Остапенко

БЕЗСМЕРТЯ

Із тихих піль тривожні журавлі
Віднесли не одне вже мирне літо.
А ти в душі народу будеш жити,
Допоки сяє сонце на землі.

Чи там, свої повідавши жалі,
Тобі приносять на могилу квіти?
Та й чи могила є твоя на світі
Чи в ріднім полі, чи в чужім селі?

О ні! У тебе ж не було могили,
Або ж убивці злі тебе не вбили,
Бо смерть у битві — то в безсмертя путь.

І кров, і пісню ти віддав народу,
Й тобі він дав безсмертя в нагороду,
Безсмертні ж вічно у серцях живуть.

Олекса Палажченко

ТИ СТАВ ЛЕГЕНДОЮ ЖИВОЮ

Як цвіт рясних садів навколо,
Як спів пташиний навесні,
Ти так любив життя, Миколо,
Переливав його в пісні.

Щоб за рікою, за горою
По селах всіх і всіх містах
Вони котилися луною,
Наснагу будячи в серцях.

А сунули фашисти злісні
На Україну, за Дніпро,
Сказав: «Належу я Вітчизні»
І насталив своє перо.

Багнета гострого гостріші,
До зброї кличучи братів,
Твої палкі листівки-вірші
Палили гнівом ворогів.

Коли ж в пільмі сліпої ночі
Тебе схопили люті пси,
Ти мужньо глянув смерті в очі,
В прекрасні вірячи часи.

Не похилив ти перед катом
Чубату голову свою,
Поетом-месником, солдатом
Лишився в бойовім строю.

Бо совам не дано ніколи
Орла збороти у борні...
Ти так життя любив, Миколо,
Переливав його в пісні,

Що за рікою, за горою
Їм не змовкати у віках.
Ти став легендою живою,
Ти в наших житимеш серцях.

Микола Сингаївський

З ПІСЕНЬ МИКОЛИ ШПАКА

А там, у пущах, вітер блудить
і лісникову доньку будить.
Там на світанку ліс густиме
і лісовичка з-під зорі
до озера по воду йтиме
під срібномовні явори.
І, сонно глянувши на воду,
по ній латаття розпливлось...
«Та нема дівці переходу»,—
співає хтось
чи так здалось.
Ні, не здалось. У грізне літо
тут Шпак Микола став на герць.
І на стежках, де кров пролито,—
палахкотить мак-багрянець.
Багряний мак.
Поглянь, Оксано!
Хоч він цвістиме рік у рік.
Це ж ти взяла сорочку рвану,
перев'язала хутко рану,
й живим лишився чоловік.
Живим зостався.

В очі глянув.
І заспівав — тобі чи ні?
Він пісню щиру й полум'яну
творив у лиховісні дні.

Вона палала з уст народу —
безжальна, гнівна, гомінка.
А він писав її в негоду
біля дубового пенька
у дощ, у хвищі і в тумани —
на Попільнянщині своїй...
А з нею хлопці-партизани
ішли, як велети, на бій.
Там, у шумливому розвої,
сліди вели у березняк.
І командир гукнув: «До зброї!», —
то був поет Микола Шпак.
У нього чуб немов шовковий,
у нього очі голубі.
Тоді він доньці лісниковій
співав...

Оксаночко, тобі...
«Та нема дівці переходу...»
З якого трепету слова!
Коли від роду і до роду —
живе поезія народу,
як пісня матері жива!

* * *

Над Ірпенем квітує мак
І щовесни квітчається.
Тут народивсь Микола Шпак
І звідси починається.

Полісся. Липки і Криве.
Тут кожен змалку трудиться,
Тут пісня про Шпака живе
І ніколи не забудеться.

Вона в серцях і на устах,
Її життя народжує,
А шлях поета у віках
Поезія продовжує.

Павло Усенко

МИКОЛІ ШПАКУ

Минає вже десятиріччя...
Тебе нема... Мара чи сон?..
А я дивлюсь тобі у вічі —
І бачу давній той вогонь,
Що йшов од серця...

Наче колос

Ти між шорстких землі долонь...
Нема тебе. А є твій голос.
Нема життя. А є вогонь...

ДУБ-ПАРТИЗАН

(Легенда)

Пам'яті Миколи Шпака

Як стріляли партизана —
Кулі трапили у дуба.
Та стояв несхитно велет —
Й партизан не впав на землю.

Коли ж серце йдна прошила —
Де взялася в нього сила!
Дужа блискавка знялася,
В листі дуба прошуміла.

І забрав у серце хлопця
Дуб-прадуб, стодавній велет,
І ніяка вража куля
Не змогла його пробити!

Ходять шумами ялиці,
Бродять леготом берези...
Він незламний, світлолиций,
Він живе, той славний воїн!

А джерела, а джерела
Точать цівкою з-під дуба —
Плине й плине червонясто
З тих часів вода кривава.

Узялись рубати дуба,
Партизана щоб убити,
Та стоїть, гіллям уперся
Дуб у небо — ще й розрісся!

Ні, не вбили партизана —
Його сила вся в прадубі,
Його слава ходить всюди —
Знає край увесь зелений.

І коли грозою небо
Спалахне, весь ліс обсяє,—
Він виходить з того дуба,
По землі іде коханій.

Він приходить в чисті душі,
Навіща дівчат у ланках
І, жартуючи із ними,
Їм дарує квіти маки.

І живе юнак хоробрий,
І довіку жити буде,
Доки в небі ходить сонце
І живе народу серце...

НА ЛИПКІВСЬКИХ ПОЛЯХ

Ні романів, ні пісень, ні драм,
Ні лірних задумів — нічого...
Невже шумить лише вітрам
Серед роздолля степового?
Невже на обширах усіх
Кругом одна лиха година,
Невже замовкли жарт і сміх —
І ніч гуляє горобина?..
О ні, соколики, о ні,
Пісень хороших наспіваєм,
Ось тільки хай кінець війні —
Жалі погребні та сумні
Розвіються — і зграя
Круків ворожої орди
Навіки в ночі розлетиться...
...А зараз — кров. А зараз — дим...
І людям мир ще тільки сниться...
А зараз — на курку рука,
І грізні зорі сходять тяжко,
Й нема письменника Шпака —
Є партизан Пилип Комашка!

Дора Хайкіна

ВУЛИЦЯ МИКОЛИ ШПАКА

У давні дні, задовго до навали,
Як у маленькій він кімнатці жив
(У квітах він кохавсь, дітей любив),
Іще тоді його я добре знала —
І як сусіда, й як поета: завше
Ходив, було, з замріяним чолом.

Ті дні змела війна, їх враз підтявши,
Як деревце попід його вікном...
Вона йому нових дала сусідів
В землянках партизанських, у лісах...

Де прах його поділи — хто б повідав?—
Там клен би посадити в головах...
Одне лиш знаємо — в страшній катівні
Гестапівець не зміг його зламати!

...Тепер в цій вулиці — широкій, рівній —
Ожив він, щоб ніколи не вмирать.
Шумить людський потік, дзвенять трамваї,
Вітрець гойдає ніжно деревця,
Идуть літні, юні, дітвора гасає —
Життя кипить, вирує без кінця.

На хвилю зупиняюся на розі,
Бентежний у душі відчувши щем.

Нехай ніколи більш воєнні грози
Не обпечуть наш край лихим вогнем!

Щоб вулиці нові росли й бульвари,
Де ловлять сонце сяючі шибки,
Щоб заморожено блукали пари —
Закохані дівчата й юнаки.

Щоб, радісні вбираючи прикмети,
Що так щасливо нині розцвіли,
По них — живі серед живих — поети
Ходили із замріяним чолом!..

Переклав з єврейської Наум Тихий.

Надія Хоменко

ЗНАЛА Я КОМСОМОЛЬЦЯ
ВЕСЕЛОГО...

Знала я комсомольця веселого.
Він любив наддніпрянські вогні...
В грізний час партизанськими селами
пролунали його пісні.
Закликав він в боях не гнутися,
край радянський грудьми захищать,
мріяв скоро додому вернутися
і поему про мир написати.
Лоб високий, біляві кучері,
ніби чисто промитий льон.
Ворогам, що його замучили,
посилаю і я прокльон!
Їм не вбити свинцевою зливою
слово правди ясне і тверде!
Не зірвать їм путі щасливої,
по якій мій народ іде!

Ярослав Шпорта

МИКОЛІ ШПАКУ

Не довелось нам з тобою зустрітись,
Голос почути і потиск долонь,
Тільки в нас в погляді кожному світиться.
Зору твого жагучий вогонь.

Пісню про тебе натхненну складаємо,
Ту, що родилась в нерівнім бою,
Ми із тобою живем, розмовляємо,
В слово вкладаємо душу свою.

Ріс ти не кволою тою ромашкою,
Що загубилася в шепоті трав,
Просто назвався Пилипом Комашкою,
Та не комашкою — воїном став!

Скільки доріг довелося поміряти,
Скільки горіння віддять боротьбі...
В смерть твою, друже наш, важко повірити,
Можна вмирати, але ж не тобі.

Бач, за тобою ми всі зажурилися,
Згадка про тебе заснуть не дає.
Очі твої у озерцях відбилися,
В серці моєму — серце твоє.

Я твоє слово, неначе у кратері,
Вічно нестиму, навік збережу,
Руки потисну старесенькій матері,
Батькові слово привітне скажу.

Знаю, зажуряться, горе сльозиною,
Наче росою, додолу впаде.
Я ж нагадаю, що злою судьбиною
Нас не зламати ніколи й ніде.

Йдеш ти сьогодні із нашими лавами,
Сонце сіяє в очах — молоді!
Разом з тобою Вітчизну ми славимо,
Разом з тобою ростем у труді.

З піснею чесною, словом озброєним,
Словом, що славить народів сім'ю,
Йдеш ти сьогодні поетом і воїном
В нашій незламній радянській строю.

Олекса Ющенко

ВУЛИЦЯ МИКОЛИ ШПАКА

*На Ірпені, де я ізріс,
Літа мої стрічаються.*

М. ШПАК, 1942 р.

І цвіт, і муки солов'я,
І серце юне крається:
«Тут доля кріпнула моя,
Отут вона й кінчається».

А потім — жито у полях
Біжить, пливе, хвилюється.
Між нивами у далеч шлях:
Іде поет, милується.

Злотистий чуб його звиса,
То хвилею, мов з повені.
І навкруги полів краса
Іще не відвойована...

Злотистий чуб, як пшениці,
Що ллються в далеч хвилями...
З поетом здружені бійці
І з помислами спілими.

Ніхто не думав з них про те,
Що вже сюди не вернеться.

В літах імення проросте
І піснею обернеться.

...Стежки ірпінські. Ні, вони
Біжать і не кінчаються,
Прийшли в столицю із війни,
У вулицю вливаються.

Та вулиця його ім'я
Взяла, щоб не забулося.
...І цвіт, і муки солов'я —
Шпака Миколи вулиця.

Андрій Ярмаульський

БУВ ТИ НІЖНО-МОЛОДИЙ

Вийду з хати: любо-любо —
Білий цвіт вквітчав сади...
Кажуть, був ти білочубий,
Був ти ніжно-молодий.

Та неждано хижа сила
Увірвалася в твій сад,—
Серце гнівом закипіло,
Взяв ти в руки автомат.

І повів на супостата
Вірних друзів-земляків,
Щоб цвіла Вітчизна-мати,
Біло-біло сад щоб цвів.

Та в жорстокому двобої
Кров гаряча... тільки дим...
Впав ти воїном-героєм,
Білочубим і ясним.

Міліони в буйнім герці
На Берлін проклали путь,
Та невиспіване серце
Ім ніколи не забудь.

Вийду з хати: любо-любо —
Білий цвіт вквітчав сади...
Кажуть, був ти білочубий,
Був ти ніжно-молодий.

2

Максим Рильський

МИКОЛА ШПАК

Ми пам'ятаємо його — стрункого, вродливого юнака з золотим волоссям, ясным поглядом і милою посмішкою, простого, скромного, закоханого в життя і поезію. Ми були свідками його перших творчих кроків, ми радісно спостерігали, як наполегливо і сумлінно працював він над словом, не раз і не два перероблюючи свої вірші. Нам було любо почувати в цих його віршах повів рідних ланів та садків, чистий подих народної пісні.

Син садівника із села Липки на Житомирщині, він усе коротке своє життя зберігав кровний зв'язок із землею, з природою. Радісна соціалістична праця колгоспників, що її любив він так само палко, як працю робітників промисловості, котрій присвятив теж низку віршів, була одною з його найулюбленіших тем,— звідси й такі назви його книжок, як «Багатство», «Сила земна», «Жита красуються».

1928 року, ще юнаком (він народився у 1909 р.), Микола Шпак (Шпаківський) написав поезію «Квітує жито», дуже для нього характерну:

*Квітує жито хвилями під сонцем,
Снується співом синя далина.
Орем на пар. Лоскоче радість серце...
Шумує буйно літо на ланах.
Робочий день. Буя життя вогнисте,*

*В селі росте, міцніє колектив...
А вітер хилить гриву колосисту,
Розливом лине шелест золотий.*

У цій не зовсім досконалій формою поезії я підкреслив слова: співом, робочий день і колектив. Уже змолоду поняття мистецтва, праці, колективу були для Миколи Шпака нерозривно пов'язані.

Поет любив свою рідну землю — Україну, уявляв її завжди як невід'ємну, складову частину великого Радянського Союзу. Він залишив багато перекладів, в тому числі з Огарьова, Нікітіна, Некрасова, Маяковського, Янки Купали, Кости Хетагурова. Ці переклади свідчать про читацькі симпатії Миколи Шпака (наведений мною список дуже характерний), про його увагу до творчості народів-братів, про глибоку любов до рідної поезії.

Вирісши в селі, на лісних та польових просторах, Микола Шпак виявив себе як уроджений і тонкий пейзажист, як співець красивої, розумної, радісної творчої праці. Він знав життя села, він жив його інтересами. Разом з тим слід відзначити, що вже з перших років своєї поетичної діяльності Микола Шпак приділяв постійну увагу робітничому класові, прекрасно розуміючи його провідну революційну роль.

Люблячи природу не естетською, снобістською любов'ю, а любов'ю працівника і борця, він з цим почуттям, розуміється, пов'язував і свої враження особисті, інтимні:

*Шелестить трава медова,
Вітер гладить коси...
Хто твій образ, чорноброва,
В серці з нас не носить!*

Микола Шпак був природжений пейзажист:

*Дзвонить вітер підківками,
Збиває з дороги,*

*Красень місяць між зірками
Ніч бере на роги.*

Своєрідність і природність цього образу важко було б заперечити. Ще приклад:

*Лине хмаринка
Плавно над полем,
Хмарку спіймали
Сині тополі.*

Поетові властива була чиста, майже дівоча ніжність:

*Під дощем берізка біла
Край дороги на горбі
Ронить сльози голубі.
Я проїхав, оглянувся:
Залишилася сама
У журбі своїй — німа.
Та берізка, як дитинство,
Залишилась вдалині —
Так привиділось мені.*

Печаль? Так! Але печаль світла, я б сказав — оптимістична печаль.

Ніжний був Шпак і в поезії, і в житті. А втім, він не відділяв поезії від життя: вони були для нього органічно злиті.

Разом з тим цей ніжний юнак ховав у грудях серце воїна. Уже в першій своїй книжці віршів «Наркому рапорт» (1933) він не раз звертається до недавно прошумілих на нашій землі битв за щастя народу, до теми походів і боротьби.

*Знімаю зірку на кашкеті,
Але назавжди воїном лишусь! —*

заявляє він. І коли почалась нова війна — битва з фашистськими загарбниками, поет був у повній бойовій готовності.

З самого початку Великої Вітчизняної війни Микола Шпак — у лавах Радянської Армії. Потрапивши у вороже оточення, він пробрався в рідні свої Липки, де й організував місцеву молодь для підпільної боротьби. Почалася діяльна антифашистська агітація, і цілий ряд патріотичних відозв, листівок, сатиричних віршів вийшов з-під пера Пилипа Комашки (так підписувався під цими творами Микола Шпак). Ці агітки широко пішли в народ, викликаючи цілком зрозуміле роздратування фашистського командування. Гестапо незабаром знайшло слід підпільної організації, партизани пішли в ліси. Микола Шпак вирішив пробратись у Київ, мріяв поширювати свої вірші, відозви в тисячних тиражах, хотів налагодити зв'язок із київськими підпільниками. Але за доносом випадково зустрінутого ворога він був 19 липня 1942 року схоплений гестапо, із застінків якого вже не повернувся...

Нам дорога пам'ять чесного бійця-поета, ми з хвилюванням згадуємо слова, які сказав він під час війни, ночуючи у своєї матері в Липках:

— Ні, мамо, тепер я не ваш, — я належу Вітчизні.

Український народ шанує світлу пам'ять щирого поета і чесного громадянина, що віддав життя своє за Радянську Батьківщину.

Пилип Баратинський

ЛЮБОВ І НЕНАВИСТЬ ПОЕТА

Золотоволосий юнак з глибокими мрійними очима, безмежно закоханий у поезію, скромний і щирий з друзями, сповнений гарячої любові до Батьківщини і вогняної ненависті до її ворогів — такий був Микола Шпак, такий він залишився у нашій пам'яті.

Ми зналися ще до війни, а зустрілися знову в березні 1942 року. Це було в Попільні на Житомирщині.

Я зайшов до свого друга Олексія Новицького похвалитися листівками. Нараз Ніна, дочка господаря, попередила: хтось іде.

Поріг хати переступили Степан Краснощок, мій давній знайомий з Липок, і Микола Шпак.

Жваво загомоніли. Читали листівки. Ми з Олексієм розповіли про зв'язок із словацькими солдатами, що саме стояли в нашій селі. Микола з Степаном повідомили, що організували в селі Липках сусіднього Корнинського району підпільну групу. Вона вже має гвинтівки й гранати, веде агітаційну роботу в селах.

— Нам би більше зброї, а люди будуть, — сказав схвилювано Микола. — Ось і з вами вже налагодили зв'язок. Сподіваюсь, що на весну матимемо і людей, і зброю.

*Скільки гніву, скільки злості
Накипіло в серці у моїм!..*

Запанувала тиша. Запихкали самосадам...

* * *

З Корнина приїжджала поліція, позривала листівки, допитувалася в старости, хто такий Пилип Комашка.

— Ага, катюги! Стривайте, вжалимо ще й свинцем!— кинув Микола.

Сходилися підпільники. Це були жителі Липок та навколишніх сіл. Зібралось близько двадцяти чоловік.

Замаскувавши вікна, запалили світло. Виставили вартових. На засіданні підпільного штабу перший виступив Микола. Він розповів про події на фронтах, про партизанів з Брянських лісів, які мають зв'язок із Москвою.

Засідали до пізньої ночі. Ухвалили якомога більше роздобути зброї, медикаментів і перейти до дій. Передусім нищити німецькі ешелони, псувати залізничну колію Житомир — Фастів.

Після цього, на прохання присутніх, Микола прочитав свої вірші «Фашистська культура», «На німецьку відозву про збір металевого брухту», «Фашистам від Комашки Пилипа». Наступного дня переписані Миколині вірші ми взяли з собою, щоб розповсюджувати серед населення.

* * *

12 березня на квартирі Олексія Новицького зібралася підпільнянська підпільна група, про існування якої я не знав. Групою керували Никифор Гуменюк та Євген Романчук. У ній було чоловік п'ятнадцять, майже всі комуністи.

На засідання прийшли Микола Шпак та Степан Краснощок. Підпільники домовилися про спільні дії, опрацювали докладний план збройного виступу.

В ніч на перше квітня намічалось роззброїти роту словаків (про неї докладно повідомив словацький солдат Юзеф). Після цього мали захопити станцію і висадити в повітря німецькі склади з боеприпасами.

* * *

Повернувшись у Попільню, я передав у Липки Миколі звіт про виконану в деяких селах району роботу. Одержав від нього нові розпорядження.

Наступного дня німці забрали Олексія Новицького і його сусіда, двадцятирічного Сашка Козака, який мав радіоприймача.

Я вирішив негайно попередити Миколу, і за годину товаришка Корбут була в дорозі на Липки.

Сталося те, чого ми найбільше боялися: усю попільнянську групу було заарештовано. Видав якийсь підлий зрадник.

26 березня 1942 року фашисти розстріляли патріотів, а організаторів групи Никифора Євдокимовича Гуменюка та Євгена Івановича Романчука повісили.

Минуло кілька днів. На оголошення гебітскомісаріату про страту підпільників було наклеєно вірші Миколи Шпака:

*Піднімайсь, народе мій,
На останній з німцем бій!*

Жоден захід окупантів, їхня найменша спроба обдурити населення не проходили без того, щоб на них не відгукнувся Пилип Комашка.

Поет знав, що смерть чатує на нього всюди, що на нього полюють фашисти. Але для свободи не шкодував нічого.

*Життя не шкодую,
Що цвітом лиш стало.
Аби у майбутнім
Воно квітувало, —*

писав він у вірші «Дівчатам липецьким».

Влітку 1942 року Микола потай пробирається до Києва, де хотів налагодити зв'язок з київськими підпільниками.

Але на одній з вулиць Миколу Шпака та його товариша— партизана Петра Радченка пізнав фашистський запрода- нець і доніс у гестапо.

Це сталося 19 липня. В гестапівських катівнях переста- ло битися велике серце поета-патріота, поета-героя.

У вірші «Радисту С.» Микола Шпак писав:

✓ Як хотів би я, щоб мати,
І сестра, і дрібні діти
Заспівали б про убитих.
Це про нас, що воювали,
Путь свободі прокладали
У фашистському ярмі.

Вірші поета залишились жити.

* * *

Уже виріс дубовий гай на тому місці, де ми тоді знайшли листівки, які розкидав радянський літак. Щороку цвітуть сади, які так любив Микола. Адже і сам він — син садів-ника. У наших райдужних днях, напружених буднях лу-нає пісня поета-воїна, живе душевна краса, чистота ду-мок і серця благородної, мужньої і вольової людини.

Поет залишився навіки молодий...

Антон Бринський

У ПОШУКАХ НАДІЙНИХ ДРУЗІВ

У пошуках надійних друзів, з якими можна було б починати боротьбу, прийшов Левко Магомет у середині грудня в село Липки Корнинського району Житомирської області до родичів своїх Шпаківських. Незважаючи на важкі часи, тітка Анеля, материна сестра, прийняла Левка радо, навіть заплакала, обіймаючи племінника.

— Та який же ти став! До чого довели нас ці нелюди! Ну, роздягайся, рідний, зараз я тебе нагодую.

— Пробачте, тьотю... Мені б спершу помитись.

Помитий, в чистій білизні, він у рідному колі відчув себе так, ніби вдруге на світ народився. Добре!.. А на душі все одно неспокій. Щомиті пам'ятав, що належить не собі, що прийшов не відпочивати і шукає не тепла у цій гостинній, рідній йому хаті, а товаришів для боротьби.

Таким товаришем був син тітки Анелі, відомий на Україні поет Микола Шпак. Але зустрілись двоюрідні брати дещо стримано. Левко — кадровий військовий, Микола — політпрацівник запасу, добровольцем пішов на фронт ще на початку війни. Обоє, як кажуть, доля не обділила здоров'ям. Микола хоча й поступався йому зростом, все ж був і високий, і кремезний. Тонке, натхненне обличчя під пасмом непокірної чуприни, блакитні очі, водночас задумливі й пильні, свідчили про велику внутрішню силу. І от ці двоє командирів зустрілися в особливо важкий час, коли доля Батьківщини вирішувалась на полі бою, зустрілися в сільській хаті, на території, захопленій

ворогом. Кожен з них відчув немовби й свою частку вини за те, що сталось. Але, брати й друзі, вони не крилися один від одного. Кожен розповів, що з ним трапилось у ці бурхливі місяці. Микола був кореспондентом фронтової газети, брав участь в обороні Києва, потрапив у оточення... Він, як і Магомет, прагне боротись. Є люди. Збирають зброю, готуються. Але практична робота обмежується поки що лише розповсюдженням зведень Радінформбюро й антифашистських листівок. Мало. Всі розуміють, що цього мало, треба більшого, але не знають, як почати, немає керівництва, немає зв'язку з Великою землею. І, звичайно, чекають на рятівну «чорну стежку».

Микола спрагу до дії задовольняє складанням антифашистських листівок. Вірші, підписані псевдонімом Пилип Комашка, розмножуються від руки, і підпільники поширюють їх по околишніх селах.

Люди збираються перед маленьким білим аркушиком і читають дзвінкі рядки, в яких сміливо й нещадно тавруються «принади» фашистського режиму, міститься заклик не коритись загарбникам, ставати на боротьбу з ними.

Ось Пилип Комашка гнівно висміює претензії окупантів на «цивілізаторську місію»:

*Ми крутимо жорна, як люди первісні,
Щоденно я чую розмови зловісні:
Коли б його терло отак по кістках
За те, що примусив тримати в руках
Ці жорна голодні, ці жорна камінні.
Їх крутимо, скорбні, їх крутимо, гнівні.
Невже це культура, невже це прогрес?
Томися у поті, купайсь в ньому весь.
Мабуть, це культура, фашистська культура.
Ой хитра культура, для німців не дура.*

І люди відчувають: поет висловлює їхні власні думки.
Пилип Комашка стверджує:

*Бо ми таки вірим,
Бо ми таки знаєм,
Що волю повернем
До рідного краю!*

Ці слова люди повторюють, як гасло, хвалять невідомого Пилипа Комашку, а він сам все більше переконується, що час від слів переходити до діла. І товариші його такої ж думки. Треба братись за зброю, шукати зв'язку з Великою землею, зв'язку з діючими партизанськими загонами.

За чутками, загін, зв'язаний по радіо безпосередньо з Москвою, оперує десь біля Прип'яті. Липківські підпільники вирішили послати на розшуки цього загону свою людину. Вибір випав на Магомета. І от він знову вирушає в далеку і нелегку путь. Було це у квітні 1942 року, коли безмежні поліські болота набрякли водою і розлилися незліченні поліські ріки.

Кузьма Гриб

КЛИЧ СВОБОДИ

У важких боях танув загін. Один за одним гинули відважні патріоти. До гітлерівських катівень потрапляли розвідники. Не могли пробратися до лісу зв'язкові, таким щільним було кільце оточення поліцейських та каральних частин.

На початку жаркого липня одного вечора Микола Шпак, зібравши друзів, що залишилися живими, повідомив:

— Вважаю, що в теперішній ситуації без зв'язку з Центром, без його вказівок і допомоги нам не обійтися. Потрібна наочна агітація. Потрібні листівки. Не клаптики, писані від руки, а серйозні друковані партизанські листівки, щоб кинути той партійний клич на весь наш край. Спробую зв'язатися з Київським підпіллям, чекайте на мене, товариші!

Перед виходом з табору ще раз переглянув свої кишені: три маленьких захалявних блокнотики... В них дрібним, бісерним почерком він записував свої вірші.

— Куди ж їх? Кому віддати на схов?

Тадей Годлевський сумовито подивився на друга.

— Давай отут залишимо, в лісі. Під дубом земля суха. Хто зна, що з нами буде...

— Закопаємо в трьох місцях, щоб в разі чого — не все загинуло, — порадив Кучин.

«Прощайте, думи мої, гаряча кров мого серця! Хай люди знайдуть, прочитають вас і знають, що ми чесно йшли

на бій, у нас не було й зерна неправди за собою. Прочитають і не осудять нас. Ми зробили, скільки могли», — бриніло в душі Миколи. Він швидко ступав лісовою стежиною, усе віддаляючись від своїх бойових побратимів.

Прибувши до Києва, Микола Шпак зупинився на квартирі свого товариша письменника Петра Радченка... Микола знав Радченка давно, дружив з ним, поважав його, довіряв, як самому собі, тому відразу після перших привітань заговорив про шрифт.

— Мені треба зв'язатись з партійним підпіллям, — пояснив свій намір докладніше.

— Давай зустрінемося з Мілею, тою дівчиною, що з табору тебе переправляла через Дніпро.

Міля прийшла на другий день, кругловида, з чорними, як терен, очима, з довгою русою косою під синенькою хустиною. Всміхнувшись, простягла руку Миколі.

— Добридень! А я вас часто згадувала! Як там у ваших краях? Що чути про Василя Кучина?

— Живий він, Мілечко! Скоро побачу його і все розповім про вас!

— Петро казав, що вам потрібно... Так от: завтра о третій годині ми з вами підемо на зустріч з одним чоловіком...

Не знав тоді Шпак, що наступної осені, у вересні 1943-го, Меланію Гриненко живцем спалять фашисти в Яблуневому лісі, прив'язавши до дерева.

Ледь дочекався Микола тої третьої години, коли в хату влетіла задихана Меланія.

— Ох, серце вискакує... Але таки впоралась з усім!

Вона працювала в селі Вишгороді листоношею. До її обов'язків входило передавати папери з сільської управи в районну. І так щодня. П'ятнадцять кілометрів до міста, п'ятнадцять до села. І все пішки, бо поєднувала службові обов'язки з обов'язками партизанської зв'язкової.

Передача листівок, переправа людей на той бік Дніпра — все це вона. Правда, перевозити човном допомагав брат Іван.

— Я готовий, куди накажете? — зрадив Микола.

— Ідіть за мною. На Житньому ринку побачите двох чоловіків — стоятимуть біля ларка, де продають птахів і рибок. Один — у залізничній формі, другий — в українській сорочці. Пароль: «Де сахарин продають?» Відповідь: «За карбованці не купити».

У дворі Радченків медово пахла розквітла липа. Роїлись, мов золоті краплі, бджоли. Дихало теплом сонце. Бриніла з радощів душа Миколи.

— Пішли!

Микола по одягу впізнав підпільників. Обмінялись паролями.

— Зайдемо за той розламаний ларьок, — запропонував високий, чорнявий чоловік в одягу залізничника.

Базар залишився ліворуч.

— Розкажіть докладніше про свою роботу, — звернувся один з підпільників. — Яка саме потрібна допомога?

Шпак коротенько доповів. Хвилюючись, кілька разів повторив, що потрібні їм друкарня і постійний зв'язок з партійним Центром.

— Добре, — пообіцяв залізничник. — Постачатимемо вас листівками нашого комітету. Завтра ж їх одержите. З друкарнею теж допоможемо. Та як її переправити? Адже буде кілограмів дванадцять?..

— Щось придумаємо! — голос Миколи тремтів. — Це для нас як повітря, як саме життя!..

— Зв'язок підтримуватимемо через Петра Радченка. Зв'язкова — Міля. Повернетесь до своїх у ліс, зв'язок здійснюватиме ось цей товариш, — і вказав на свого супутника. — Він працює директором контори «Заготзерно», його люди можуть їздити по селах і районах. Як у вас, є надійна явка?

— Хутір Бухалівщина під селом Липки. Хата Олександра Півторака. Пароль: «Де тут садівник живе?» Він і зведе нас.

— Добре, — простяг Миколі руку підпільник. — Домовилися. Чекайте Мілю. Думаю, за два-три дні усе владнаємо.

Другий прощався мовчки. Тільки розумні й лагідні його очі потеплішали.

Микола повернувся до Радченків щасливим. Радість так і струмувала з його синіх очей.

— Петре, які прекрасні люди оточують тебе! Та я... Нема більше Пилипа Комашки! Буде видавництво лісових месників!.. А тепер давай на базар! Треба якнайшвидше владнати справу з папером, — мовив до Радченка.

Базар кишів мурашником. Продавали усе, що можна: одяг, меблі, картини. Серед сірого, знедоленого люду виділялись осотом зеленуваті мундири фашистів, чорні — зрадників-поліцаїв.

В ряду, де на спилуженій землі рябіли розстелені шпалери, старі книжки з священного писання, Микола запримітив купку зеленкуватого паперу, нагнувся, щоб мацнути, та Петро несподівано смикнув його за рукав:

— Тікаймо! Облава!

Жарини тривоги впали на натовп. Він збурився, заклекотів, як вода у вирі, вивільнюючи центр, вихлюпуючись на окраїни.

Друзі кинулися під гору. Чорний ланцюг з поліцаїв, на щастя, пробіг мимо. Вони встигли заскочити в якийсь двір. Ненависні мундири вже оточували базарну площу. Вважаючи, що небезпека минула, підпільники повільно простували вулицею Леніна, як раптом побачили, що назустріч їм суне ще один ланцюг запродавців.

Не змовляючись, обидва метнулися до воріт колись рідного, а тепер оповитого невідомістю будинку, стали за муром. Але стояти назирці було небезпечно, тому вони

пішли вздовж стіни. Там, в кінці, був другий вихід на Тимофіївську.

Щоб не викликати підозри, підхопили стару трубу, понесли. Без пригод дісталися хати.

А ввечері на Миколу чекала велика радість. Розшукали і потай привели його дружину, Зінаїду Костянтинівну.

— Який я щасливий! — повторював Микола.

Все складалося так, як він того хотів.

Здавалосьь, уперше побачив над містом зорі. Великі, яскраві, то спокійні, то мерехтливі зорі...

Під вечір прийшла Міля Гриненко. З поштової сумки вийняла заклеєний пакет на ім'я вишгородського начальника поліції, подала Миколі Шпаку:

— Вам дарунок від «залізничників». А обіцяна «крупа» буде днів через два.

Микола здивовано взяв пакет, покрутив у руках.

— Рвіть скоріше!

Він розірвав конверта з сургучевими печатками.

— «Радянська Україна»! — ледь не вигукнув на весь голос. — Листівки. Друковані...

Це були листівки Київського підпільного міськкому партії. Микола радів, як дитина.

Наступного дня Міля Гриненко не прийшла. Не з'явилась вона ще через день. На четвертий день постукав Дмитро Шулік, оцупкуватий, міцний хлопчина з широко розкритими очима. Він був серйозний, але здавалосьь, що хлопець усміхався. Таке обличчя. За рік, коли він нестиме партизанам саморобну бомбу, його схоплять фашисти, мучитимуть. Та він помре, не зронивши ні слова... Але про це ніхто не відає. Тепер він стоїть, дивиться сумними очима то на Петра, то на Миколу, а обличчя всміхається.

— Дядьку Миколо, «круп» не буде, її забрали собаки. І того, хто обіцяв вам її, теж нема. А ви тікайте.

Це був страшний удар. Що робити? Куди подітися?
Вирішили, що Микола негайно перейде на Рейтерську, 18, до лікарки Галини Степанюк.

На підставі багаторічного дослідження архівних документів і спогадів людей, причетних до діяльності Київського і Житомирського підпілля, автор цих рядків дійшов висновку, що залізничником, з яким зустрівся в Києві на Житньому ринку Микола Шпак, міг бути Володимир Сидорович Кудряшов — член підпільного міськкому КП(б)У, організатор розвідки і диверсій Київського партійного підпілля.

Збереглись відомості, що саме тоді, влітку 1942 року, Кудряшов намагався роздобути в місті друкарський шрифт для житомирських партизанів. Та здійснити задум Володимиру Сидоровичу не вдалось — його серед інших керівників Київського підпілля заарештували гітлерівці і після жорстоких катувань стратили.

Не поспішаючи, щоб не викликати підозри, Зінаїда Костянтинівна повільно простує вулицею. До потрібної адреси, на яку вона вже в котрий раз несе ліки, недалеко. Тільки б ніхто не трапився на дорозі, — з тих, що можуть підозріло глянути на її вузол.

Назустріч простують двоє. Та це ж Галина з Нелею, дочкою!

— Зіночко, ти тільки не хвилюйся... Твій чоловік Микола о 12-й годині має з тобою побачитись. Отут, під горою, він чекатиме...

Зіна перевела подих, зблідла.

— Я зараз. Ось тільки винесу дещо. А ти, Нелю, біжи додому. Там же малеча!

На серці у Нелі радісно. Може, і вона побачить сьогодні татка! Додому не йшла, а бігла, летіла.

Та, відчинивши двері, застигла від несподіваного, страшного: біля столу на табуретці сидів жандарм, другий

стояв біля вікна й дивився на вулицю. Малята, Катруся й Тетянка, наче перелякані кошенята, забились у куток. Серце в дівчинки зупинилось.

Жандарм ступив крок, простяг руку, щоб затягнути дитину до кімнати. Та вона тіпнулась, наче від холоду чи від дотику гадюки, шарахнулась од нього, вдарила дверима і кинулась чимдуж бігти східцями, двором, вулицею, щоб наздогнати маму, тітку Галину, попередити їх і батька.

...Годинник видзвонив пів на дванадцятю. Микола розплющив очі. На серці було важко. Зараз він попросить дружину вивести на вулицю діток. Хоч здалеку побачити б.

В коридорі залопотіли кроки. Думки перервалися. Слабкий стукіт, і в просвіті дверей — Неля. Кинулась йому на шию, глянула в очі:

— Таточку, у нас жандарми! Тебе шукають! Втікай!

Дівчинка лише мить тихо горнулась до нього, потім рвучко випросталась, кинулася до дверей.

— Мама! Її теж можуть схопити!

І опинилася за порогом, помчала сходами вниз.

Микола вийняв з грубки пачку листівок, засунув за пазуху. Мацнув у кишені нагана і вийшов.

Через кілька хвилин на Рейтерській, 18 з'явилися жандарми. Чотири доби чатували фашистські нишпорки на Миколу в квартирі його дружини. І лише зрозумівши, що він знову вислизнув з їх рук, зняли облогу.

А 19 липня Зінаїда Костянтинівна від якогось незнайомого хлопчини одержала записку. Писав Микола, просив вивести на Тимофіївську гору діток, щоб хоч краєчком ока, здаля глянути на малих. Та не судилося дітям побачити батька, не судилося батькові побачити свою сім'ю, свою родину...

«Нічого не зробив... Як повернутись до своїх?» — мучила думка.

— Петре, невже нема ніякого виходу, невже у Києві, де десятки друкарень, неможливо знайти кілька кілограмів петиту?

Петро мовчав.

...Коли Миколу Шпака, Петра Радченка жандарми вивели з будинку, на вулиці нікого не було. Бачила це лише двірничиха. Один гітлерівець тримав у руці Миколиного нагана, другий — листівки.

Навкруги стояла мертва тиша. Навіть голуби на карнизах і ті затихли, засумували.

Минуть роки. Ім'я Миколи Шпака золотими літерами викарбує народ на Дошці вічної слави загиблим письменникам в Будинку літераторів України. Його захалявна книжечка, всупереч страшним випробуванням долі, побачить-таки світ. Полум'яні поезії поета-борця завжди хвилюватимуть нові покоління радянських людей. Він пішов на смерть, відстоюючи свободу і незалежність рідної Радянської Вітчизни, тому вічно житиме в наших серцях.

Юрій Гундич

СЕРЦЕ ПОЕТА-ВОЇНА

Не можу згадати, як вперше ми зустрілися з Миколою Шпаком: мені здається, що ми з ним росли в одному селі, ішли однією дорогою і одна доля вела нас. Зустрілися справді два юнаки, які вийшли з бідних селянських родин. І перші зустрічі наші відбулися на сторінках газет і журналів — ми обидва писали вірші. А коли познайомилися, він здався мені таким близьким, неначе ми росли разом. Я знав багато його віршів, пам'ятав маленьке фото, вміщене в журналі «Молодняк», з якого дивилися великі очі і падали білі, як льон, кучері на красиве обличчя.

Ось так ми і познайомилися в Харкові, вірніше, зустрілися як брат з братом. Ми читали вірші, згадували рідні села. І в усьому здавалося, нам тоді пролягає одна дорога. Я вчився в Харкові, а Микола — в Києві. Та уже з цього часу — де б ми не були — нас об'єднувала велика дружба: ми листувалися, обмінювалися віршами, радилися, ділилися радістю. А потім знов зустрілися, коли Микола Шпак переїхав до Харкова. І з того часу до початку Великої Вітчизняної війни ми були нерозлучні з ним.

В перших своїх збірках «Наркому рапорт» і «В дозорі» поет відразу з перших своїх кроків воїна-письменника в усьому підкреслював, що він боєць армії свого народу-захисника. В його обов'язки входило не тільки міцно тримати зброю в руках, але й бути глашатаєм правди, боротися словом за новий світ. Цій боротьбі він присвятив усього себе.

Поет нагадав своїм товаришам, що фронт проходить і через серця людей, тому не слід заспокоюватися, а треба завжди горіти, відчувати дихання своєї країни.

Син бідного селянина із села Липок Попільнянського району на Житомирщині, Микола Шпак пройшов складне і тяжке життя перед тим, як стати поетом. Це був своєрідний письменник, який бачив головне в житті, умів узагальнити його. У вірші «Квітує жито», написаному Шпаком у 1928 році, читаємо:

*Робочий день. Буя життя вогнисте,
В селі росте, міцніє колектив...
А вітер хилить гриву колосисту,
Розливом лине шелест золотий.*

Поет не спостерігач, а учасник і творець життя. Народжується новий побут, ще іде боротьба зі старими, реакційними звичаями, і тут поет — пропагандист нового побуту. Сельбуд стає центром культури на селі, місцем, де люди виховуються, навчаються колективізму. І Микола Шпак — перший армієць культурного фронту на селі.

Переїзди до Києва, а потім до Харкова і на Дніпробуд внесли нове загартування і нові мотиви в творчість поета.

Згадую один вечір, який назавжди зберігся в моїй пам'яті. Миколі Шпаку минуло в той день тридцять років, і ми в тісному колі друзів відзначали цю подію. Як завжди, де був присутнім Микола, лились теплі, задушевні народні пісні. Після деякої мовчанки поет сказав:

— Ось ми сидимо за столом і пісні співаємо. Однак не треба забувати, що ми воїни і фронт проходить там, де іде боротьба за щастя людей.

Його слова на деякий час зупинили наші гарячі застольні розмови і нагадали кожному те, що інколи людина забуває в пориві радості. Довго не могла налагодитися

нова пісня, але ось Микола Шпак почав знову свою улюблену:

*Ходить орел понад морем,
Та заглядає пильно в воду...*

Це було перед початком фінської війни. Газети скупі повідомляли про конфлікт на фінському кордоні. То були намагання гітлерівців нав'язати нам війну. А незабаром спалахнула і фінська війна. В ті дні я бачив Миколу у військовій формі зі знаками лейтенанта. Він брав з собою в польову сумку недописані вірші і пізно увечері, після військових занять, які продовжувались цілими днями, сідав писати.

Вітчизняна війна захопила нас в дуже дивних обставинах. В суботу, 21 червня 1941 року, Микола Шпак, Анатолій Шиян, Валентин Бичко і я довго блукали зеленими київськими вулицями, неначе відчували, що це остання мирна ніч пливе над нашою столицею. Тієї пам'ятної ночі ми довго стояли на Володимирській гірці і вдивлялись у пурпуровий світанок, який ледь-ледь позолотив смужечку неба над Дарницею. Милуючись навколишньою красою, ми і не помітили, як Микола Шпак тихенько почав пісню:

Та нема дівці переходу...

Навіть черговий міліціонер, який охороняв спокій людей, прислухався до чарівного голосу Миколи Шпака. Десь перед світанком якась тяжка хмара наповзла на обрії, де вже виблискували багрянцем промені, а ще через деякий час почався дощ. Ми розійшлись по домівках. Я йшов з Миколою разом. На розі вулиці Воровського і Чеховського провулка ми потиснули один одному руки і розійшлись. А о п'ятій годині ранку уже падали перші фашистські бомби на Київ. Ніхто ще не знав про початок

грізної війни, однак, коли я вранці зайшов до Шпака, він був уже готовий. Здавалося, що блакить його великих очей ось-ось викреше іскри. Світле кучеряве волосся лягло на суворе обличчя і надавало йому якогось особливого виразу.

— На Посту-Волинському впали бомби,— сказав він,— горе...

Ми пішли до міста. Вулиці вирували від гомону, люди збиралися біля репродукторів, проходили колони солдат.

На Володимирській гірці ми — М. Шпак, А. Шиян, Є. Фомін, О. Новицький і я — разом сфотографувались. Микола сказав:

— На згадку, може, більше і не побачимось...

Ми обмінялись фотокартками з написами. Це фото пройшло зі мною всі дні війни, і я бережу його як щось найдорожче. На ньому рукою Шпака написано: «Ми переможемо. Ура. 22.VI—41 року. Мик. Шпак. Київ».

Я тримаю зараз це фото в руках і вдивляюся в обличчя друга. Повний оптимізму, він дивиться на мене, і в його очах сила, віра, залізна витримка. Він так ясно відчував невідворотність свого покликання і немов знав, що часу в його житті лишилось мало, а він ще так багато не зробив. Поетові потрібна була не тільки трибуна, але й автомат. І він в той же день, 22 червня, уже був воїном. Його бачили серед бійців, де він читав свої полум'яні вірші. Навіть коли Київ оточили ворожі полчища, поет до останньої хвилини лишався на посту.

«Микола Шпак,— пише в своїх спогадах один з учасників і організаторів загону Левко Магомет, син відомого народного селекціонера Й. Я. Магомета, — добравшись у рідне село Липки, зустрівся з патріотами, які в той час не були об'єднаними. Микола Шпак прийшов у село Липки на місяць-півтора раніше мене. Як мені стало відомо, поет провів велику роботу: за ці півтора місяця він зібрав навколо себе понад 15 чоловік—відданих Вітчизні

людей. Не одну ніч просидів я з Миколою, розробляючи план організації загону. Вирішили, що Микола організує загін за принципом «п'ятірок», тобто п'ять чоловік партизан будуть знати лише одного старшого, який буде безпосередньо зв'язаний зі Шпаком. Пізніше ми замінили цю форму організації. Один з керівників «п'ятірки» в січні 1942 року, учитель Степан, сконструював радіоприймач, при допомозі якого приймалися повідомлення Радінформбюро, переписувались від руки і розповсюджувались не тільки в селі Липки, але і в інших навколишніх селах району».

Участь поета в цій священній боротьбі мала великий вплив на його творчість. Кожен партизанський вірш Шпака має свою історію. Фашисти грабували, убивали людей. Треба було розповісти людям, що народна помста прийде і впаде на поневолювачів, тоді ж і з'явився вірш Пилипа Комашки «До зброї!», датований 31 січня 1942 року.

Поет закликав радянських людей до боротьби, викривав окупантів, які відбирали останній хліб у селян, убивали патріотів, мучили їх:

*Все бере, грабує бузувір,
Ість український хліб і сало.
Ну, покіль нехай лютує звір, —
Відотнем йому ще хвіст і жало.*

А з часом гострі сатиричні вірші пішли в народ листівками, написаними від руки. Пилип Комашка не тільки боровся словом з фашистами, але й таврував зрадників. Поступово до загону прибувало нове поповнення з місцевих патріотів, поширювались і встановлювались зв'язки з іншими сусідніми районами, зокрема з Радомишльським. Однак вороги теж не дримали — вони шукали таємні місця партизан, шастали, щоб напасти на слід народних месників. За голову Миколи Шпака — Пилипа Комашки — вони обіцяли землю і багато грошей.

Загін, який часто діяв без повного озброєння, без зв'язку з Великою землею, інколи терпів і невдачі. Якось німецькі карателі встигли нанести удар групі патріотів. Схвильований Микола віддав наказ — на удар відповісти ударом. Партизанський загін нападає на лігво фашистів і знищує їх.

У рідному селі Липках селяни часто бачили написані від руки вірші з підписом Пилипа Комашки, в яких таврувався так званий «новий порядок», викривались бандитські «гибель-комісари».

Нічними дорогами, лісами і балками іде поет Пилип Комашка, збирає товаришів і несе смерть окупантам. Коли озираєшся тепер на далекі дні, бачиш, як невтомно поет працював: його вірші писались в нічних походах, на коротких привалах в лісі, на випадкових ночівках, де ходили партизана патріоти-земляки.

І довго ніхто не міг узнати, хто ж такий Пилип Комашка, про котрого уже почали складати легенди, який став на Попільнянщині любимим героєм. Селяни збирались вечорами, передавали з уст в уста його полум'яні вірші, пристрасні заклики, дотепи, пишалися його героїчними подвигами. Ось так він виростав, набирався мужності, не знав спокою, вічно горів і йшов уперед.

Темними ночами він пробирається до Києва для зв'язку з підпіллям. Іде знайомими вулицями. Що ж це? Марення чи дійсність? В руїнах лежить Хрещатик, чорними тінями бродять люди. «Боротьба продовжується, — думає він. — Ще багато треба сил, але вже видно час зустрічі з тими, хто несе свободу людям».

...Відгрімилі бої. І з часом всі узнали, що Пилип Комашка — це поет Микола Шпак, герой, подібний до татарського поета Муси Джаліля, який, потрапивши до фашистського концтабору, боровся до останнього подиху. І в героїзмі Миколи Шпака ми знаходимо ту мужність, яка ставить його поряд з тисячами героїв нашої Вітчизни.

Олекса Гуреїв

ПОЕТ-ГЕРОЙ

Мені на все життя запам'ятався вечір, проведений у селі Липки на Житомирщині, у колі колишніх друзів Миколи Шпака, друзів і побратимів по партизанській боротьбі. Це було влітку 1948 року. Про підпільну діяльність Миколи Шпака на той час ходили цілі легенди, і я, зацікавившись ними, поїхав у село Липки Попільнянського району Житомирської області, щоб на місці поговорити з людьми, зібрати і зберегти все, що вони могли посвідчити про поета-партизана. Вечір спогадів ми влаштували в сільському клубі. Народу зібралось багато, одні — щоб поділитися спогадами, другі — послухати. Виступали учасники підпільної групи, колишні вчителі Миколи Шпака, просто односельці. Тоді я пересвідчився, як глибоко й щиро любили Миколу Шпака в його рідному селі. А найбільше зворушила мене розмова з старенькою матір'ю поета. Відтоді минуло багато років, а в моїх ушах і досі наче звучить її тихий, скорботний голос:

— Чую, серед ночі хтось обережно постукав у шибку, прислухаюся... Боже, та це ж мій Микола! Впустила в хату його, не знаю, де й посадити. А він каже: «Прийшов попрощатися, мамо, бо нас шукають, будемо зовсім іти з села». Страшно мені було відпускати його. Раджу лишитися: вдома ж воно якось певніше... А він тоді каже: «Ні, мамо, тепер я не ваш, — я належу Вітчизні».

Так і лишився назавжди в моїй уяві Микола Шпак зі словами, зверненими до матері: «Тепер я не ваш, — я на-

лежу Вітчизні». Згадую його живий образ: світлі голубі очі, мов незабудки, худорляве обличчя, закучерявлений чуб кольору достиглої ниви, трохи сутулувата спина хлібороба чи інтелігента, і раптом — постать борця, героя на п'єдесталі ратної слави: «Я належу Вітчизні».

Один з учасників підпільної групи Василь Зведенюк згадує:

— Частенько можна було чути між людьми: «Сьогодні вранці вийшов я до крамниці, а на ній — ось ця листівка. Прочитай — Москва держиться». — «Ти читав цей вірш? Якийсь Комашка написав».

Навесні 1942 року гестапо вдалося натрапити на сліди організації, і одного дня на сільську околицю, де в цей час відбувалась нарада підпільників, була влаштована поліційна облава. Підпільники на чолі з своїм керівником з боєм відійшли в ліс, але після того Микола Шпак більше не мав змоги працювати в Липках. Він перебирається до Києва, мріє про те, щоб друкувати й розповсюджувати свої віршовані заклики в тисячних тиражах, починає шукати зв'язків з київськими підпільниками, але здійснити ці наміри йому не пощастило.

Поетична спадщина М. Шпака тематично різноманітна. Він пише про натхненну працю на колгоспних ланах і про життя соціалістичного міста, оспівує радянського вченого і льотчиків-соколів, що прокладають нові повітряні траси, славить нашу непереможну Радянську Армію, відгукується на всі найважливіші події, якими живе країна. Однак провідною, «своею», темою була для Миколи Шпака тема села і колгоспного будівництва. З віршами про село він і дебютував в українській радянській літературі.

Творчість Миколи Шпака часів окупації виділяється з-поміж усього, що він створив на протязі попередніх років. Це був період найбухливішої діяльності його як поета і громадянина, період найбільшої мобілізації всіх

його моральних і фізичних сил. Його поетичний голос зміцнів і змужнів, у ньому поєдналися «сталь і ніжність», почуття негасимої ненависті до ворога і безмежної любові до свого народу, до Соціалістичної Батьківщини. Ще ніколи поезія М. Шпака не досягала такої емоційної сили, як у цей час. Це були вірші, кожен рядок яких писано гарячою кров'ю серця і рукою воїна.

В цей же час М. Шпак створює також і цикл ліричних поезій, який можна об'єднати спільним заголовком: «Боротьба і кохання». Ці вірші були продиктовані його особистими переживаннями. Але ті переживання не поглинають поета; він лишається тим же воїном, що і в поезіях політичного спрямування. Адже боротьба і кохання, за його власним визначенням, — це «подруги нерозлучні».

Творчий шлях Миколи Шпака позначений від початку до кінця шуканнями, в яких поступово викристалізовувався його талант, удосконалювалась майстерність. Продовжуючи свої шукання, він звертається до народної творчості, тобто повертається на шлях, яким, власне, і прийшов до літератури з такими поезіями, як «Вибирала плоскінь». З'являються вірші («Щастя», «Маківки збирала» тощо), що своїми інтонаціями та образністю нагадують народну пісню.

Микола Шпак — поет-лірик. Глибока емоційність і щирість є прикметною рисою його таланту. Всі герої, про яких він пише, — і старенька бабуся, що розповідає малечі казку про давно минуле, і бригадир колгоспу, і сестра, і ковалі, що цікавляться поезіями Івана Франка, — всі вони сприймаються як особисті знайомі і друзі поета, як цілком реальні люди з близького йому середовища. Навіть у пейзажах часто вгадується мальовниче село Липки з велетнями-осокорами («Над хатою сердиті шуміли осокори...»). Саме в цьому — у щирості й безпосередності — полягає вся привабливість таланту Шпака як поета-лірика.

Талант Миколи Шпака постійно зростав і мужнів. Поет ішов вірним шляхом, підносячи важливі теми сучасності, створюючи поезії широкого політичного звучання, прагнучи до найбільшої простоти і прозорості форми. Та трагічна смерть не дозволила поетові до кінця розгорнути свої творчі можливості. Але і те, що залишив він по собі, принаймні все краще з його поетичної спадщини, увійде в скарбницю української радянської поезії як коштовний вклад, внесений поетом-воїном, полум'яним патріотом, який всі свої сили, хист і благородне життя віддав Радянській Вітчизні.

Низький уклін землі, що дала такого поета-героя, вірного сина народу!

Віра Єніна

НА ЕТЮДАХ

Якось згадали про поета Шпака. Кілька наших письменників, що приїхали з-під Полтави, жартували: «Нас мало Микола Шпак не постріляв». — «Ну що ви кажете, він така сумирна людина, справжній поет з голубими очима...» — заперечила я. «Еге-ге, не бачили ви його тепер, що з ним зробилося! Коли що не так, вмить його оті голубі очі стають чорними — і одразу ж за пістолет хапається». — «То, мабуть, у вас в очах темніло од страху перед ним, — заступаючись за Шпака, промовила я і додала з певністю: — А може, так і треба дисципліну військову дотримувати!»

А я ж ніколи поета сердитим не бачила. І не могла цього уявити... Микола Шеремет і Микола Шпак були друзями, і ми часто зустрічались, але наш білявий, блакитноокий друг ніколи не був суворим чи розгніваним по-справжньому. Микола Шпак — істинно художницька натура, не лише поет, а ще й живописець. В юності скінчив художню школу в Києві, але своїх етюдів не любив показувати — мовляв, малює для дітей...

Полюбляв роздивлятися мої роботи — колись ми ходили разом на етюди до Харківського лісопарку. А в час війни цей парк став неабияким природним укриттям — під його крислатими деревами розташовані були гармати, танки. Там справжні лісові зарості-хаші. В гущавині парку навіть страшнувало було, і я часом заходила до Шпаків, щоб запросити Миколу на осінні етюди. Жили вони тоді на Каплунівській, неподалік од Лісопарку.

Ми швидко доходили до місця, обирали мальовничі куточки, починали роботу. Одного разу, побачивши мій етюд,— це було осіннє оголене гілля з вогнистими жмутами останнього листя,— він аж руками сплеснув од захоплення.

Тоді я спитала: «Де ж ваша робота?» Він знітився, спохмурнів. «Я зараз порву її,— сказав рішуче,— це просто мазанина!»

Ніде правди діти, я й сама не сподівалась побачити щось надто цікаве. Та все ж не дала Миколі порвати етюд, вихопила той картон у нього з рук і... мало не впустила додолу від здивування — що то були за фарби! Невеличкий картончик, здавалося, розширився від сяючого живопису.

В щирім захваті я висловила художнику своє враження, але так і не змогла переконати, що його етюд живописніший...

У Шпака-художника не було міцного рисунка, але фарби відчував він тонко, міг видобувати з тих звичайнісіньких кількох тюбиків, що були в етюднику, чудесні, несподівані сполучення кольорів.

Пізніше, коли всі ми переїхали до Києва, пригадую, малювала я пастеллю його золотокосих «шпаченяток» — Таню і Катю. Микола забавляв дітей, щоб сиділи смирно, а сам весь час пильно приглядався до моєї роботи, несміло підказував, де слід було посилити колір, підкреслити лінію.

А коли я згодом писала його портрет олійними фарбами, він теж натхненно позував. Я зробила тоді шпаківський тонкий профіль у золотистій гамі: злегка бліде обличчя, золотоясні кучері й прозоре сонячне тло...

Пригадую ще, показав він колись акварель: половіє хвилясте поле дозрілого жита, обіймає вишневий садок, весь у фіалкових тінях, і в глибині садочка біліє стара хата з високою замшілою стріхою — звичайний собі

сільський краєвид. Але не можна було очей одірвати від того буяння кольорів, таких вільно-яскравих і природних водночас!

«Це наші Липки і батькова хата... для дітей змалював»,— нарочито байдужим голосом сказав Микола, а я не могла не бачити, скільки хисту, любові вкладено в цей маленький пейзажик; знала-бо, як він любив ту батьківську хату, свою ласкаву матір і оспівану в щирих його поезіях Житомирщину.

Батько його, і мати, і вся Житомирщина залишилися тоді під ворогом, а сам М. Шпак, поет і художник, став суворим командиром,— так розпорядилася війна...

Дмитро Косарик

В ТРАГЕДІЙНІЙ ЛЕГЕНДІ ЖИВЕШ

Любий мій молодший брате-побратиме, поете наш Мико-ло! Оце я йду разом з київськими, лубенськими й полтавськими студентами-філологами останньою в твоєму бо-йовому житті дорогою і ніби відчуваю твої гарячі кроки в Полтаві, отут на пан-Івановій горі, де ми останній раз з тобою від вечора й до самого ранку ходили, в кінці воєнного серпня трагедійного 1941 року.

Я ось, тримаючи в руці своїй тодішні щоденникові за-писи, але не зазираючи в них, ідучи поперед студентської допитливої групи, прагну відтворити твій живий, мобілі-зований чи, може, самомобілізований образ, відчуваю твоє гаряче, молоде плече під твоєю командирською гімнастеркою. І ми всі ніби зігріті твоїм серцем.

Бо саме отут, на високій альтанці, сходженій колись нашим пан-Іваном Котляревським, ти, майбутній неісто-вий партизан, з цих поетичних висот пристрасно пори-вався до берегів закривавленого свіжими жертвами Дніпра.

В ті дні тобі було доручено керувати й командувати осередком українських письменників до їхнього переходу в фронтові редакції газет. Отже, ти тут був надто потріб-ний як воїн, як людина з військовою підготовкою в київ-ському хімбаті, але тобі, патріоту войовничому, цього було замало...

Ти цілісіньку ніч планував, роздумував уголос, як ти з Полтави підеш на Лубни, а далі ти надумав, хоч і

пішака, бігти назустріч фронту, до Києва, оточеного ворогом, до Дніпра, навіть за Дніпро, у рідні краї, у партизани. Після тієї поривної тривожної ночі в Полтаві, після сніданку в Полтавському обкомі партії, після збудженої розмови твоєї з письменниками мені вже неможливо було долі твоєї знати-читати. Лише одержали ми, твої друзі-кияни, листа від якогось твого золотоніського супутника, що зустрівся з тобою в Лубнах, який і описав нам твої пориви через фронт.

Потім були звістки про твоє горьоване перебування в Дарницькому фашистському концтаборі. Тут твоя матінка, через людей почувши про твою невольницьку долю, прибилася чайкою підбитою, розшукала тебе і якимось чудом вирвала з тої пекельної ями та й повела тебе, немічного, схудлого, на рідну Житомирщину. Там, трохи зміцнившись, ти не ждав пасивної смерті, а поєднав свою вимріяну діяльність з крайнами-партизанами... Став піснею-легендою; діяв як співець у лісоградах, Пилипом Комашкою був. О, як громохко заgrimіли гнівні, майже Тарасовою силою, віршовані пісні, кличні агітки, юнацькі поезії. Ми й через фронти почули їх. Прославили вони твою богатирську ходу на віки.

Бо ти збагатив душі месників народних гнівними подвигами — ударами по ворогу, збагатив здобутки літератури нечуваними досі мотивами, сюжетами, словотворами. Дяка і шана тобі, войовничий комуністе, за священне слово!

Ми тепер переповідаємо новітнім читачам-педагогам твоє життя, а вони творять твою чесну войовничу славу та по законах революційної естафети передають твоє слово і діло наступним поколінням.

А тільки ж разуючою раною, нерозгаданою, лишилася нам твоя поява в Києві, полоненому окупантами. І як воно неблагополучно трапилося, коли ти з своїм давнім

киянином-подолянником Петром Радченком зустрівся на вулиці? Розповіли нам у дні визволення Києва, як вас обох Любченко-зрадник у нашому подвір'ї передав німецькій команді. Побачили в той день двірники та й донині показують отой жахливий закуток під стінами будинку — Роліту, де тебе з Петром було поставлено з піднесеними руками, поки катюги обшукували вас обох. Знайшли нібито у вашому одязі в одного пістолет без патронів, а в другого — патрони без пістолета; як стали гітлеряки бити об кам'яні стіни вашими головами. Били так лобами об кам'яні мури, поки кров з кожного вашого вуха полилася. Двірники, й донині плачучи, розповідають нашим студентам про тії муки, прийняті вами, підпільниками-партизанами. Хто ж тую трагедію достойно відтворить для читачів твоїх численних, Миколо?

А входячи й виходячи з брами письменницького дому, вклоняємося ми й діти наші з онуками, зупиняємося біля образу твого скульптурного на стіні мурованій, вшановуємо твою бойову й творчу славу, та вже чудуємося твоєю русокудрою зачіскою над чолом твоїм, над очима ясноглядними, сприймаючи чутні думки твої, воїне чеснодіючий!..

Живи серед наших поколінь, поете Миколо, подвигом легендарним, книгами невмирущими, а ми продовжимо переповідати про твою роботу енергійну, коли ти очолював комсомольську організацію письменницьку, і твою службу зразкову в хімбаті, на Печерську, коли червоноармійську службу виконував, та радісно братався з Леонідом Смілянським — курсантом 6-го полку зв'язку в нашій дивізії протиповітряної оборони Києва, та й до мене приходив на Байкову, 11, в наші казарми 22-го культбату. А звідси ми втрьох спускалися гомінливо побіля театру Франка до літературного клубу в глибинні кімнати готелю «Континенталь». А вже тут у письменницькому клубі творили-витворяли військово-оборонну

літературу, як тоді мовилося, ЛОЧАФівську хвилю в
красному всесоюзному письменстві.

Прости нам, вічний юначе, що з тобою отак розмовляємо донині, ніби з живим,— живущим на вольній київській, полтавській, волинській землі. Бо ти й справді в трагедійній легенді живеш... Живи, мій брате, серед нас у безсмертній славі!..

Юхим Мартич

МОЛОДИЙ, ДЗВІНКОГОЛОСИЙ, БЕЗСТРАШНИЙ

Частим гостем у нас в редакції був і Микола Шпак. Де-хто вважав його диваком. Риси, що визначали натуру поетичну, виявилися в Шпака гостріше, аніж у деяких його товаришів по перу. Високий, стрункий, з пишною білявою шапкою волосся, він, здавалося, вдивлявся кудись вдалину.

І цей мрійливий лірик в тяжку для Вітчизни годину писав гострі, сатиричні вірші, спрямовані проти її ворогів.

...В листопаді 1943 року я знову переступив поріг нашої редакції. Уже було відомо про загибель багатьох постійних авторів і працівників нашої «Літературки». А що з Петром Андрійовичем Радченком?

По крихті збирались відомості.

Вони зустрілися. Петро Радченко і Микола Шпак, два радянських патріоти, які опинилися у ворожому кільці. Зустріч ця була вирішальною для обох. Вони шукали партизан і знайшли їх. Микола Шпак писав гострі, сатиричні вірші, в яких показував приреченість фашистських убивць. Петро Радченко також воював і зброєю, і словом.

Підлий фашистський зрадник видав їх гестапівцям...

...Голубінь неба простягається над нашою вільною землею. Давайте помовчимо і згадаємо наших товаришів, які чесно жили, чесно працювали і гідно пішли з життя...

* * *

...Один з учнів Максима Рильського скоротив своє батьківське прізвище Шпаківський і став Миколою Шпаком. Ніби хотів цим підкреслити, що і його пісні такі ж невимушені, щирі, як у того скромного птаха — супутника днів і трудів хлібороба, садівника. І як шпак, він буде небезпечний для всякої людської «гусені». Та часто в його чистій, ясній поезії звучали і дзвінкий голос жайворонка, і високе мистецтво солов'їне. А кінчив він своє життя, мов той безстрашний сокіл з віршів Максима Горького.

Він був поміж найвідважніших. ... Молодим, дзвінкоголосим, безстрашним залишиться він назавжди в золотій книзі нашої літератури, сповненої мужності, героїзму, беззавітної любові до радянської людини.

Микола Шпак. 1928 р.

Микола Шпак. Осінь 1928 р.

У редакції «Молодняка». Сидять: М. Огнев, М. Гольденштейн,
П. Усенко, В. Луговською, М. Шеремет. Стоять: Я. Гримайло,
Є. Фомін, І. Бойко, М. Шпак, І. Гончаренко, А. Ключча, І. Мізюн.
Харків, 1930 р.

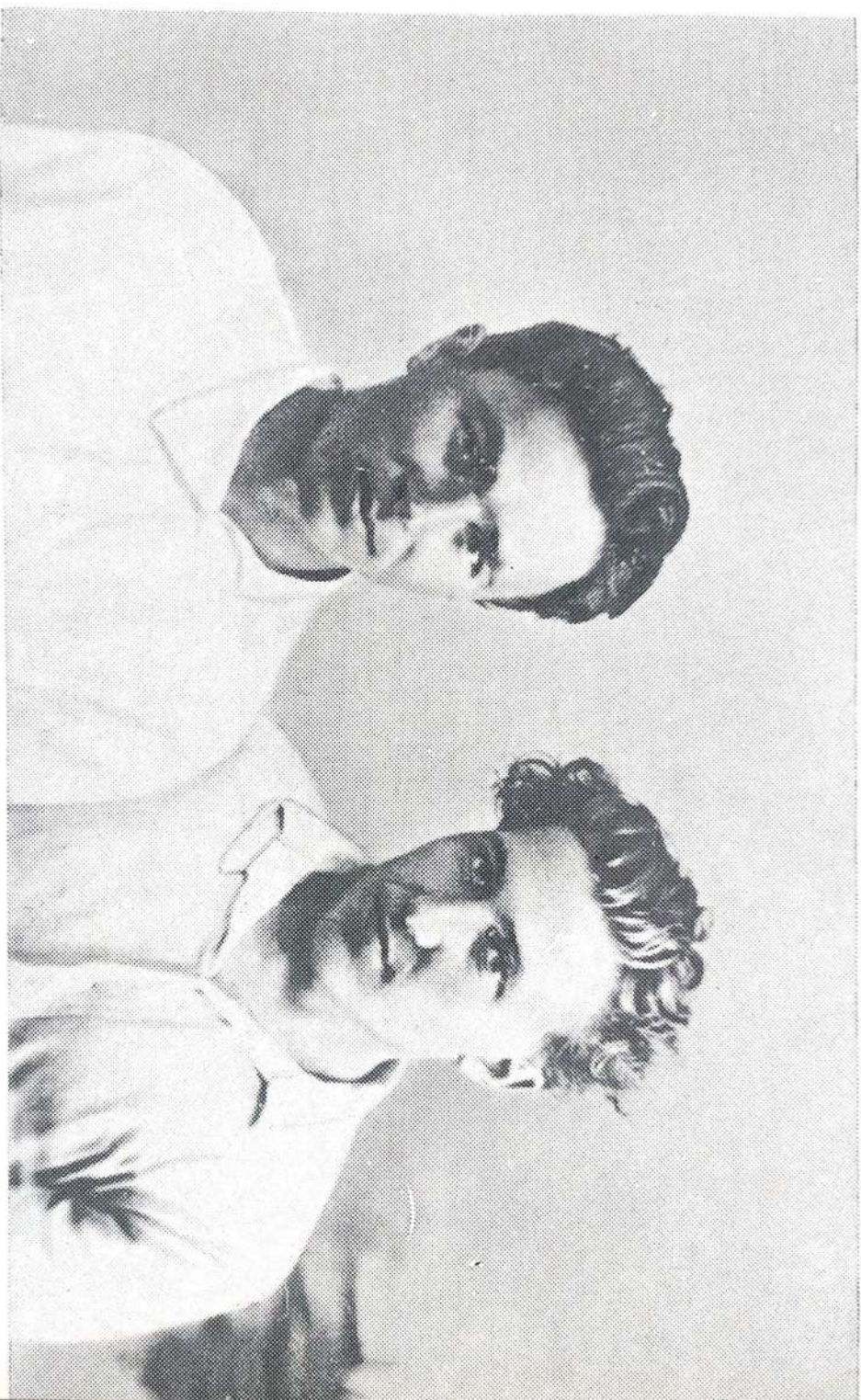
Микола Шпак. Київ — Дарниця. Хімбат. 1930 р.

Микола Шпак. 1939 р.

Микола Шпак. 1939 р.

Микола Шпак та Анатолій Шин. 1939 р.

Василь Кучер, Кость Герасименко, Василь Козаченко,
Микола Шпак. 1939 р.

Микола Шпак дома. 23.III. 1941 р.

Микола Штак Дома. 23.III. 1941 р.

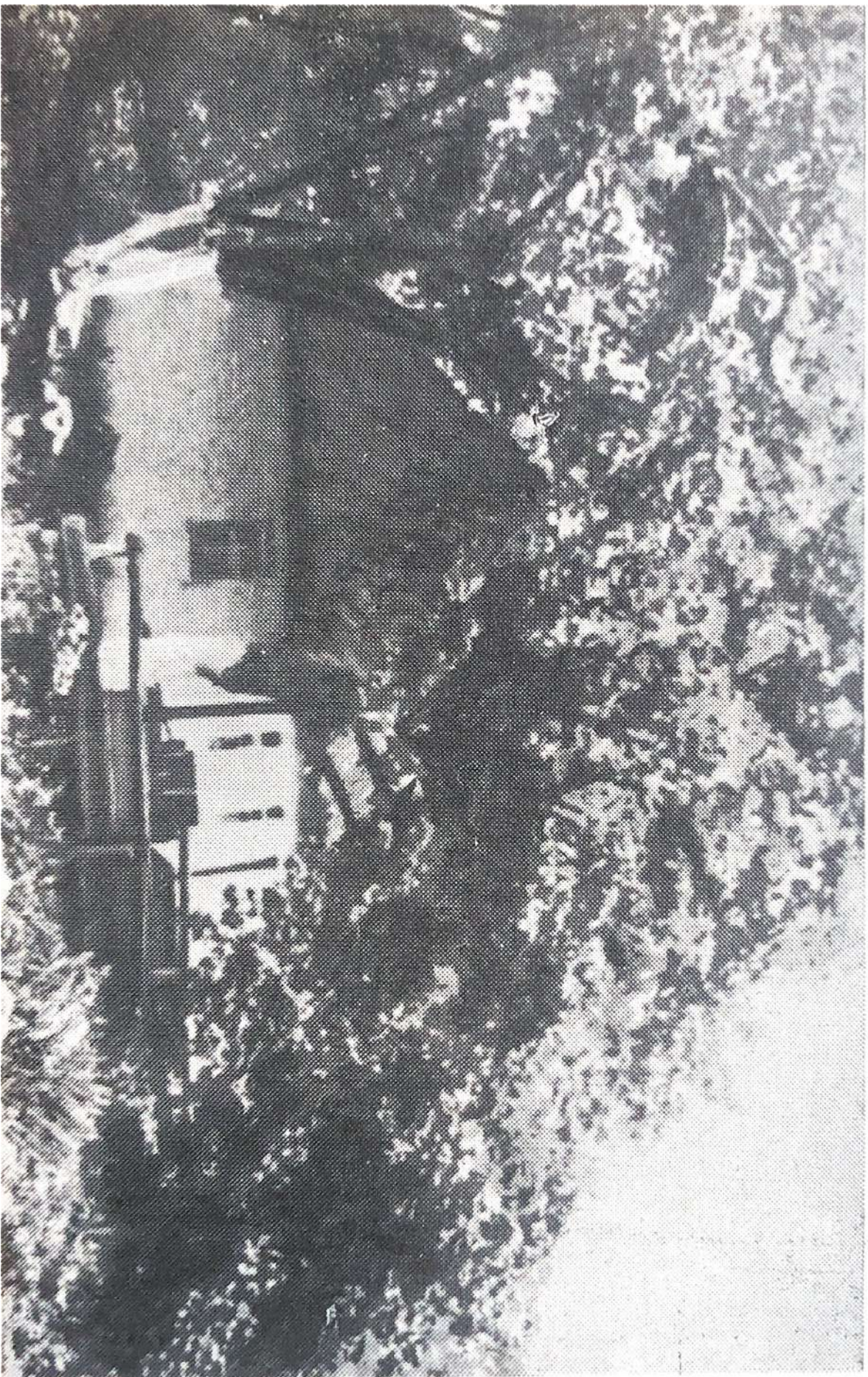
Микола Штак з дочками. 5.V. 1941 р.

Юрій Гундич, Євген Фомін, Микола Шпак, Анатолій Шпун,
Олекса Новицький. 22 червня 1941 року на Володимирській гірці.

Хата в с. Липках Попільнянського району Житомирської області,
в якій була явочна квартира партизан та підпільників.

Микола Шпак. Серпень 1941 р. Полтава.

О. Новицький, М. Шпак, Б. Палійчук (1940 р.)

Олександр Масляний

НЕВМИРУЩЕ СЛОВО

...Пам'ятаю Полтаву перших місяців війни. Я працював тоді відповідальним секретарем обласної газети «Комсомолец Полтавщини». З Києва прибула група письменників, серед них Дмитро Косарик, Леонід Зимний, Олекса Десняк, Євген Фомін і Микола Шпак.

Я подружив тоді з Миколою Шпаком та Євгеном Фоміним. Поети часто виїжджали у військові частини виступати перед воїнами, читали свої твори. А ночувати майже завжди поверталися до Полтави. Перед обідом Шпак і Фомін заходили до редакції, розпитували, які вісті принесло радіо, потім ми спускалися в їдальню, що знаходилася у підвальному приміщенні. Після обіду відправлялись на годину в парк. Там було тихо, гралися діти, щебетали пташки.

— Як тихо у вас у Полтаві!— казав Микола Шпак.— Ніби й війни нема. А в Києві багато вже руїн і жертв...

По паузі продовжував:

— Гарне, славне місто Полтава — колыска української літератури!— І він випростовувався на весь свій високий зріст, тряс кучерявою головою і декламував:

*Годі нам, Музо, пісні співати
Й тишити серце своє.
А як ти хочеш, щоб тебе знали,—
Йди виручати з біди —
З слова живого скуй самопали
Й з ними між люди йди!*

— Чуєте, друзі, до чого закликає Панас Мирний: люд виручати зі зброєю в руках!

Він розповів, що відвідав музей Панаса Мирного, мав розмову з сином і дружиною письменника, тоді ж записав текст цього вірша.

Одного разу М. Шпак і Є. Фомін зайшли до мене в кінці робочого дня. В кабінеті були молоді літератори і працівники обласної бібліотеки. На пропозицію Шпака всі попрямували до альтанки Котляревського, яка височіла над Подолом. Відчувалося, що поет був чимось схвилюваний. Він гаряче говорив про обов'язок перед Вітчизною, про славне минуле Полтави.

Микола Шпак читав свої поезії, уривок ще не друкованої поеми. Прослухали ми й вірша, щойно написаного у Миргороді спільно з Є. Фоміним.

*І от на землю цю бандит
Веде свої ватаги чорні,
Та ми незламні, непоборні,
Бо з нами людство, з нами світ!*

Творам Миколи Шпака властива велика любов до радянської землі, до її людей і природи. Поет славив мужність, хоробрість, оспівував колгоспне життя, захисників Батьківщини, ратні й трудові подвиги.

Читав він цього вечора з особливим піднесенням. Усі з великою увагою слухали. В голосі поета відчувався якийсь смуток...

А коли прощалися, Шпак відвів мене з гурту, потис міцно руку і сказав:

— Ну, прощай, друже! Може, не доведеться більше побачитись. Під час війни все трапляється. Не забувай наших зустрічей! Я виїжджаю з Полтави. Хотів би залишити свої рукописи, неопубліковану поему...

✓ Я порадив передати рукопис працівниці нашої бібліотеки Ользі Сичовій. Десь вони в неї й досі (від людей не

раз доводилося чути, що Ольга залишилася живою, мешкає начебто на Львівщині, тільки вийшла заміж і, може, носить інше прізвище).

...Війна закінчилася нашою перемогою. Люди повернулися до мирної праці. Та не було серед них Миколи Шпака і Євгена Фоміна.

Пізніше я дізнався, що Микола Шпак героїчно партизанув на Житомирщині, знищував фашистську нечисть. Його вірші поширювалися серед населення на тимчасово окупованій ворогом Україні. Вони вселяли віру в перемогу радянського народу. Уже по війні партизанська поезія потрапила до читача. Віриться, що й не друкована досі поема Миколи не загубилась у вирі війни. Дуже хотілося б її знайти.

Життя і ратний подвиг Миколи Шпака залишаться зразком для молоді. Бо той, хто «у вирішальний момент робить те, що треба робити в інтересах людського суспільства», не вмирає.

Не можна без хвилювання згадувати рядки М. Шпака, написані про Т. Г. Шевченка:

*Ти не вмер, живеш, поете,
На новій землі!*

Ці слова по-новому зазвучали після загибелі поета-партизана. Живе поезія Миколи Шпака. Його ім'я разом із іменами інших письменників-побратимів, що загинули в боях за любиму Вітчизну, викарбуване на Дошці слави в Київському будинку літераторів. А образ поета-патріота зоріє в серцях друзів, усіх шанувальників його полум'яної поезії.

Юрій Мокрієв

ПОЕТ-ПАРТИЗАН

Я хочу розповісти про зустріч, що сталася одразу ж після нашого повернення до Києва, коли місто звільнили від фашистів.

На одній з покручених вуличок Батієвої гори мешкав, нині покійний, швець Петро Климович (вже не пригадую його прізвища). Від нього я й почув цю розповідь.

Петро Климович і його старенька дружина змушені були в часи окупації лишитися в Києві. Взуттєва фабрика, на якій працював Петро Климович, евакуювалася з великим запізненням. Багатьом її робітникам не вдалося виїхати на схід.

Петро Климович почав лагодити людям взуття. Навіть вивіску почепив на дверях.

Якось до нього прийшов німецький солдат з аеродрому, заправник літаків, приніс шкіру й запропонував пошити черевики для своєї Гретхен.

Його подруга життя, мабуть, була досить огрядна. Петрові Климовичу довелося шити черевики... сорок третього розміру!

А десь за тиждень той німець,— звали його Міхель,— привів до шевця високого, худорлявого офіцера.

Ввійшли, привіталися. З розмов стало ясно, що Міхель привів льотчика-аса. Відрекомендував Петра Климовича як доброго майстра.

Міхель швидко по тому й пішов, а льотчик сказав:

— Мені потрібні теплі чоботи, унти, на хутрі. Хочу мати не ерзац, а справжні.

Виклав добір.

Петро Климович почав знімати мірку і побачив у кишені офіцера... манюсінського песика.

— Здивовані?— посміхнувся офіцер.— Це Бепп. Мій живий амулет. Я беру його з собою в польоти як талісман, на щастя. Поки Бепп зі мною — буду живий. Кожний виліт уночі — це ризик. Руські вже навчилися нас підбивати. Багато льотчиків не повертається. Я ж повертаюсь тільки завдяки моему Беппу.

Швець з ненавистю оглядав замовця. Сотні бомб! Скільки це згублених людей, дітей, засипаних землею, похованих під руїнами будинків! «Коли ж прийде на тебе «капут» разом із твоїм Беппом»,— думав, знімаючи з льотчика мірку. Ас дав йому завдаток — п'ятдесят марок.

Наче все покінчили, а льотчик не йде з хати.

— Я трохи посиджу у вас. Мені за дві години треба їхати на аеродром. Мушу летіти далеко...

Ас просидів з годину, поки за ним не приїхав військовий мотоцикл. Сховав у кишеню свій живий талісман і сів у коляску.

Жодні чоботи Петро Климович не шив з такою огидою, як ці унти для німецького аса. Він би з насолодою насипав у них голок замість теплого і м'якого хутра!

Минув тиждень, два, місяць. Ас не приходив.

Замість нього з'явився Міхель.

— Ну, майстер? Пошив?

Петро Климович, гадаючи, що той від аса, поставив унти на лавку.

— Нікс не нада!— замахав руками Міхель.— Гер командир — найн. Капут! Капут! Не повернувся...

Важко було сказати, говорив це він з жалем чи з прихованою радістю.

— Ти, майстер, можеш їх продати...

— Ні, що ви! Заберіть їх собі!

— Нікс забирають! Кажу — продай. Ауфвідерзейн!

Міхель пішов.

— Туди йому й дорога!— люто вдарив молотком по підошві швець. — Не врятував його й Бепп! А собачку жалко...

Унти про всяк випадок сховав. Може, за ними все ж таки прийдуть.

Днів за три по тому до Петра Климовича зайшов незнайомий молодий чоловік, вродливий, русочубий, кучерявий, з ніжними блакитними очима і трохи блідим обличчям. У звичайному цивільному одягу.

— Це ви будете швець Петро Климович?— запитав.

— Так, я...

— Маю до вас комерційне діло. Зможете прийняти замовлення? Пошити чоботи?

— А чому ж?

— Мені треба не одну пару. Багато...

— Скільки?

— Ну, хоч би... пар сорок!

— Сорок?— швець підозріло глянув на невідомого.— Не знаю, що вам і відповісти... У мене ж не майстерня... Я більше лагоджу старе... І... товару нема...

— Товар дамо.

Невідомий підійшов до вікна, зробив комусь знак рукою.

В кімнату ввійшли ще двоє з важким пакунком. Один — безвусий, другий — чорнобородий.

— Гляньте на товар.

— А навіщо вам так багато чобіт?— розгублено запитав швець кучерявого.

— Треба... А втім, можу й пояснити... Бачу, ти людина нібито своя... Ми з Житомирщини... Купили в Бердичеві верх і підошви... Мабуть, хтось поцупив на заводі і продає з-під поли... Хочемо заробити. Та перепродувати товар, сам знаєш, небезпечно... Німці враз злапають. Ми й вирішили... пошити чоботи. Що скажеш?

Швець пильно розглядав юхтові переди, добротні халяви й підосви. «Бреше,— думав.— Це не з Бердичівського шкірзаводу». Проте мовчав.

— Сорок пар не зможу... Працюю сам... А вам же, мабуть, треба швидко?

— Звичайно, швидко. Ну, тоді хоч двадцять... А решту потім. На коли зможете пошити двадцять?

— По два дні на пару... Місяця півтора!

Кучерявий скорчив гримасу невдоволення.

— А як ударно? Як колись у себе на фабриці?

— Ну, за місяць. Коли й дружина допомагатиме.

— Що ж, хай і дружина...

— Який розмір?

— Чим більший. Ший, як на солдата, — відповів кучерявий. Домовившись про ціну, дав гроші наперед.

— Звичайно, про це замовлення — нікому ні півслова. Сам знаєш, товар крадений, — і посміхнувся змовницькою усмішкою, потім поляскав чоботаря по спині.

І по цьому всі троє пішли з хати.

Чоботар стояв над принесеним товаром, думав.

— Як ти гадаєш? — спитав дружину. — Що воно за люди?

— Казав же — спекулянти.

— Ой чи так...

— Я теж гадаю — бреше. Догадуюсь хто.

Дружина чомусь зирнула на двері.

— І я так думаю...

Старий чоботар уже чув про партизанське підпілля, яке діє десь у Києві. Про якогось «Максима» — так люди іменували таємничого київського партизана-месника, що влаштовував оті вибухи в німецькому штабі, в комендатурі і в кінотеатрі, де загинуло чимало фашистської офіцерні. Може, цей «спекулянт» його посланець?

— А що це? — Чоботар нахилився, підняв з підлоги невеличкий зошит, вірніше, записник.

- Не наше... мабуть, вони лишили.
— Ану читай, що там написано...
Обоє прихилилися до світла. З трудом розбирали на-
кидані олівцем рядки.
— Якийсь вірш, чи що...
— Читайте...
— «Перше травня у неволі»... — почав старий чоботар.

*Нехай живе велике свято
Труда і єдності народів.
Воно віллє нам сил багато,
У груди вісникам свободи.*

- Далі не можна розібрати.
— Та пропусти, читай далі, — нетерпляче сказала дру-
жина.

*Як тяжко вам, як гірко, рідні,
На власнім полі бути рабами,
Та вірите ви в дні побідні,
І віра ця завжди із вами.*

- І знову не розберу. Покреслене...
Він читав подальші рядки:

*Орять, орять, ростить отруту,
Робить ножі із кіс, селяни!
Так зможем ворога позбутись,
Скоріше сонце правди гряде!*

- Що воно? — дивився на дружину чоботар. — І під-
пис: «Пилип Комашка».
Чоботар перегорнув сторінку.
— Знову вірш!
— Читайте!

*Ви мусите стійко
Ставати на ката,
Коли вже вмирати,
Так мужньо вмирати!..
Сміліше до бою
Ставайте, подруги,
Хай смерті зазнають
Німецькі катюги!
Мужніше, мужніше
Ідіте на жертви,
Тоді нам, кохані,
Ніколи не вмерти!*

— І знову покреслено! І той же підпис: «Пилип Комашка».

— Це, мабуть, отого кучерявого, — тихо мовила дружина.

— Тепер я вже напевне знаю, хто вони, — відповів чоботар.

— Ти ж роби їм ці чоботи добре... Щоб люди спасибі сказали, — закінчила таємничу розмову дружина.

Чоботар заходився біля несподіваного замовлення. Йому допомагала дружина.

У ті тривожні ночі за замаскованими вікнами весело постукував чоботарський молоток.

— Ти гадаєш, я боюсь? — нишком говорив дружині. — Хай хоч цим стану у пригоді! Хай і моя частка піде на добре діло...

— А може, ми й помиляємось? Може, то справді якісь спекулянти?

— Поживемо — побачимо.

Петро Климович за цей місяць аж схуд.

Адже треба здати чоботи в строк.

За чобітьми прийшли, як і домовилися, вчасно. Прийшло двоє, отой чорнобородий і білявий.

Уважно переглянули всі двадцять пар.

— Спасибі... Робота добра!

— А де ж ваш молоденький компаньйон?

— Отой кучерявий? — поцікавилася чоботарева дружина.

Болісно скривилося обличчя чорнобородого.

— Він... не зміг прийти.

Чорнобородий розрахувався з майстром. Чоботи склали в мішки.

— Чекайте, — спинив невідомих чоботар. Витяг з криївки зошит з віршами. — Візьміть. Це забув ваш кучерявий, Пилип Комашка...

Чорнобородий глянув на зошит. Аж здригнувся.

— Ви... читали?

— Звичайно.

Він пильно глянув на шевця і його дружину.

— Отже, знаєте, хто ми?

— Та наче знаємо...

— Догадувались — мовчали?

— А хто б про таке галасував?

— Ну, спасибі... Від усіх хлопців... — сказав чорнобородий. — А той кучерявий... він... ніколи вже не приїде... — І після паузи: — То був наш командир... Молодий поет з Києва... Які вірші писав! Ми їх у лісах читали:

*Нам свобода, воля краю
Над усе дорожче, знаю.
Ми їх любим, як один,
Так, як матір любить син...*

— Забув далі...

— Я знаю! — вигукнув його напарник. І продовжив натхненно, з запалом:

*Німці б'ють нас батогами,
Розправляються із нами...*

*Що ж, умремо у бою,
Ніж знеславим юнь свою!*

*До свободи! До свободи!
Уставайте, скуті, горді,
Із мечами у руках,
Ворогам усім на страх!*

Чоботар з дружиною мовчки слухали прибулих.

— А звався він не Қомашка. Іще було в нього прізвище...

— Бідненький... Такий же молодий та красивий... — зітхнула дружина шевця.

— Ага! Красивий! І тілом, і душею... Наче й зараз стоїть ув очах... Русочубий, відважний, усміхнений... І сповнений лютої зненависті до ворога... Ну, ще раз спасибі... Бувайте...

— Щасти вам, голубчики, — ледь стримуючи сльози, промовила дружина шевця.

— Не буде цим чоботам зносу, — якомсь урочисто вигукнув швець. Потім, щось згадавши, спинив таємничого замовця: — Чекайте!.. Є у мене ще одна пара! Шив для німецького льотчика. Не прийшов за ними... Було йому вже не до чобіт! — Витяг із скрині хутрові унти. — Візьміть!

Чорнобородий глянув на шевця:

— Добрі чоботи! Може, таких і не слід було шити фашистам? — жартівливо погрозив пальцем.

— Що робити! — винувато посміхнувся швець. — Я майстер. Звик шити на совість...

— То, може, пошиєте нам ще? Пар тридцять?

— Пошию!

Днів за два принесли три мішки товару. Швець почав шити нову партію чобіт. Уже був певен, для кого їх робить...

А ще хочу згадати Миколу Шпака, коли ми ходили вулицями нашого Києва, ще не знівеченого фашистами.

Пригадую, як узимку ми годували в Першотравневому парку синичок. Хтось дбайливою рукою повісив на деревах кормушки. Старенькі люди підгодовували бідних померзлих пташок хлібом, сім'ям, соняшниковим насінням. Вони так довірилися людям, що сідали на простягнену руку і клювали крихти. Маленька птаха бачить, що людина прийшла до неї з ласкою, вірить їй...

Микола вийняв з кишені хліб, простяг руку... Я з захопленням дивився, як синичка сіла і клувала.

Микола розповів мені про чижики, якого взимку тримав у клітці.

— Пташка дуже звикла до мене. Коли настала весна, я випустив її. Але чижик політав, політав — і знову повернувся. Я здивувався... Тоді повісив клітку на балконі, серед уже зеленіючого винограду. Птах удень вилітав, а на ніч знову повертався. Минув, мабуть, з тиждень, поки він зовсім покинув клітку. Все ж таки воля, простір — дорожче за все на світі, навіть за людську ласку... Але наступної зими якийсь чижик бився у мої вікна... Чи не той мій придомашнений птах?..

Ігор Муратов

ЩО ЗАЛИШАЄТЬСЯ ЛЮДЯМ

Навіть про близьких друзів важко писати через 20 — 30 років після того, як їх бачив востаннє: безжальний час невблаганно стирає з пам'яті не тільки нюанси, а й вагомі вчинки, важливі події, серйозні висловлювання, що могли б якнайповніше схарактеризувати людину після смерті. На жаль, Микола Шпак не був мені близьким другом. Я зустрічався з ним епізодично, і бесіди наші лише в окремих випадках мали той задушевний відтінок, який згодом дає право на спогади.

І коли я все-таки вирішив поділитися спогадами про зустрічі з ним, то для цього була в мене поважна причина. Це — риса характеру, притаманна Шпакові, яка вразила мене через багато років після того, як він загинув.

Риса ця — скромність. І не показна скромність, а та, яку я б назвав розумінням свого місця на безмежній ниві мистецтва, поєднаним з палкою любов'ю до цього місця, з готовністю залишитися на ньому до останнього подиху.

Миколу Шпака я вперше побачив у Харкові року 1933 у приміщенні видавництва «Український робітник», яке містилося в Палаці праці на майдані Рози Люксембург. Це видавництво, кероване чуйною і досвідченою партійною діячкою Євгенією Дмитрівною Головою, було на той час справжнім творчим центром української молоді літератури. Численні автори перших книжок, початківці з заводських літературних гуртків (тоді їх називали «удар-

никами», покликаними до літератури) та й деякі маститі письменники залюбки зустрічалися у видавництві, читали один одному свої твори, палко дискутували про найгостріші літературні проблеми.

Того пізнього вечора, коли я познайомився з Миколою Шпаком, авторський і редакторський актив «Українського робітника» відзначав за усталеною традицією вихід у світ чиеїсь нової віршованої збірки (здається, Івана Калюжника, на той час — робітника ХПЗ).

Я запізнився, бо приїхав з свого далекого Тракторного аж після другої зміни. Отже, невеличкий бенкет був у розпалі, відпущена для урочистої події норма вина вичерпалась, і настав час для читання віршів і застольних дискусій. Незмінний розпорядник на таких вечорах, методист Кабінету молодого автора поет Іван Семиволос, побачивши, що за столом нема жодного вільного місця, підвів мене до худорлявого, золотоволосого хлопця, який сидів скраю, і попросив його трохи посунутися. Той лагідно усміхнувся і відразу викликав у мене симпатію — і привітливою усмішкою, і неймовірно синіми, великими очима. Отак я потрапив на один стілець з поетом Миколою Шпаком, про котрого знав лише, що він недавно демобілізувався з армії і випустив у цьому видавництві першу збірку віршів.

Уплітаючи з апетитом бенкетний салат, ми познайомилися. Микола відразу ж дістав з польової сумки оту свою збірку і подарував її мені з теплим написом. Назва збірки — «Наркому рапорт».

Протягом цього вечора чи не половина присутніх дістала від Шпака його книжечку з написом. Мені це здалося саморекламою, і я не без іронії запитав свого нового знайомого, чи залишив він хоч один примірник у книжковій крамниці на продаж. Микола зашарівся, його білі, як у дівчини, щоки враз укрилися густими червоними плямами.

— Розумієш, — сказав він, — я мусив так зробити. — І я побачив у його синіх очах такий щирий смуток, що вже картав себе за недоречну колочку. — Розумієш, — вів далі Микола, — вас усіх — і Нагнибиду, і тебе, і Собка, і Каляника — вже і лаяли, і хвалили в газетах. А про мене — ні слова. Так щось було... невиразне... А я повинен, повинен знати негайно, що думають критики. Що ви всі думаєте про мої вірші. Коли не в газетах, хоча б усно. Я не можу чекати, поки ви самі купите мою збірку, самі прочитаєте і самі надумаєте сказати мені про неї...

— Чому ж так негайно? — запитав я, трохи здивований з такої відвертості: адже він бачив мене вперше.

— А тому, — відповів Микола пошепки, і очі йому ще більш посмутніли, — що один досвідчений поет... не хочу називати прізвища, він сказав, що мені треба зовсім кинути вірші, так я погано пишу... Але ж він, може, помиляється... Хіба відомі поети ніколи не помиляються? — все з тією ж непідробною щирістю звернувся до мене Микола.

В цю мить він здався мені великою безпомічною дитиною.

— А що, коли не один, а три, чотири, десять відомих поетів порадять тобі, щоб ти кинув поезію, — сказав я, — хіба ти їх послушаєш?

Він задумався. В цей час Каляник підвівся за столом і на просьбу присутніх прочитав своїх «Гезів» — чи не найпопулярнішого на той час вірша серед нашої поетичної молоді:

*Корчиться ніч над Брабантом,
Грає полум'я жовтим бантом,
Чути тупіт веселих ніг,
Тупіт веселих ніг...*

Коли він закінчив, Микола шепнув мені:
— Хотів би я написати такого вірша!..

Це почув наш сусід за столом, один з поетів старшого покоління, який вже був трохи напідпитку. Він назвав Шпака дурнем за те, що той позаздрив Калянику. Мовляв, Шпак справжній український поет, бо добре знає село, а Каляник, як він висловився, «перевертень»: пише про заводи, про місто, та й за національністю чи то росіянин, чи білорус...

І вдруге за цей вечір Миколине обличчя укрилося густими червоними плямами. Я, дивлячись на нього, ніколи не думав, що цей ніжний синьоокий юнак здатний на таку різку реакцію.

— Які дурниці! — відрубав він. — Я не хочу вас слухати... Я жив у селі і писав про село, пішов на військову службу — писав про Червону Армію, а зараз мрію написати щось про завод... Хіба це все — не Україна!

Хоч була пізня година, я, прийшовши додому, відразу ж почав гортати подаровану мені збілочку. Чимало було в ній навіть як на той час недосконалого, наївного. Але від багатьох віршів на мене повіяло щирістю, чистотою, безпосереднім сприйняттям світу. Найдужче мені сподобалось у віршах Шпака нерозривне поєднання особистого і громадського.

...Кінець повірці.

Накидь наметів місяць крає...

І відголос команд

між сосен тихне лунко.

Стають в уяві

Фрунзе і Чапаєв...

— Шикуйся!

— Струнко-о!—

Зоря —

Наркому рапорт...

Я не маю змоги цитувати цей вірш далі, але в ньому, як і в багатьох інших, ліричне невід'ємне від публіцистич-

ного. Майже всі поезії у збірочці були присвячені тривожним будням Червоної Армії: військовим таборам, маневрам, прикордонникам. Була в цих рядках романтика подвигу, близькість небезпеки, яку відчували червоноармійці більше, ніж ми, цивільні:

*В ярах глибоких вітру біг
І шелест лісу скрізь по горах.
Тиша.
Та раптом шаркання...
— Дозор
чи... ворог?*

Коли я вдруге зустрів Миколу Шпака, то відразу ж порадив йому, щоб не слухав песимістів, які рекомендують йому кинути вірші. Сині Миколині очі просіяли. Він подякував і прочитав мені кілька своїх «доармійських» поезій, що не ввійшли чомусь до першої збірочки.

Ця друга наша розмова відбулася на площі Рози Люксембург у скверику проти колишньої біржі праці, де містився тоді авіаклуб.

— Я до армії,— сказав Шпак,— більше писав про природу. А потім хтось сказав мені, що це не сучасна поезія, коли пишеш про природу. Треба, щоб був сюжет, чітка ідея, щоб вірші мобілізували читача на щось конкретне, а не просто давали йому насолоду... А в мене, я сам бачу, про природу трохи краще виходить...

Я згадав щойно прочитаний ним вірш, який починався рядками: «Лине хмаринка плавно над полем, хмаринку спіймали сині тополі»,— і подумав, що він має рацію.

— І чого ти кожного слухаєш? — дорікнув я йому. — Треба мати свою думку.

— Я це знаю, — різко сказав Микола, — але про власні вірші мені важко мати свою думку... Особливо коли їх лають. Хтось полає, може, й неправильно, а я все одно

вірю, що все це нікуди не годиться... — І серйозно спитав: — Як ти гадаєш, від усього, геть від усього, що я понаписував, хоч один вірш... хоч кілька рядочків залишиться, щоб їх люди читали, коли мене не буде на світі? — Потім рішуче додав: — Я згодний, щоб тоді прізвища мого не знали, тільки щоб ці кілька рядочків були для когось корисними...

Не пам'ятаю, що саме я відповів йому, але зараз певен, що найпристрасніше його бажання здійснилося: самі тільки віршовані антифашистські відозви зробили свою безсмертну справу, хоча, написані під час окупації підпільником Миколою Шпаком, вони потрапляли до людей за підписом Пилипа Комашки.

Олекса Новицький

ВІН ЖИВ З ВІДКРИТИМ СЕРЦЕМ

...Коли проходжу під'їздом у будинок по вулиці Леніна, 68, я не можу без хвилювання не згадати того, чия трагічна загибель, мов невігойна рана, буде ятритися, буде боліти, допоки житиму. На цьому місці було схоплено мого друга, милого і лагідного, довірливого, мов дитина, залюбленого в життя і поезію. Залюбленого в свою землю, в своїх друзів, у свій народ, в свої золоті Липки...

Я говорю про Миколу Іполитовича Шпака. Його було схоплено есесівцями і їх прислужниками, звідси почалася трагічна дорога до страти.

Рідко я зустрічав людей з такою світлою душею, такого замріяного, як липківські поля, як фіалкове небо над ними... Його лагідність і ніжність у взаєминах з товаришами не могли не зачарувати. Одним з його найближчих друзів був літератор і відомий журналіст (потім член редколегії журналу «Україна», редактор газети «Радянська освіта») Юрко Наумович Гундич. В їх задушевних розмовах не раз я чув, як згадувалися рідні та близькі для них місця і події...

О далекі-близькі моему серцю роки!..

Так, Микола не міг жити без дружби, без залюбленості в хороших людей, готових не шкодувати себе заради товариша.

Будинок газети «Вісті» (на вулиці Леніна, 46) стояв на такому місці, що навіть без нагальної потреби туди заходили всі, кому треба було одвести, як то кажуть, душу.

А якщо було вільне місце за столом, то й попрацювати над своїми віршами, порадитись з Юрком Григоровичем Костюком, який тоді завідував відділом культури, про свої літературні наміри, виявивши можливості публікації своїх творів. А часто було й так, що тут же, не відходячи від столу, читалися ці вірші, по-дружньому критикувалися і правилися.

В редакції тиша. Вже пізно. Співробітники газети «Вісті», в якій мені випало тоді працювати, розійшлися. Під зеленим абажуром у густій імлі кімнати за столом сидить Микола Іполитович. Це був час, коли ми жили в якійсь особливій атмосфері духовного зближення. Микола Шпак читав запоем Некрасова, Кольцова, Єсеніна. Це відбувалося в тій же редакції, коли в основному робота закінчувалася, і сходилися друзі, яких єднало почуття симпатії, поваги, уподобань, естетичних смаків. Хтось читав Блока і Багрицького, а мені на пам'ять приходили вірші самого Шпака, які, до речі, я читав навіть недавно, приїхавши в його рідне село, де мене хвилювали по-особливому і липківська місцевість, і поля, і лісок, і хата, де ми зупинилися...

Як і в редакції «Вістей», так і тепер, я читав незабутні вірші свого друга:

*Вибирала плоскінь
Між матіркою,
Здівувала роки —
Тепер матір'ю...*

Вірші поета повертали все до днів ранньої юності, нагадували про незабутні сторінки пережитого, повертали до тих радощів, надій і сподівань, які близькі людям села у минулому, до сподівань молодого поета, який був виразником баченого, чутого, пережитого. Микола Шпак схвилювано відгукувався на події сучасності. Він мав

ніжне серце, в якому відбивались і доля селянина, що гнув колісь спину в куркуля-ненажери, і доля дівчини, милий якої загинув у бою з ворогами. В серці поета відбивалися пісні незамовкних походів з громадянської війни, битви за Радянську владу...

Хтось, пам'ятаю, згадував друга Миколи Шпака — Дмитра Чепурного. А потім Микола Шпак з властивою лірику залюбленістю читав ті вірші Миколи Шеремета, в яких звучали мужність і ніжність до чудового поета Василя Чумака. Ось починає читати Микола — і русяве, пшеничне його волосся вже відкинуте назад, і він знаходить потрібну життеупругу інтонацію.

Десь у тридцятих роках, за порадою Дмитра Чепурного, я завітав до гуртожитку (на території тепер неіснуючого Михайлівського монастиря). В одній з кімнат, де мешкали студенти Інституту народного господарства, я почув привабливий спів, супроводжуваний грою на гітарі. Хтось задушевно співав, можливо, що і на свій власний мотив. Я прислухався... «Ты жива еще, моя старушка, жив и я...» — виводив такий знайомий голос. Не раз мені випадало чути від Миколи Шпака вірші Єсеніна в його, так би мовити, виконанні, але ніколи більше не чув я такого зворушливого, такого проникливого відтворення, як це було тоді, в кімнаті студентського гуртожитку. Нерішуче я прочинив двері і побачив Миколу — молодого, замріяного, безмірно залюбленого у вірші поета «рязанских раздолий»... Через роки і десятиріччя звучить мені той голос Миколи Шпака!

Ще один епізод мимоволі згадується мені. Це було в тій же газеті «Вісті». Співробітники розійшлися. Несподівано завітав Шпак. Він сів якось по-домашньому, дружньо усміхнувся до мене, засипаного листами, на які треба було дати відповіді.

— Слухай, Олексію, а чи не зробив би ти перерву? І чи не зміг би ти розділити зі мною смачну вечерю? Я з

відрядження, в яке посилала редакція... Та, правду кажучи, зголоднів... І, проходячи повз редакцію, згадав, що ти ж тут днюєш і ночуєш...

— Ну що ж, — сказав Микола Іполитович, — після такої вечері — сам бог велів: і працювати не гріх! — Він витяг з глибин свого поношеного пальта зошит, розіклав папери, розгорнув сторінки і почав зосереджено, все більше захоплюючись і час від часу витираючи губи (така вже звичка у нього була, коли напружено працював), писати, мережачи сторінки і закреслюючи написане... Щось, мабуть, не вдавалося, і він поглядав щоразу в книжку, шепотів, відкидався назад на стільці, замислювався, знову швидко записував знайдений варіант... Нарешті, глянувши, сказав:

— Слухай, Олексію, а чи не залишив би ти листи на завтра? А я прочитав би тобі дещо... От слухай... — І він почав з захопленням читати:

*Где широкая дорога,
Вольный плес днестровский, —
Кличет у Попова лога
Командир Котовский.
Он долину озирает
Командирским взглядом,
Жеребец под ним сверкает
Белым рафинадом...*

— Ну, що ти скажеш про такого поета?! — з почуттям гордості спитав Микола і сам відповів: — Це поет високого класу, який пройшов вогонь і воду громадянської війни і взяв близько до серця Україну, і Шевченка, і Тіля Уленшпігеля... Ось яку «Думу» ушкварив Багрицький! Її можна сміливо ставити поряд з поемами Маяковського, Єсеніна, Тихонова... Але за переклад цього твору я не беруся. Я взявся, скажу тобі по щирості, за переклад його

«Тараса Шевченка» — композиції, написаної Багрицьким на замовлення Всесоюзного радіокомітету. Композиція, правда, залишилась незакінченою, але я вирішив її все-таки перекласти... — І він подав мені збірку Багрицького. — Простеж, як мені вдалося перекласти одне місце... — Він показав мені це місце, де говорить «І-й голос». Я стежив за оригіналом, слідкуючи, наскільки точно відтворено Багрицького, а Микола Іполитович читав:

*Що ж! Тарас Григорович, строки
Всі проминули. Здійми сивезні
Брови свої, окинь соколиним
Поглядом край наш — степи побачиш
В рудих могилах, проросла м'ята.
Це ворогів могили. То ж наша
Шабля їх порубала! Більше
Ім не піднятись. Лежать, а над ними
Тирси задушливий пил. В черкесці
Офіцер у погонах... Махновець в круглій
Папасі рудій. У синім жупані
Рудий петлюрівець спить, пробитий
Нашою кулею. Тарас Григорович,
Кобзарю старий, ти їх чув пророчо
Своєю душею. Твоє прокляття
Через десятки літ прогриміло
Над арміями ворогів народу.*

Він прочитав, підвівся, розчинив кватирку, сказав:

— Оце поет! А ти кажеш...

— Що я кажу? — відгукнувся я. — А я нічого не кажу...

— Отож-то й воно. Що ж ти мені не кажеш, як звучить переклад?..

— Переклад звучить добре, — щиро відповів я, з ним не сором виходити на люди. Поздоровляю тебе, Миколо, з повноцінною, хорошою роботою!

Микола Шпак був завжди по-армійському, сказати б, зібраний, коли мова йшла про нашу Батьківщину, про її захист і звеличення. Не випадково він ще задовго до Великої Вітчизняної війни не раз звертався до священної теми захисту Вітчизни, життя армії. Ці теми близькі були йому. Хто прочитає вірші: «Знімаю зірку на кашкеті», «Похід», «Пісню про кiset», «Пісню про Щорса», «Закувала зозуленька вранці», «Гордість Людмили», — той відразу відчує, якими органічними були ці теми в творчості нашого друга, поета-патріота. Скінчивши службу в Радянській Армії, він, ніби відчуваючи, що в повітрі пахне порохом війни, писав:

*Знімаю зірку на кашкеті,
Але назавжди воїном лишусь,
Учора був на варті у пікеті,
Сьогодні питиму
Гарячий праці шум.
Сховаю бережно стару шинелю,
Звання бійця
Не дам ржавіти —
Коли прийде напад,
 то, щоб фашистську лють
Уміло стріти.
...Прощайте, друзі літ вихрястих,
Ми стрінемося в найближчих днях!*

Так, назавжди він воїном лишився! Так, він зустрівся, як і передчував, зі своїми друзями, ровесниками. Зустрівся на фронті великої битви з фашизмом, як і присягав однополчанам, назавжди лишився воїном, вірним Вітчизні.

Як зараз, бачу його фіалкові очі, русяве волосся, що спадає на високе чоло. І мені, правду кажучи, важко було тоді уявити, коли впали перші бомби на наш сонячний

Київ, як ці фіалкові очі змінять свій блиск, як вони наповняться гнівом і ненавистю, як ліричний, задумливий, залюблений у мир і дружбу людей поет стане воїном... Та Микола Шпак відразу став на бойову вахту, солдатом великої армії нашого волелюбного народу, готовий віддати життя в ім'я свободи і щастя на землі.

Ділами, творчістю Микола Іполитович ствердив з усією повнотою, що його слова, поетичні висловлювання, його довоєнна мобілізованість перетворилися тепер на справжню бойову готовність нещадно битися з ворогами, які плюндрували села і міста, знущалися над нашими людьми, безчестили, розпинали Україну.

Микола Шпак вражав щирістю, безпосередністю. Він жив з відкритим серцем. З відкритим серцем ішов до людей.

...Нас розлучило війни лихоліття. Збереглося рідкісне фото: в перший день війни ми зустрілися на вулиці Леніна, пішли на Володимирську гірку попрощатися з Дніпром, з чудовими місцями, відомими кожному киянину... А на фото: Анатолій Шиян, Євген Фомін, Юрко Гундич, Микола Шпак і автор цих рядків. Минули грізні роки війни. Ми здобули велику Перемогу. Але зазнали і великих втрат...

Микола Шпак загинув від руки ворога. Пам'ять про нього житиме вічно в серцях тих, хто знав, любив, шанував його як людину, поета-громадянина. У нього є чого повчитися юнакам і дівчатам. У нього можна повчитися і молодим поетам — вірності Батьківщині, народові, готовності служити гострою зброєю слова, а коли треба — то віддати й життя в ім'я високих ідеалів комунізму.

Аркадій Пастушенко

СЛОВО І ЗБРОЯ

Коли і хто назвав це місце Партизанською могилою — невідомо. Може, діди, а може, й прапрадіди. Може, сто років тому, а може, більше. А тільки називають люди могилу Партизанською, і височить вона над землею, і як стати на ній, коли світить сонце в небі, — довкола стільки видно, скільки орел з-під хмар може бачити...

Унизу, на південь від могили, блискотить, ворушить хвилями-велетами Чорне море. Темно-зеленим оксамитом плещуться на річках, що живлять його срібними водами, очерети й горобинці.

По обидві руки, уздовж берегів Чорного моря, на схід, захід і північ, хилять до землі тиху зажуру явори, верби-ятрані, клени і тополі. А вище, неначе на самісінькому небі, над яворами і вербами, над позолоченими лозняками й буро-червоними кінськими щавлями, розрослися, витягнулись різнобарвними кетягами аж до обрію міста і села...

Там, де одна річка впадає в другу і де третя зустрічається з четвертою, і всі разом крізь золотий сонячний туман пробиваються на всі чотири сторони, під усі чотири вітри буйні, — там село Козаче переходить у Сивороги. Сивороги тягнуться обабіч Чумацького шляху аж ген-ген на захід від Партизанської могили і десь там на голубих степових гонах сусідують з Трояновим, Троянове — з Старогетьманським, Старогетьманське — з Лип'янкою, Ледином...

І лежать села одне від одного на десятки кілометрів, можна день їхати й два, а не побачиш хутора чи хати, лиш степ та й степ, байраки, переліски, могили...

Тарасова... Максимова... Орликова...

Хто й коли назвав могилу Партизанською?

Може, діди, а може, й прадіди. Може, сто років тому, а може, й більше. І щоразу, як тільки рідній землі загрожує ворожа навала, виходить на могилу ставний юнак з автоматом на грудях і записною книжкою в руках, і стоїть він обличчям до сонця і дивиться униз, і, кажуть, чути по всій землі тополиній його клич до боротьби з супостатом:

✓ *Піднімайсь, народ! До зброї!*

І скрегочуть повз нього потужні танки, ідуть полки за полками, а то раптом застугонить на шляху кінськими копитами партизанський загін і, мовчазний, суворий, вишикується перед юнаком. І тоді він сходить з могили і стає правофланговим, і в людей яснішає погляд, і випрямляють люди спини, піднімають гордо голови і дивляться ненависному лютому ворогові прямо в вічі, і вже нема страху приреченості — тільки ненависть, тільки воля перемогти його, знищити.

Микола Шпак...

Офіцер Радянської Армії, він потрапляє в оточення й опиняється у таборі смертників. Хвилина свідомості і довге, млосне забуття. Воно межує зі смертю. Грань. Але в хвилину свідомості десь у глибині мозку спалахує іскорка.

Спочатку зовсім невидима, потім яскравіша і яскравіша — вижити! Вижити для боротьби, що б то не було, наперекір усьому. Але як? Щохвилини поруч від ран і знекровлення хтось умирає, щохвилини хтось востаннє вдихає рідне повітря — як вижити?

І тоді на підмогу приходить мати. Завжди мати приходить на підмогу. Мабуть, серце привело її до колючого дроту, до кривавого ложа сина, любов зробила її мудрою, і з допомогою радянських патріотів їй вдається вирвати Миколу з табору і перевезти у рідну хату.

День за днем, година за годиною. Ні, з собою він не бореться: все ясно, лиш треба встати. І ще рука не держить олівця, а поет пише:

*Господар стоїть надворі,
А злодій краде в коморі.
Господар від злості згоряє,
Але злодія не чіпає,
Злодій, геть усе забравши,
Комору пограбувавши,
Повз господаря проходить,
А той йому нічого не робить,
Тільки злодію вклоняється,
Мовчки з злодієм прощається,
Що це є за злодій?
Звідки цей добродій?*

Розгадка

*Злодій цей — голодний німець,
Чистокровний пес-арієць.
Злодій цей — з Германії,
З Гітлера компанії.
Мовчки дядько з ним прощається, —
Згодом поквитається.*

Поступово поет видужує. Спочатку, підпертий материнною рукою, сідає на ліжко, розглядається. Потім, спертий на материну руку, робить кілька кроків по долівці. До вікна. Маленького, у глиняній селянській стіні, вікна. За ним голубе повітря, за ним буйний вітер — з нього далеко видно і все видно. Ні, з собою Микола не бореться.

ся: вирішено. І байдуже, що без зброї, далеко від побратимів. Є віра — він буде боротися, боротися з фашистською наволочтю, де б вона не була. Ворог прийшов на його землю, і ворога треба знищити...

Зброєю стає слово. За підписом Пилипа Комашки ходять поміж людьми, націлені в самі груди фашиста-загарбника, вірші Миколи Шпака. Спочатку в своєму селі, потім у сусідніх селах, люди починають цитувати їх. Повз увагу поета не проходять жодна подія, найменший факт. З'являється відозва окупантів до населення про збирання металевого брухту. І негайно поет відповідає нищівним саркастичним віршем.

Але нишпорять фашисти і їх прихвосні — хто такий Пилип Комашка? Покажіть, хто він? Життя у рідній хаті стає небезпечним, Микола Шпак організовує партизанський загін і йде в ліси. З цього часу письмовим столом поета стає пеньок у лісах Житомирщини.

Боротьба не на життя, а на смерть. Ворог лютий. Нічим він не гребує, ні перед чим не зупиняється. Горять села, падають стіни тисячолітніх міст. Тривожать ночі постріли — вмирають матері, брати і сестри. Фронт перемістився до Дону і Волги. Горить земля. А в рядках поета — найменшої зневіри, найменшого розпачу. Муза його гнівна, віра в перемогу над фашизмом світла і ясна. В кінці його поезій з'являються все нові й нові позначення: «село Війтівці», «село Попільня», «у лісі села Сороцівка», «село Липки», «Ірпінь», «село Озера», «у лісі» і знову «у лісі», а то й «у кімнаті Павлюка, завідуючого школою».

✓ *Народе мій! Як помирає воїн в полі,
В задимленім, карбованім війною,
І чорні хижаци спускаються поволі,
Кричать злорадно так над головою,
А він від болю пересохлими губами
В осінньому злотавім видноколі*

Собі бажає смерті, друзям тільки волі,
Прохає, зранений кривавими сльозами,
Поміж покляклими, загнаними житами,
Але іде полями дівчина-порада,
Бере його, підводить, зіллям напуває,
Така прихильна, ласкава і рада,
Бантами, мов дитину, повиває
І гонить смерть цілунком милосердним...
І вороги прехижі одлітають.
Ще буде жити воїн, жити і боротись!

Поет знав, як і його народ, щиро вірив, що прийде визволення, принесене людьми з червоними зірками. Але настане час, коли кожен мусить відзвітувати, що він зробив для перемоги над загарбником. І патріотові Миколі Шпаку було чим звітувати, совість у нього перед своїм народом, перед партією чиста.

Дні і місяці підпілля як довгі роки. І як не зрозуміти слів поета, сказаних ним своєму другові в хвилину, коли треба було підбадьорювати своїх товаришів по зброї:

...Важко жити в тім запіллі,
Працювати над собою —
Решту наших, що вціліли,
Треба вивести до бою...

Партизанські поезії Миколи Шпака — це щоденник людини-борця, людини-комуніста. Глибоким, правдивим ліризмом і гнівом до чужинців, своєрідним маніфестом до рідних його сестер і подруг звучить вірш поета «Дівчатам липецьким». «Хто не посіє зерна — не збере врожаю, хто не рискне життям — той не переможе ворога», — такий епіграф узяв Микола Шпак з мудрого Сааді.

✓ Немов Жанна д'Арк, ви
Всі будьте, дівчата!

*О земле українська,
На муки багата,
Рости героїнь ти,
Свободолюбивих,
Сміливих, відважних,
І мужніх, і мстивих!..*

І сьогодні з поетових рядків, писаних багато років тому, живими постають перед нами — друзями його по зброї — партизани і партизанки. «Боротьба і кохання» — так називається цикл віршів поетичного щоденника. Всі свої лочуття, всі мрії Микола Шпак поєднує з одним — з боротьбою.

Цикл віршів «До зброї» творився у виняткових умовах протягом кількох місяців героїчної боротьби з ворогом. В тяжкі дні і ночі, в хащах лісів, у смертельному ворожому кільці в серці поета народжувалися слова жагучої ненависті до окупантів. Там, де проходив партизан Микола Шпак, земля горіла під ногами ворога. А українська радянська література мала там свого кращого представника.

Важко втрачати друзів. Та коли доводиться втрачати — боротьба не на життя, а на смерть, — ми не забуваємо друзів, вічно вони з нами...

...Ми, нащадки, не знаємо, де його могила, — їх на багатостраждальній нашій землі багато. З написами і безіменних...

Коли і хто назвав цю могилу Партизанською — невідомо. Може, діди, а може, й прадіди. Може, сто років тому, а може, й тридцять п'ять. А тільки люди називають могилу Партизанською. І височить вона над землею, і як стати на ній, коли світить сонце в небі, — довкола стільки видно, скільки орел з-під хмар бачить...

Микола Попков

НЕЗЛАМНИЙ, МОВ КРИЦЯ...

Якось переглядаючи свої документи, я побачив пожовклий аркушик паперу, на якому було написано:

«Я, Чаповська Євгенія Федорівна, член ВКП(б) з 1940 року, № партквитка 3222595, знаю тов. Попкова М. з 1939 року, коли він був ще учнем Липківської середньої школи Корнинського району Житомирської області.

Під час окупації гітлерівцями нашої території тов. Попков М. як патріот своєї Батьківщини, як вірний лєнінець повністю присвячував себе громадській роботі на благо нашої Батьківщини.

Він проявив себе як чесний комсомолец, постачав організацію необхідним для дії партизанських загонів: радіоприймачем, зброєю тощо. Він з честю виконав усе, що доручалося йому як учасникові організації й комсомольцеві».

Згадалися важкі роки Вітчизняної війни. Я жив тоді на станції Скочище Корнинського району (нині Попільнянського) Житомирської області. Коли ворог наблизився до Києва, брати й сестри евакуювалися, а старому батькові тяжко було залишати насиджене місце. Я не міг кинути його. Так ми й опинилися на тимчасово окупованій території.

На той час я щойно закінчив десять класів, мріяв про дальше навчання. Мої юнацькі плани розчавили залізні гусениці фашистських танків. Здавалося, все, кінець.

У селі хазяйнував ворог. Пригноблені, знедолені односельці не наважувалися підвести голову. Ось тоді ми з друзями-комсомольцями стали думати, як відплатити знахабнілим фашистам.

У ці невимовно важкі для нашої країни дні, коли радянські війська відступали з великими втратами, коли фашисти, захоплюючи міста й села, рвалися до Москви, не всі зберегли в собі нездоланну й міцну віру в перемогу. Одні впадали в паніку і відчай, інші вичікували, а дехто відкрито пішов на службу до гітлерівців. У той критичний час і зустрівся на моєму шляху мужній і сміливий, полум'яний патріот радянської землі український поет Микола Шпак. Ще в перші дні війни він провіщав перемогу Червоної Армії над гітлерівською Німеччиною, свято вірив в несахитність і нездоланність радянського ладу, ідей марксизму-ленінізму. Це він став організатором підпільної групи в селі Липках, навколо якої згуртувалися пізніше численні підпільні й партизанські загони. Своїм неабияким організаторським хистом, полум'яним словом, великою любов'ю до Батьківщини й лютою ненавистю до ворога Микола Шпак запалював серця людей, надихав їх на ратні подвиги, на священну боротьбу за рідну Вітчизну.

Не забути мені першої зустрічі з цією чесною й відданою Батьківщині людиною.

Це було на початку листопада 1941 року. Я пішов до сусіднього села Липки, де мав багато друзів-комсомольців. Зайшов і до викладача фізкультури Степана Гавриловича Краснощока, з яким дружив і якого дуже поважав.

— Що ти думаєш робити? — запитав він мене.

Я розповів йому все, про що говорили ми з товаришами.

— Правильно! — підтримав він мене. І сказав, що його односелець поет Микола Шпак потрапив в оточення,

вибрався з нього і зараз створює підпільну організацію й партизанський загін «За Батьківщину!», гуртує комуністів, комсомольців, солдатів Червоної Армії, яким пощастило втекти з ворожого полону. Другого дня в хаті мого вчителя я вперше побачив Миколу Шпака. Він привітно усміхнувся і став розпитувати про моє життя, про друзів, родичів. З нашої розмови я зрозумів, що він уже все про мене знає.

— Нам на станції такі люди потрібні! — сказав він і потис мені руку. — Треба боротись і допомагати своїм братам і сестрам, які воюють з фашистами. Не гуляти ворогові по нашій землі!

Додому я летів мов на крилах. Особливо пишався першим завданням — Шпак доручив мені стежити за військовими ешелонами, що проходять через станцію, дізнаватись, що вони везуть, а найголовніше — залучати до підпільної роботи нових людей, вірних і відданих нашій Батьківщині.

Згадується, як вразила мене тоді ця людина з полум'яним серцем і відкритою душею, сповнена великої любові до людей і непримиренної ненависті до ворогів Вітчизни.

Я одразу й на все життя повірив у нього.

В нашому селі знали й любили Шпака, вірили його полум'яним віршам і листівкам, які закликали на смертний бій із загарбниками.

І коли перший ворожий ешелон, який проходив через нашу станцію, злетів у повітря, всі знали — ця справа рук Миколи Шпака.

Діяльність Пилипа Комашки, як підписувався тоді поет, викликала люту гітлерівського командування. Шпак не боявся відкрито роз'яснювати односельцям становище на фронтах, розповідав про героїзм і самовідданість радянських воїнів, закликав до боротьби з гітлерівцями.

Одного вечора в хаті Шпака зібралися підпільники. Поет прочитав нам свій новий вірш «Німецька культура» — злий, сатиричний твір, що розвінчував фашизм. Один з підпільників — Магомет — тут же запропонував:

— Давайте перепишемо його й поширимо серед населення.

А вранці переписані від руки листівки з гнівними, на-смішкуватими віршами читали в навколишніх селах.

З часом таких листівок ставало все більше й більше...

Я дуже вдячний Миколі Шпаку за те, що з перших днів війни він вселив у мене тверду віру в нашу перемогу, загартував мою волю, навчив вірити в свої сили й боротися з ворогом. У той час, коли фашисти оскаженіло рвалися до столиці нашої Батьківщини, Микола Шпак організовував збройні напади на фашистів у ворожому тилу...

В 1942 році за доносом зрадника фашисти схопили й замучили Миколу Шпака. Передчасна смерть не дала йому виявити себе в усій поетичній силі, перервала його підпільну діяльність. Але й те, що встиг зробити поет за своє коротке життя, гідне поваги й пошани.

Петро Сєвєров

В ПЕРЕДВОЄННУ ПОРУ

...Максима Рильського завжди оточували люди. Він сам шукав товариства і рідко коли залишався наодинці з собою. В один з передвоєнних вечорів я зустрів його на бульварі Шевченка: він ішов, весело розмовляючи з поетом Борисом Котляровим. Тільки присіли на лавочку, як до нас приєдналися поет Микола Шпак і кіноартист Борис Андреев.

— Хочеться лягти на лавочку і не рухатися,— сказав Андреев.— Дуже заморився.

— Знімалися?..— спитав Рильський.

— Шість годин підряд...

...Якось непомітно розмова переключилась на тривожне міжнародне становище. Стрункий, кучерявий, голубокий Микола Шпак сказав:

— Мабуть, лірика повинна примовкнути: чується бій барабанів, і потрібні вірші-заклики.

— Ні, лірика не змовкне,— рішуче заперечив Рильський.— Як же їй змовкнути, як вона те, з чого складається душа? Певен, що лірична пісня, щира, схвилювана, патріотична, проявить свою натхненну силу в будь-яких випробуваннях, які, можливо, у нас попереду.

— Дуже вам вдячний, Максиме Тадейовичу,— раптом розчулено сказав Микола Шпак.— Ви підтримали мене. Зараз я працюю над циклом таких пісень.

— А якщо доведеться взяти зброю,— задумливо продовжував Рильський,— ми візьмемо її...

Шпак струснув кучерявою головою.

— І не посоромимо! — Він нахилився і строго, уважно подивився Рильському в обличчя: — Скажіть, Максиме Тадейовичу, ви вірите, що я буду відважним солдатом?

І Рильський теж уважно подивився йому в очі:

— Так, в це я вірю, Коля.

...Незабаром нам довелося взяти зброю. Ми одержували її в ЦК і в Клубі письменників, на Великій Підвальній.

Поет Микола Шпак став відважним воїном. Він лишився в партизанському загоні. Декілька ворожих ешелонів з фашистською солдатнею, озброєнням і боеприпасами полетіли під укіс від його рук. Його відважні справи були продовженням його пісень.

Тепер, проїжджаючи трамваєм № 7 вулицею Миколи Шпака, я кожного разу згадую кучерявого, голубоокого поета. А на бульварі Шевченка я запам'ятав ту лавочку. Інколи увечері, втомлений, присяду тут — і ось уже в зворотній перспективі змінюється час, і, оточений молодими товаришами, Максим Рильський тепло і уважно дивиться на поета Миколу Шпака і говорить твердо: «Так, в це я вірю, Коля».

Федір Силенко, Юрій Кругляк

ГЕРОІЧНОЮ СТЕЖКОЮ МИКОЛИ ШПАКА

1978 року в Житомирі відбувся суд над трьома колишніми поліцаями, на якому виявилось чимало нових деталей про боротьбу Миколи Шпака у ворожому тилу. Це, звичайно, тема для окремого, більшого дослідження, а зараз хочеться зупинитися тільки на одному епізоді, пов'язаному із знайденими віршами.

Весна 1942 року для липківських партизанів і підпільників була тяжкою. Тоді, звичайно, ніхто не знав, що за кілька десятків кілометрів у залізобетонному бункері під селом Якушинці сидів біснуватий фюрер, і тому фашисти кинули всі сили, щоб придушити опір, викрити і знищити партизанів. Один за одним загинули бойові побратими Миколи Шпака — Степан Краснощок та Пилип Сергійчук. По всіх селах і дорогах були розставлені пастки. 16 квітня карателі ввірвались у село Липки і розстріляли понад 130 чоловік. На братській могилі партизани на чолі з Миколою Шпаком поклялися не складати зброї, «доки не згине ворог-кат».

Коли з чергового завдання не повернулися Семен Бейдер та Ваня-ленінградець, на їх розшуки командир загону послав 19-річну партизанку Маринку Степанюк та Петю-москвича, але й вони до загону не повернулися. Обставини їх загибелі довго були загадковими. Не так давно виявилось, що Петя-москвич, схоплений гестапівцями, наклав на себе руки.

Микола Шпак знав, що Маринка і Петя потрапили до лап фашистів.

24 травня 1942 року він написав вірш «Марині», в якому розповідається про сміливу дівчину Марину, що пішла виручати друзів.

✓ *Ждали і шукали ми... Немає...
Де, подруго бойовая, де ти є?
Жалем, слізьми серце закипає,
Помстою на ката за життя твоє!*

Далі у вірші Микола Шпак запитує:

*Де ти, любонько, ясна подруго?
Як це трапилось, чому в полон взяли?
Як знесла фашистськую наругу?
Як трималася, коли вбивать вели?*

Про обставини смерті Марини довгий час нічого не було відомо. Тільки два роки тому в селищі Брусиліві на Житомирщині старожили розповіли, що фашисти затримали в лісі молоду дівчину-партизанку, поранену в ногу, і привели її до жандармерії. На допиті Маринка трималася гідно. Допитував її поліцай Блох. При допиті він знайшов у партизанки якісь зошити, недбало переглянувши, розірвав і кинув їх на підлогу.

Наступного дня партизанку стратили.

Очевидці розповідають, що вона вела себе спокійно і мужньо. Її тіло висіло два дні. Потім його не стало. Ходили чутки, що його зняли партизани і поховали на узліссі. Там і тепер є самотня могила, біля якої росте кущ калини.

Після страти партизанки порвані Блохом папери підібрали люди. Серед них знайшли кілька віршів.

Ось вони:

ДІВЧАТАМ-БРАНКАМ

Ех, дівчата, вкраїнські дівчата,
І чого не бува на віку...
Хто ж надіявся вас виряджати
У далеку дорогу таку?!

Хто б сказав, хто б подумав, дівчата?!
Хіба вам в такі роки тужить?!
Вам би стежка в майбутнє квітчата,
Вам би жити... Хоч трохи пожити!..

Це ж цвітіння! Це ж юнь!!!
Звечоріє...
І в садочку зустріне її:
Там козак у обіймах зігріє,
Заколишуть в піснях солов'ї.

Там сплітаються мрії дівочі
І у зоряне небо пливуть...
Ех, дівчата,— заплакані очі,
Невідома, небажана путь.

Тоне свист паровоза у криках,
Серце, душу і сльози до дна...
А колеса уперто на стиках:
Чужина,
чужина,

чужина...
Там зів'яло життя непочате...
Сизий дим — і пуста далина...
Ех, дівчата, вкраїнські дівчата!
Україно нещасна моя!..

Весна. 1942 рік.

Я ПІДУ

Затяглось навкруги туманом.
Ледве мріє далекий шлях...
Ах, для чого зітхання, мамо?
Скорбні сльози в твоїх очах?

Я піду, прощавай!.. Не сердься...
Краще благослови у путь...
Там велике народне серце
Чорні круки хочять розіпнуть.

Подивися на схід — туманно...
Але так... Зрозумій же ти!
Я піду, не задержуй, мамо!
Там вмирають в бою брати...

ІЗ ПОЕМИ «ГАЛЯ»

(Дівчині, що збожеволіла
внаслідок переслідування
фашистськими собаками, —
присвячено)

.....Де ж дівчата?! —
В чужій, далекій стороні
На полі будуть жито жати,
Колоти ноги у стерні.

Щоб німченя затлить голодне,
Бодай загинули б всі ви,
Як гинуть задуми безплідно
Цієї баньки-голови...

.

Проходять дні, і тепле літо
З пташками в вирій відійшло.
І осінь, торбами обвита,
Прийшла старчихою в село.

Іде вона із хати в хату,
Іде з села і до села...
Стає сумніше німцю-кату,
А в українця почала

Родитись радісна надія:
Із хат виходять земляки,
Й звідтіль, де небо пламеніє,
Гудуть під вітер літаки,

Благають помсти...

На коліна

Старці з набожністю стають...
Ще буде жити Україна,
Могилу німці в ній знайдуть.

1942 рік.

ІЗ ПОЕМИ «ПАРТИЗАНИ»

Маловір говорить партизанові про
тяжку боротьбу проти озброєних до
зубів фашистів, а партизан з усміш-
кою відповідає:

Ти бачиш тільки шинелі лаття,
А чи ж знаходиш що-небудь в людях?
Поглянь: палає в очах завзяття!
Гаряче серце в відкритих грудях...

В них, кажеш, зброя?

А в нас відвага,—

Не хочеш з нами — просить не будем...

.

Що це за вірші? Чиї вони? Хто їх автор? Може, їх написав Микола Шпак? А може, це вірші самої Маринки?

На хуторі Бухалівщина поблизу Липок, де була явочна квартира партизанів Миколи Шпака, проживає і зараз сестра Маринки — Шиманська Віра Василівна. Вона підтвердила, що одяг на Маринці був такий самий, як на дівчині-партизанці, яку стратили у Брусиліві. Віра Василівна розповідала, як покійна мати плакала і довго вмовляла Маринку залишитися дома. Але батько Василь Устимович, сільський учитель, сказав:

— Хай робить так, як їй підказує серце. Не затримуй її!..

Можливо, що саме цей епізод з партизанського життя надихнув Миколу Шпака на вірш «Я піду». А може, поетові якоюсь мірою пригадалося і прощання з своєю матір'ю, коли він, ідучи з дому, сказав:

— Ні, мамо, тепер я не ваш,— я належу Вітчизні!..

Про це писав Максим Рильський у вступній статті до «Вибраних поезій» Миколи Шпака в 1952 році.

Про уривки з поем «Галя» та «Партизани» сказати щось певне важче. А от щодо вірша «Дівчатам-бранкам», то не можна не помітити, що він навіть за своїм заголовком співзвучний віршам Миколи Шпака «Дівчатам липецьким» та «Українські дівчата». Лексика нагадує манеру писання Миколи Шпака, а передостання строфа — Сосюру, який був другом поета-партизана, і, без сумніву, творчість молодшого побратима розвивалася не без впливу видатного поета.

Звичайно, аналізувати тканину вірша за стилем — справа нелегка, дослідницька. Ці вірші були показані

поетам, які добре знайомі з творчістю Миколи Шпака, редакторам його книжок. Вони визнали, що ці вірші і за тематикою, і за стилем можуть належати перу Миколи Шпака. Може, дослідникам вдасться відкрити досі невідомого поета, який в роки війни на Житомирщині в тилу ворога писав антифашистські вірші. Це теж буде дуже цікаво.

* * *

Серед творів, написаних Миколою Шпаком у дні Великої Вітчизняної війни, є вірш «Брати». Він публікувався у збірках поета, відомий в перекладі на російську мову. І в Чехословаччині дослідники звернули увагу на цей вірш і опублікували його у перекладі на словацьку мову.

Не так давно стало детальніше відомо про зв'язки Миколи Шпака із словаками-антифашистами, а також про історію написання «Братів». 1941 року, в дні оборони Києва, поет, як знаємо, потрапив у полон, опинився в Дарницькому концтаборі; невдовзі втік звідти і направився до рідного села Липки на Житомирщині, де одразу ж узявся до організації підпілля.

Від земляка — Степана Гавриловича Краснощока — Микола Шпак довідався, що в селі Попільня у приміщенні школи (зараз це СШ № 2) розташовано словацький батальйон — солдатів навчали боротьби з партизанами. Шпакові розповіли, що часто деякі словаки навідуються до місцевих жителів, підтримують з ними дружні стосунки, у родині Новицьких кілька разів бував Йозеф Пайтина з товаришами.

Солдати висловлювали невдоволення загарбницькою війною, мріяли про часи, коли після розгрому фашистів настане жаданий мир... Йозеф розповідав про своє містечко Бановці, де він жив по вулиці Наврошек. До то-

Уперше ватажок місцевого підпілля Микола Шпак зустрівся з Йозефом Пайтиною та його друзями 1 березня 1942 року. Тоді ж однодумці домовились про взаємодію словаків з підпільниками. Солдати дали побратимам багато зброї. Переховувалася вона у Пилипа Сергійчука до викриття фашистами Липківського підпілля...

Вірш «Брати» Микола Шпак присвятив подружжю Новицьких. 24 березня 1942 року під час обшуку у їхній хаті автограф поета знайшли гестапівці. Олексія Васильовича заарештували, додому він більше не повернувся, загинув у фашистських катівнях. А його дружина — Надія Федосіївна — і зараз мешкає в будинку, де відбувалися зустрічі місцевих підпільників з друзями-словаками.

Після провалу Попільнянського та Липківського підпілля словацький батальйон гітлерівці терміново перевели невідомо куди. Доля Йозефа Пайтини та його друзів невідома.

Такі нові деталі з історії написання вірша «Брати», який, за висловлюванням чехословацьких літературознавців, є «...яскравим поетичним підтвердженням існування антифашистських настроїв серед словацьких солдатів, яких фашисти послали на Україну з братовбивчою метою, а також започаткував у нашій поезії тему спільної боротьби народів-братів проти загарбників».

Микола Сингаївський

ВУЛИЦЯ ПОЕЗІЇ, ЖИТТЯ, БЕЗСМЕРТЯ

Друзі, близькі і рідні згадують: він був стрункий і вродливий. Закоханий в життя і поезію. І тому в душі завжди носив цвіт — життя, жагу молодості, без чого важко уявити поезію.

Коротка біографія його тісно пов'язана з творчістю. В тридцять три роки обірвався життєвий шлях Миколи Іполитовича Шпака. Лишилась недоспіваною мужня пісня поета. Через роки, десятиліття він, як і в житті, залишився для нас співцем молодості, захоплюючи наші серця неповторним диханням слова і мелодії. Тому й нові покоління читачів відкривають його для себе, як роблю це я при кожному перечитуванні.

Давайте ж подолаєм невпинний біг часу і повернемося назад до творів поета-воїна Миколи Шпака.

В його поезії, на перший погляд ніби й непомітно, скрізь розлиті добро, сонце, краса. Звідси — висока і чиста радість, яку несе вона читачам:

*Я знаю, радість в тебе
У серці пломенить,
В очах травневе небо
І на душі блакить.*

Перша збірка М. Шпака «Наркому рапорт» з'явилась 1933 року. В наступні роки одна за одною виходять ще шість книжок поета: «В дозорі», «Моя любов», «Багатство», «Сила земна», «Жита красуються», «До зброї».

Все від землі, і все, що творилось на землі Країни Рад, тематично ввійшло у його творчість, набуло художнього осмислення.

Та передовсім він постає бійцем, оборонцем рідної Вітчизни. В поезію М. Шпака владно входять герої громадянської війни, зокрема відважний Щорс, батько Боженко, Котовський. Поет сам бере участь у військових навчаннях, свідомий свого обов'язку патріота і громадянина.

Назви і ритмомелодика віршів: «Похід», «Червона казарма», «Кордон», «На варті», «В повітрі бій», «Маневри», «Бійці» красномовно стверджують суть і настрої збірки «Наркому рапорт».

*З розбитих шляхів
на привали нічні
Котився відгомін —
пісні голосні*

*Ішли батальйони,
бригади ішли
По вогкій, родючій,
прекрасній землі.*

До так званої військової теми М. Шпак повертався і в наступних збірках. Він народився на древній Житомирщині, над блакитним Ірпенем, у родині садівника. Село Липки і довколишні співучі краї — його маленька батьківщина. Хлопець і сам, либонь, мріяв стати садівником. Від старших знав: якщо думаєш довго жити — посади сад.

Улюблений образ М. Шпака — жито. А звідси — життя. Згадаймо вірш: «Квітує жито хвилями під сонцем...»

...В інших поезіях образ «життя-жита» вирає всіма барвами живопису, вчувається на шепіт, на голос:

*Жита — топлону мідь —
вітер у даль каруселить...*

*...І хвилює житом лан,
ніби море-океан...*

...Жита красуються, землі вклоняються...

...Гомінкі жита цвітуть...

Життелюб, він умів бачити, як сіється, «проізрастає», вибивається в колос, красується, колоситься і дозріває жито. Він розумів, що наймиліше для людини життя. І коли воно змарноване — ніщо не виправдає людину. Прожити життя, значить віддати його великому поклику, людям, Батьківщині. Як сонце віддає проміння, як колос — зерно. І жито для поета було символом життя, любові, безсмертя. В ньому він бачив і відчував силу земну, її невичерпні джерела. Художнім згустком цієї любові стала збірка «Жита красуються». А короткий вірш-образ «Жита» закінчується афористичними рядками:

*Ніколи їх краси не зрозуміть,
Якщо душею їх не полюбить!*

Слово у Миколи Шпака завжди співається. Його поетичним диханням була і залишається народна пісня. У статті про творчість поета його старший товариш і вчитель Максим Рильський згадував: «Нам було любо почувати в його віршах повів рідних ланів та садків, чистий подих народної пісні».

Щирим, запахущим наспівом починається одна з кращих поезій М. Шпака — «Пісня котовця»:

*Шелестить трава медова,
Вітер гладить коси...*

*Хто твоїй образ, чорноброва,
В серці з нас не носить!*

В останній строфі вірша той же вітер дзвонить підківками, збиває вершника з дороги, а «красень місяць між зірками ніч бере на роги».

Так може побачити і сказати лише справжній поет.

Поезія — душевна відвертість, відкритість людству і світу, сповідь перед усім і всіма. І разом з тим — це наша сердечна спільність. Вона належить усім, хто прилучається до поезії.

З перших днів Великої Вітчизняної війни Микола Шпак — у лавах відважних бійців за щастя народу і Вітчизни. І що не слово поета — то заклик. Що не вірш — то багнет. Його гнівні, дошкульні образи творені часом. Разом з тим він глибоко переживав горе свого народу, прислухався до жахного стогону сплюндрованої землі.

Поет-воїн носив у душі не лише невольничий плач, а й слово-свинець, відлите у горнах народного гніву. Слово, наснажене вірою в перемогу.

Хто ж вони — месники, побратими М. Шпака по зброї? Нездоланна когорта. Народ. Всі, до кого звертався поет мужнім, закличним:

*Піднімайсь, народ! До зброї!
Враз позбудемось лихої
Долі рабської, тюрми!
Піднімайсь, народ, з пільми!*

І на його клич, крізь лісові хащі та завії, прийшли в партизанський загін дівчина Марина, Степан, з яким довелось заночувати в Кривому, дівчата липецькі... Усіх мужніх і відданих приймав партизанський ліс. Так засвідчують вірші-документи поета.

* * *

Минають роки. Щодня я проходжу вулицею Миколи Шпака. Щоразу чую, як водій трамвая оголошує: «Зупинка Шпака». На пам'ять приходять спогади друзів і знайомих поета: стрункий, вродливий; закоханий у життя і поезію. Справжня поезія народжується на щодень і для вічності. Таке життя судилось кращим поезіям М. Шпака.

А його пристрасть, його життєве кредо — це служіння народові, Батьківщині. Тому високе життя поета стало мужньою піснею. І нині вона у вдячних серцях нащадків. У незглибимій пам'яті народу.

Проходжу вулицею Миколи Шпака. Вулицею поезії, життя, безсмертя.

Григорій Столярчук

ЯК ПІСНЯ СЕРЦЯ НЕВМИРУЩА

У чарівному поліському краю, сповненому зелен-шумом, солов'їною радістю і зозулиною зажурою, в краю добрих, працюючих людей виростав і міцнів поетичний талант Миколи Шпака. З кожним днем перед ним ширилися творчі обрії.

Та заgrimіла, прокотилася танковими лавинами, запахлакотіла пожежами війна. Молодий комуніст Микола Шпак стає до лав захисників Вітчизни, бере участь у боях з гітлерівцями. Водночас він діє зброєю поета — словом. На передовій читає бійцям свої полум'яні вірші, зміцнює їхню віру в перемогу. А коли фашистські орди наблизилися до столиці Радянської України, пліч-о-пліч із тисячами патріотів захищає Київ від завойовників.

Він пережив гіркоту оточення і полону. Після втечі з Дарницького концтабору пробирається в рідні Липки, згуртовує навколо себе незламних, сильних духом однодумців. Підпільники у важких умовах гітлерівської окупації вели боротьбу із загарбниками, пускали під укіс поїзди. І, мов заклик до бою з ненависним ворогом, лунали рядки поета:

*Піднімайсь, народ! До зброї!
Враз позбудемось лихої
Долі рабської, тюрми!
Піднімайсь, народ, з пільми!*

Поліщуки чинили всенаростаючий опір фашистам, бралися до месницької зброї. Відчуваючи, як горить земля у них під ногами, гітлерівці лютували.

16 квітня 1942 року... Прохолодний, імлістий день. Від ненависті й жаху здригаються Липки. Карателі жемуть людей навпростець городами до щойно викопаної ями. Дівчину Домну змушують танцювати попереду коней, які везуть приречених на смерть. Матері не благають у нелюдів помилування для себе, прохають тільки не вбивати малят... Але гітлерівці та поліцаї неблаганні. В цей день загинуло біля півтораєта сельчан: дітей, старих, жінок.

Невдовзі у хижі лапи гестапо потрапляє керівник Липківського підпілля Микола Шпак. Разом із поетом були страчені його соратники по боротьбі з окупантами — комуністи Арсен Тарасович Балюк і Микита Євменович Леончук. Героїчною смертю загинула зв'язкова загону «За свободу» відважна комсомолка Марина Степанюк. На фашистській шибениці в Коростишеві обірвалося життя вчителя Степана Гавриловича Краснощока, який встановив у своїй хаті радіоприймач і разом з товаришами слухав передачі з Москви.

Фашисти думали, що з підпіллям покінчено. Але пролита кров кликала до помсти. Липківські патріоти продовжували боротьбу. Народний гнів назавжди вимів із радянської землі гітлерівську нечисть.

...Давно відгриміла Велика Вітчизняна війна. Та імена тих, хто віддав життя за щасливу долю прийдешніх поколінь, назавжди залишилися в пам'яті народній.

Андрій Трипільський

ЗА КРАСУ ЖИТТЯ

Зрадливий місяць ніяк не міг сховатися за хмари, наче востаннє хотів надивитися на дозрілі золотисті ниви, зрощені мирним творчим трудом колгоспників, на при-нишклі, але ще живі, не покалічені заводи, на тихий плін повноводих рік...

— Яка краса... Як люблю я край свій...— шепоче мій приятель.

Десь далеко ударили зенітки. З височини доносився лютий, з присвистом рев чужих літаків — ворог ніс смерть мирним людям.

Тривожна ніч.

Зенітки ударили зовсім близько.

Юнак стрепенувся — буйні кучері засвітилися в місяч-нім світлі.

Тільки невчасно вийшов на прогулянку небесний кра-сень. Ой, невчасно.

— За цю красу, яку батьки нам здобули, а ми в піс-нях її оспівали, я буду нищить все, що фашистом зве-ться! — сказав молодий капітан.

Очі загорілись вогнем ненависті, обличчя стало різким і рішучим. І я не впізнав мрійного юнака, поета-роман-тика Миколу Іполитовича Шпака, якого знав багато ро-ків і з яким ось сидимо в місячну ніч над річкою, че-каємо призначення в частину.

Ранком ми роз'їхались на різні фронти. І не довелося мені більше побачити його — поета-мрійника з палким

серцем радянського патріота, з невгамовною чистою душею більшовика.

...Тільки згодом, уже в радісні дні нашого переможного наступу, я дізнався про долю поета. Проїжджаючи через рідні місця Миколи Шпака, я чув немало розповідей про дію партизанського загону, який організував і яким керував поет — народний месник.

У грізні для Вітчизни дні Микола Шпак віддав всю свою поетичну пристрасть служінню народу, партії, державі. За красу життя — нову, величну красу соціалістичного життя — віддав всі свої сили, і духовні і фізичні, молодий поет.

Характер мрійника, закоханого в красу нового життя, і кипуча ненависть до тих, що хочуть розтоптати цю красу, визначили і характер всіх його поезій. Особливо яскраво ці якості проявились у творах воєнних років.

Любов і боротьба — лейтмотив усієї поетичної творчості Миколи Шпака. Любов до рідного краю радянського, до щасливого життя, любов до людини — кришталеві чиста і радісна, барвиста і прекрасна, виплекана в серці радянської людини з високими принципами комуністичної моралі. І поряд — тема боротьби за ще краще життя, тема необхідності захищати із зброєю в руках право на здобуте щастя, не вагаючись, віддати всього себе — пісню, і молодість, і життя — боротьбі й перемозі, торжеству істини, сонця, волі.

Ці дві теми, щільно переплітаючись, створили ліричну індивідуальність Миколи Шпака.

І коли злобний ворог напав на нашу землю, радянський патріот Микола Шпак, не вагаючись, присвятив усього себе боротьбі й перемозі, його пісня була глибоко правдива, вона йшла з глибини серця, з тайників душі.

А душа радянської людини завжди сповнена повнокровним життям як особистим, так і громадським, навіть

війна не перетворює нашу людину в бездушний механізм. Радянська людина, радянський воїн знає, за що воює, що захищає, за які ідеали йде на смерть. Вона певна перемоги, бо б'ється за людяність, за людськість. І це добре розуміє поет:

✓ *Іде війна навколо,
Але в душі не голо.
Любов — як сад квітує.
Любов із боротьбою —
Подруги нерозлучні.*

На війні, в тяжкі дні для Вітчизни, почуття дружби, любові один до одного особливо загострюються і яскраво проявляються в діях радянської людини. Через любов поет приходиться до висновку про необхідність боротьби, жорстокої боротьби за своє щастя, яке мислимо тільки при загальному щасті, при щасті всієї країни Радянської. А тому:

✓ *Волі почуття лише міцніше
Від кохання нашого цього.
Бо не тільки ми, всі справжні люди
Віддають порив, любов і все
Йй, що до життя народи будить,
Йй, що кожний в серці з нас несе.*

А щоб буяла любов серед людей пишним цвітом, треба перш за все в ці грізні й тяжкі для країни часи фашиста бити, знищити людиноненависників і їхню людиноненависницьку систему. Звертаючись до свого друга Володимира Сосюри, пісні якого про любов співає вся Україна, М. Шпак говорить про велику мобілізуючу силу ліричного слова. З бодем згадує він чарівні сосюринські поезії про сині очі:

✓ Сині очі, сині очі,
Ніби небо серед ночі,
Розмережене зірками,—
Їх зустрів я між рядками
Віршів — гордості народу,
Мій товаришу Володю.
Як читаю про Марію,
Я, як ти, про очі мрію,
Я по них болю, друже;
Бо в великій горі дуже.
Як про очі ті читаю,
Так тебе завжди згадаю
І твою дружину, сина,
Що про них вся Україна
У піснях твоїх співає,
Свою тугу виливає
За свободою, Володю,
Гордість нашого народу.
Якби ось воно так сталося,
Щоб ті очі тут zostались,
Тут, на нашій Україні,
Вольні очі, сині-сині.

Якби так це швидко сталося,
Ми б з тобою пострічались,
Ми б з тобою обійнялись...
Тут про очі не журились,
З ними міцно поріднились,
Поріднились, покохались...

Поет хоче, щоб кожен його рядок був смертельним для німця, як куля снайпера, щоб кожне слово падало плідним зерном у серця людей наших і проростало там буйною любов'ю до краю свого і гострою ненавистю до ворога.

Поезії М. Шпака являють собою неабиякий інтерес і літературознавчого характеру. Вони сприймаються і як прекрасний, предметний, наочний доказ функціонального значення художньої літератури, про яке говориться у всіх підручниках з теорії літератури.

Микола Шпак писав свої вірші в партизанському загоні не для книги. Із слів він кував тверду крицю, яка йшла на озброєння партизанів, ішла на озброєння народу, піднімаючи його на боротьбу з фашистським рабством за світлі ідеали, за тимчасово втрачену красу життя.

Вірші поета народилися з реальної практики навколишньої дійсності, щоб, синтезувавши її, знову перетворитися в реальну практику, але ще на вищій ідейній основі, ще далі посуваючи цю практику, глибше і ширше розповсюджуючи її, озброюючи її, освітлюючи яскравим світлом, щоб легше було діяти, щоб видніше було шляхи боротьби й перемоги.

І хай ці закличні поезії, поезії-листівки були не завжди поетично довершені, вони з'являлися вчасно і саме там, куди треба було кинути жарини-слова більшовицької правди. А до місця і своєчасно вжиті, вони давали безперечний дійовий ефект, викликали бажаний відгомін, тобто відігравали функцію зброї.

Недарма так боялися «гибель-комісари», як влучно називає поет фашистських розбійників гебітскомісарів, вогненного слова Пилипа Комашки.

— Де тільки хоч трохи щастило «гибель-комісарам» за допомогою запродавців-націоналістів придушити опір народу,— розповідають колгоспники, що знали партизана Миколу Шпака,— туди зараз же летіли вірші-листівки, спеціально з цього приводу написані Пилипом Комашкою. Добряче писав хлопець! Ох, боялись цих листівок «гибель-комісари», бо, як вогнем, спалювали ті листівки фашистських посіпак, на попіл, на прах спалювали.

З конспіративних причин Микола Шпак діяв під іменем Пилипа Комашки. І це ім'я було популярне серед народу тих місць, де діяв загін Шпака, де жило і боролось його поетичне слово-зброя.

Розповідають очевидці, яке сильне враження справила на молодь села Липки поезія «Дівчатам липецьким».

Коли М. Шпак помітив, що липецькі дівчата, які спочатку активно протистояли заходам гітлерівців, під страхом і нечуваним терором почали притихати, він одразу звернувся до них з палким поетичним словом, що вилилось з самого серця, а тому й знайшло прямий шлях до людських сердець. Переконаливо, сильно, поетично, дохідливо звучить заклик поета:

✓ *Не треба лякатись
Чужинців жорстоких,
Коли в вашім серці
Ідеї високі
Свободи й любові
До рідного краю,
Що кров'ю спливає,
Від німців вмирає...
Ви мусите, любі,
Помститись за муки,
За смерть і за горе,
Що чорнії круки
Принесли до краю,
Веселого краю,
Де горя не знали.
У дні цього маю...*

Поезія «Дівчатам липецьким», написана 30 квітня 1942 року як безпосередній відгук на конкретні події в селі Липки, є найкращим твором партизанського періоду творчості Миколи Шпака і з погляду форми, і за

силою звучання поетичного слова — переконливого, влучного, ідейно насиченого, цілеспрямованого. Кров'ю серця написані рядки вражають, підносять, ведуть.

31 січня 1942 року поет написав листівку-звернення, в якій закликав усіх встати на ворога, бо:

✓ *Нам свобода, воля краю
Над усе дорожчі, знаю.
Ми їх любим, як один,
Так, як матір любить син.
Вічно скніти, бути битим,
За свій труд чекать, просити
Ласки в німця, похвальби?
Хай це чинять лиш раби!
Хто за німця, той не любить
Більше краю, злодій губить
Щастя радісних країн —
Гірш тварини, зрадник він!
Німці б'ють нас батогами,
Розправляються із нами...
Що ж, умремо у бою,
Ніж знеславим юнь свою!
До свободи! До свободи!
Уставайте, скуті, горді,
Із мечами у руках,
Ворогам усім на страх!
Уставай, народе мій,
На побідний з німцем бій!*

І поетична листівка переходила з села в село, з рук в руки, слова, написані від щирого серця, будили гнів, родили ненависть, збуджували гордість, підіймали до зброї.

А коли гітлерівці звернулися до населення тимчасово окупованих областей України з відозвою про збирання

металевого брухту, поет негайно ж написав контрвідозву, в якій знайшов глибоко западаючі в душу слова, що силою своєю паралізували дію ворожої відозви.

Гнівною сатирою, вогнем караючого сміху воював поет з фашистською наволоччю. Його сатири «Оповідання про фашистську бухгалтерію», «Вовк у овечій шкурі» і особливо «Німецька культура» користувалися величезною популярністю в народі. Вони оголювали огидне нутро гітлерівського звіра, зривали машкару «культурності», яку інколи одягав фашист, переслідуючи свої людиноненависницькі цілі. Та наш народ ніде не вдалося обдурити фашисту. І про це яскраво і гостро писав Пилип Комашка, показуючи велич народу і висміюючи духовну нікчемність озвірілого тевтона.

В передмові Степана Крижанівського до книги Миколи Шпака, в якій зібрано поезії партизанського періоду творчості, сказано про передчуття смерті, яке нібито переслідувало поета. Насправді це не передчуття, а щохвилинна готовність поета віддати життя за Батьківщину, за ті високі ідеали, здійснення яких у нашій країні позначилося і на його творчій долі. Поет не тільки пише про збройну боротьбу, але й сам бере активну участь у ній як солдат-партизан. Постійно ризикуючи своїм життям, він часто потрапляє у вир смерті, тому не дивно, що говорить і про можливість власної загибелі. Але й тоді, коли він пише, що лежатиме в братській могилі, радісне почуття неминучої перемоги і своєї причетності до неї не залишає поета.

Всі ці бойові поезії, поезії-заклики, поезії-листівки в багатьох, від руки переписаних, списках ходили по Житомирщині і Київщині. Як у чарівному дзеркалі, відбилася в них чиста героїчна душа поета-воїна, відбилася серце радянського патріота, що віддав усі свої сили, свій талант, своє життя боротьбі за торжество величної краси соціалістичного життя.

Іван Цюпа

НЕ ЗАБУТИ НІКОЛИ

З Миколою Шпаком я познайомився випадково... В бібліотеці нашого сельбуду з'явилась його книжечка поезій, яку я взяв прочитати. Вірші молодого поета були прості, безпосередні і щирі. От хоча б на зразок цих чотирьох рядків:

*Вибирала плоскінь
Між матіркою,
Здівувала роки —
Тепер матір'ю...*

І бачив я коноплі на нашому городі, а в тих коноплях моя мати і сестри мої вибирають плоскінь поміж матіркою і, як завжди, стиха співають. І пливе ласкава й журна пісня, мов золотий пилок з конопель...

Здавалося, слова поета ідуть з серця моєї старшої сестри Поліни, дівоцтво якої припало на суворі роки громадянської війни і яка вже давно стала матір'ю двох дівчаток...

Я прочитав ту збірку одним подихом і дивувався, як просто і сердечно пише поет про відомі мені речі. А в мене чомусь так не виходить, непокоївся я, бо й сам у ті далекі роки захоплювався віршами.

Справжнє моє знайомство з Миколою Шпаком відбулося в Києві далеко пізніше, коли я був на курсах молодих літераторів-початківців у Спілці письменників, яка

містилася тоді на вулиці Ворошилова, № 3, неподалік від Золотих воріт.

З нами тоді зустрічалися письменники Андрій Головко, Євген Кротевич, Іван Кочерга, Анатолій Шиян, Леонід Смілянський та багато інших. Одного разу на заняття семінару поезії прийшов і Микола Шпак. Високий, голубоокій, із золотаво-плоскінним чубом, який прямо-таки розливався на голові поета. Він говорив із нами запросто, давав поради тому чи іншому початківцеві, вислухавши його вірші, а під кінець, на наше прохання, прочитав кілька своїх поезій.

Мене вразила манера читання віршів. Не було зайвої патетики і риторичності. Слова ніби лилися з глибини серця, зігріті внутрішнім теплом, звичайні, прості, але заплетені в поетичний рядок вірша, нагадували квіткове розмаїття, на яке така багата українська мова.

Не знав я тоді, що через півроку зустрінемося ми з Миколою Шпаком уже за інших обставин. Несподівано, мов грім серед ясного неба, вдарила війна. Десь в середині літа велика група київських літераторів прибула до Полтави. Всі письменники зодягнені у військове, бо ж стали солдатами. Серед них і Микола Шпак. Він здавався мені ще кращим у солдатських чоботях, галіфе кольору хакі й гімнастерці, оперезаній новісіньким ременем. А на голові красувалася золотиста плоскінна шевелюра, розкішно-вихряста, ніби тільки що її вимили теплі дощі і висушило гаряче сонце.

Письменники виступали серед робітників на заводах і в навчальних закладах перед студентами, на багатотисячних мітингах. Микола Шпак, як завжди, говорив просто, але в голосі його вже дзвенів метал. Вірші, щойно написані, кликали до бою з ненависними німецькими фашистами. Кожне слово, здавалось, стріляло у ворога.

Пам'ятаю, одного вечора затримався Микола у редакції нашої газети «Більшовик Полтавщини». Власне, і

раніше бувало так, що він ночував тут, часто спав на столах у кімнаті, де зберігалися газети. Я ж тої ночі чергував по номеру. Було вже пізно, і ми засиділися в затишній кімнаті із затемненими вікнами.

— Ти читав вірші Андрія Малишка, сьогодні надруковані в газеті «Комуніст»? — запитав мене раптом Микола.— Які сильніючі вірші! Ото поет... Ось послухай.

І він, розгорнувши свіжу газету, став читати. По правді кажучи, я не впізнав Миколиного голосу. Здавалося, він читав вірші голосом самого Малишка. А чи, може, то самі слова змушували його до того.

*Запалали вогні, край долиною синього неба,
Самольоти гудуть, а на захід фронти і фронти.
Україно моя, мені в світі нічого не треба,
Тільки б голос твій чути, тільки б ніжність
твою зберегти.*

Зупинився на мить, глибоко зітхнув, трусонув золотистою гривною і знов припав до газети.

*Україно моя, далі, грозами свіжо пропахлі,
Польова моя мрійнице. Крапля у сонці з весла.
Я віддам свою кров, свою силу і ніжність до краплі,
Щоб з пожару ти встала, тополею в небо росла...*

На цих словах голос Миколи затремтів, горло перехопили спазми, а на очах виступили сльози. І він про себе стиха промовив: «Андрію, який же ти великий поет, Андрію...» І, подолавши хвилину слабість, став читати далі. Ми обидва були зворушені, приголомшені силою Малишкової поезії. Вона звучала як гнівний клич, як синівська присяга рідній землі, як своєрідна клятва і водночас молитва. Під кінець Шпак не витримав, схилив голову до газетних шпальт, і його золоте, плоскіне волосся розплескалося на Андрієвих рядках...

Тої хвилюючої сцени, тієї далекої ночі мені не забути ніколи...

Суворі воєнна доля розкидала нас. Вже працюючи на радіостанції імені Тараса Шевченка, я цікавився, де ж подівся Микола Шпак. Перепитував у багатьох письменників — ніхто не знав, яка його доля. Говорили, що ніби з Полтави він поїхав на вогненну лінію фронту десь аж під Київ і звідти не повернувся. Загинув десь як солдат у бою чи потрапив в оточення! В ті грізні, суворі дні траплялося всякого. І лише після визволення Києва, навесні 1944 року, стало відомо, як Микола потрапив у вороже оточення, як вів боротьбу з гітлерівцями, створивши партизанський загін. Як він писав вірші під псевдонімом Пилип Комашка, дошкульно висміюючи фашистів... І про те, як він загинув героїчною смертю в катівні гестапо...

І я уявляв мого друга Миколу Шпака в останню смертну годину, як він повторює слова знайомого нам Малишкова вірша, який душевно належить і Миколі... Поет-воїн звертається до України, охопленої страшною грозою... «Україно моя! Я віддам свою кров, свою силу і ніжність до краплі, щоб з пожару ти встала, тополею в небо росла...»

Він віддав себе всього без останку, «свою кров, свою силу і ніжність до краплі» в ім'я світлої будучини, щоб Україна була вільною, щасливою, щоб красувалася вона в рясоті сонця чудесною тополею... І там, де упав поет Микола Шпак, ростуть нині у небо високі, стрункі тополі, вони — мов зелені трепетні обеліски загиблим солдатам і поетам... Вони — ніби вічна душа їхня, яка говорить з небом, сонцем і вітрами.

Микола Шеремет

ЛАВИ ІДУТЬ КАЕСЕМОВІ

Микола Іполитович Шпак прийшов до «Молодняка» з села з комсомольським квитком і зошитом віршів. Здавалося, сама артистична зовнішність визначила його професію. Ще він любив і вмів малювати, знав багато казок і пісень. Лагідний і спокійний, юнак загорався, коли йшлося про поезію, місце її в соціалістичному будівництві.

— Як можуть деякі старші письменники не визнавати комсомольську літературу, вважати її фаховою, такою, як література лікарська, реміснича! — обурювався поет. — Адже комсомолец-письменник приносить у літературу не тільки нову тему, а й своє світовідчуження...

У ранній творчості Миколи Шпака бриніли характерні для того часу мотиви розлуки з рідним селом. Та, закоханий у сільську природу, поет не проклинав міста, як це робили мінористи, а радісно кидався в його обійми. Він духовно зростав у місті, набирився знань.

Запам'ятався мені гарний вірш Миколи про дівчину, яка «вибирала плоскінь між матіркою, здівувала роки — тепер матір'ю...» Читав поет і про своє злиденне дитинство, про матір і про сестру, яких дуже любив.

У його ранніх поезіях було щось від Кольцова. Любив він поезії Тичини і Рильського, вчився в них. Особливо близьким був йому Сосюра, з яким дружив і якого називав «мій товаришу Володю» (вірш «Сині очі»). Тодішнім віршам Миколи Шпака можна закинути недостатню

опрацьованість, але ніхто не заперечував їх сердечну щирість.

Жив поет у Харкові і в Запоріжжі, а з переїздом столиці до Києва теж перебрався сюди, ближче до рідного села Липок Попільнянського району. Рано одружився і мав таких же, як сам, білявих, з льняним волоссям трьох маленьких дочок. Їхнє фото завжди красувалося на його письмовому столі. Батько з нього був люблячий, ласкавий. Привітний господар мав багато друзів, які часто відвідували його.

Як поет Микола Шпак постійно зростав і за десять літ подарував читачам п'ять збірок поезій.

До початку війни жили ми з ним в одному будинку. Часто сходились, розмовляли, читали вірші. Поет і папітри не залишав, ходив на етюди в парки, в поле, і фарби вибирав він світлі, радісні.

Матеріально в ті роки поетовій родині з п'яти осіб жилося нелегко, і все ж він ніколи не квапився з друкуванням. Не вмів, та й не хотів бути рядкогомом.

Частенько привозив подарунки з села, і білоголові «шпаченята» апетитно хрумали коржички від рідної бабусі з Липок, а батько казав, що приніс їх «від зайця»...

Та настала війна з німецьким фашизмом. Перші бомби впали на Київ. Ми, група письменників, комуністи і комсомольці, за велінням серця, одразу ж з'явилися в свою партійну організацію, щоб негайно вирушити на фронт. Це так було зрозуміло. І вже на кінець дня ми одягали військові шинелі, одержували зброю.

Усміхаючись, в новій гімнастерці, перехваченій портупеею, Шпак пригадав мій ранній вірш і лукаво спитав:

— Миколо, а пам'ятаєш номер своєї рушниці в таборах, коли ти писав: «Я ураз на коліно стану і у ворога влучу п'ять!»

— Пам'ятаю,— відповів.— У віршах ми з тобою влучали, а тепер на ділі треба довести своє снайперство...

— Не турбуйся,— сказав Микола.— Мисливець з мене був непоганий. Війна покаже...

Так, поет мав гостре око, любив з малих літ полювати, і діти, його «шпаченята», завжди ходили в заячих шубках і шапочках.

Темної ночі на грузовику ми під'їхали до будинку письменників по вулиці Леніна, наспіх попрощалися з дружинами і вже опівдні були в Житомирі, потім у Проскурові. По шляху, в одному напрямку, все на захід, без кінця йшли машини з бійцями, котились гармати. Ми бачили чорні сліди від ворожих бомб, зустрічали перших поранених. Їхали при погашених фарах, вранці зробили перепочинок у лісі.

Один у другого вчилися скатувати шинелі, очищали гвинтівки від масла, перевіряли затвори. Дехто з письменників уперше тримав зброю в руках, не знаючи, як цілитись, де та мушка. І тут Микола Іполитович виявив себе справжнім інструктором, охоче допомагав товаришам. Адже ж він пройшов службу в армії і написав книжку віршів «Наркому рапорт». Вже тоді поет передчував, що ненадовго зняв зірку на кашкеті:

*Зустрінуть полки найближчими днями
Сили ворожі страшними боями.
Багато із них не вернеться назад...*

У Тернополі дислокувався штаб Південно-Західного фронту. Нас, письменників, відкомандирували в редакції армійських і фронтових газет, але не всіх — частину товаришів послали в резерв у Полтаву, потрапив туди, на своє здивування, і Микола Шпак. Він не погоджувався: його місце на передовій! Та мусив підкоритися дисципліні, виконувати обов'язки старшого полтавської групи.

Людина м'якої, лагідної вдачі, він став суворим і вимогливим. Один із письменників у листі додому в ті дні не без гумору писав:

«У нас кінчилось мирне життя. Щодня бомблять, наближається фронт. Але гадаю, що буду живий, якщо не постраждаю від Миколи Шпака — страшно строгий він у нас начальник...»

Та в Полтаві Миколі не сиділося. Незабаром він у Харкові, а за тиждень стає активним учасником оборони Києва. Тут ми з ним знову зустрілися. Разом з письменниками Олексою Десняком і Юрієм Корецьким він працює в редакції газети 37-ї армії, що містилась в будинку опери. У військовій газеті почали з'являться сатиричні вірші поета.

Порожньо і тоскно було нам в оточеному ворогами Києві. Більшість населення евакуювалась, наші родини теж виїхали. Ми, військові кореспонденти, жили на казарменому становищі, в редакціях газет. Часом з Миколою навідувалися в свої опустілі квартири, заночовували там. Стискалося серце від болю: наші дружини збиралися швидко повернутися, як тільки ми відженем ворога, і тому взяли з собою найнеобхідніше, решту речей залишили.

Микола дуже переживав за своїх діток. Чи вистачить їм теплої одежі в евакуації?

Я підійшов до свого письмового столу, взяв перо, на якому висохло чорнило. Склянка з недопитим чаєм, неодірваний листок календаря — все в квартирі свідчило про те, що моє життя з Вірою Єніною, дружиною, йшло десять років рівно, спокійно і раптом порушилось. Та чи ж у мене одного?

Вийшов на балкон і здивувався з незвичайної тиші. Де подівся вуличний гамір, рух автомобілів? Нараз пролунав гарматний постріл, один, другий. За ним нервовий дріб кулемета. І знову все змовкло. Недалеко фронт.

Неспокійні, тривожні дні здружили нас, фронткових кореспондентів, що до останніх днів залишались в оточеному Києві. Ми по-справжньому оцінили один одного.

Над новими оповіданнями працював стриманий і спокійний Олекса Десняк. В будь-яку хвилину готовий був читати свої гнівні вірші Микола Шпак. Менше знав я харківського поета і перекладача Юрія Корецького.

17 вересня 1941 року, коли вже на околицях вибухали снаряди і стукотіли кулемети, ми прийшли на радіо виступити перед мікрофоном.

Знайома кімната студії, абсолютна тиша і голос диктора, який оповістив наші прізвища.

Читали вірші й оповідання про боротьбу з фашистами, і наші голоси, як ніколи, лунали урочисто і впевнено, засвідчуючи, що Київ живе, бореться.

А на світанку 18 вересня в редакцію подзвонили зі штабу армії, що ми залишаємо Київ і разом з військами відходимо на схід.

Збиралися в дорогу недовго. Гвинтівку на плече, кілька книжок з собою. Свіжий осінній ранок. Сонце над рідним Києвом. Дивимося на нього і не надивимося. Слухаєм і не наслухаємося. Обіймаємо поглядами розкішні столичні парки, прощаємося із знайомими до болю вулицями і будинками.

Микола Шпак сумно промовляє:

— Що станеться з киянами, які не встигли евакуюватися в тил і тепер бачитимуть чужинців? Невже терпітимуть наругу і звірства окупантів? Ніколи!

На Печерську в'їжджаємо в густий потік танків і машин, що виходять з міста. Угорі з ревом кружляють наші літаки, прикриваючи відступ. Минаємо висаджену в повітря радіостанцію РВ-9, диктор якої напередодні повідомив про нашу наступну літературну передачу...

Переїхали Наводницький міст через Дніпро. Забілили піски Дарниці. Останній погляд на рідне місто...

Прощай, дорогий Києве! Ти героєм вистояв ці неймовірно важкі місяці. Ми повернемось. Обов'язково. Віримо, несхитно віримо!..

За годину наші дві редакційні машини приєднались до кількох тисяч машин, які прямували на Бориспіль. Тут спинились. Далі їхати не можна. Попереду фашисти. Треба прориватись...

В складній бойовій обстановці ми і розлучились з Миколою Шпаком в с. Війтівці, більше його не бачили. Нам, кільком кореспондентам з газети «Комуніст», пощастило вирватись з ворожого кільця і перейти лінію фронту.

Аж до визволення Києва у 1943 році я нічого не чув про свого бойового друга Миколу Шпака. Потім тримав у руці невеличкий блокнотик з дрібносписаними сторінками і читав:

✓ *Скільки гніву, скільки злості
Накипіло в серці у моїм!
Я з вас витрахнув би кості,
Серце вийняв би з життям лихим,
Я вас шкварив би, як сало,
Доки б вишкварками стало
Бридке тіло ваше, чорні їси,
Щоб вільніше жити змогли усі!..*

Це писав партизан Пилип Комашка.
Яка ненависть до ворога! Яка сила!

Таку снагу дали поетові ліси Корнинського району на Житомирщині, де він організував загін народних месників і наводив страх на окупантів, різних там «гибелькомісарів», комендантів, поліцаїв... Він нещадно знищував їх несхибною кулею і влучним сатиричним віршем, писаним кров'ю власного серця.

Дальша доля партизанського ватажка-поета губиться в страшних катівнях гестапо, він там загинув смертю героя. Нам, своїм товаришам, лишив Микола поетичний рапорт — останню книгу поезій, написаних в 1941—1942

роках, яка славно увінчує життя талановитого радянського поета.

Він залишився вірним своїй клятві: «Що ж, умремо у бою, ніж знеславим юнь свою!» Його книги стоять у ряду кращих книг, написаних поетами в час Великої Вітчизняної війни, і перекликаються з творчістю Муси Джаліля. Подвиг і відданість народу об'єднують їх.

Пам'ять про них невмируща!

УДК 82.09
ББК 84.09
ДЖАЛІЛІ М.
1941 - 1942

Олекса Ющенко

ПШЕНИЧНИЙ ФАКЕЛ НЕПОГАСНИЙ...

Долею мені було багато подаровано — адже я мав щастя жити і працювати одночасно з такими славними творцями... Тичина, Рильський, Сосюра... Мені також випало зустрічатись на своєму віку з молодими ще співцями перед Великою Вітчизняною війною. З Костем Герасименком познайомив мене Олекса Десняк в Ірпені. З Миколою Шпаком якась хвилина спільно прожита в будинку Спілки письменників на Ярославовому валу. Євген Максимович Кротевич, найстаріший тоді український письменник, заповзято доводив чудодійну силу зілля калгану, а Микола стояв поряд усміхаючись, не перебиваючи авторитетного знавця лікувальної флори...

Портрет Миколи Шпака з особливою виразністю змалював пізніше Максим Тадейович Рильський: «Ми пам'ятаємо його — стрункого, вродливого юнака з золотим волоссям, з ясным поглядом і милою посмішкою, простого, скромного, закоханого в життя і в поезію... Нам було любо почувати в його віршах повів рідних ланів та садків, чистий подих народної пісні.

Поетові була властива чиста, майже дівоча ніжність».

Саме таким його образ запам'ятався й мені. І саме в ту пору, коли хвилюється золота хвиля пшениці в полі, коли, як очі поета, цвітуть незвичайні і прості наші волюшки...

Я сьогодні побував на нивах за Біличами, неподалік від Ірпеня. І скількох юнаків-красенів з золотим волоссям

бачив там. Вони нагадували мені далекий образ... Може, серед тих юнаків були майбутні поети...

Так. Він був ніжним у своєму житті. І в творчості. Та коли почалась війна, змужнів — серцем, голосом. І з'являються вже грізні ноти в його ніжній музи. Поет стає партизаном:

✓ *Піднімайсь, народ! До зброї!
Враз позбудемось лихої
Долі рабської, тюрми!
До свободи! До свободи!
Уставайте, скуті, горді,
Із мечами у руках,
Ворогам усім на страх!*

Читаю ці закличні слова, і в пам'яті виринають слова іншого поета, що загинув за нашу перемогу:

*Великий гнів мого народу
Фашистських гадів спопелить!
Хто посягає на свободу —
Тому не жить!*

Це — Петро Артеменко. А їм обом в унісон озивається Федір Швіндін:

*В сяєві гони,
Зорі червоні,—
То загоряються помстою дні.*

В юних співців єдина думка, єдиний клич:

*Бери, товаришу, гвинтівку,
Вітчизна в бій зове. Ходім.*

Це — Леонід Левицький...

Єдина думка: вибороть свободу, перемогти ворога.
Єдина віра в перемогу:

*Бо ми таки вірим,
Бо ми таки знаєм,
Що волю повернем
До рідного краю!*

Кредо Миколи, як і його друзів,— з ними чи й був він знайомий:

*Що ж, умремо у бою,
Ніж знеславим юнь свою!*

Буває, що образ якоїсь людини поступово, довго вимальовується в твоїй уяві — для цього потрібно чимало зустрічей, розмов.

Образ Миколи Шпака яскраво вирізьбився після однієї короткої зустрічі. І — на все життя.

Дивлюсь тепер на меморіальну дошку з чітким барельєфом на будинку, в якому жив поет.

Золотим факелом волосся на голові... Так переливаються на ниві золоті хвилі пшениці...

Уклоняюсь його пам'яті.

Павло Усенко

ПІСНІ ГАРЯЧІ І ПРИСТРАСНІ

У грізному 1942 році до рук гестапівців потрапив мужній партизан, непохитний радянський патріот — поет Микола Шпак.

Збігають один по одному дні і роки, але в усіх, хто тільки знав його, зустрічав його в житті, не згасає в пам'яті світлий образ життєрадісної, завжди піднесено-схвилюваної в своїх творчих устремліннях людини.

Тяжкі іспити життя не згинають сильних духом, вони ще дужче загартовують волю і серце незламних. Так сталося і з Миколою Шпаком. Полум'ям всепалаючої зненависті до фашистських окупантів розгорілось його натхненне слово, народжене в умовах боротьби, труднощів і поразок, в умовах важкого підпілля. І, розглядаючи сьогодні його останній поетичний данок, можна сміливо сказати, що українська радянська поезія часів Великої Вітчизняної війни засвідчила себе і в особі поета Шпака сталєво-незламною зброєю, сила якої була страшна для ворогів Вітчизни.

Ми не знаємо останніх, передсмертних слів поета, але ми чуємо, до нас доходять з далнини тих суворих літ пристрасні рядки його віршів, його полум'яні слова:

*...Не підійме ворог голови.
Заживуть народи, вільні люди,
Будуть весни сонячні, нові,
Будуть жити брати повсюди!..*

Через всю ранню творчість поета проходить одна із основних його тем — тема захисту Батьківщини, військово-патріотична тема, яка кликала постійно і невпинно готуватися до можливих битв за здобуте в боротьбі батьками. І щоб зрозуміти велич і силу подвигу Миколи Шпака і по-справжньому оцінити нерозривне бойове співдружжя його зброї і його слова в години найтяжчих іспитів,— варто поглянути на весь шлях його творчих успіхів і невдач, на шлях, перейдений ним в часи нашої радянської дійсності.

Треба пам'ятати, що поет приходить у літературу в період початку широкого колгоспного руху, в часи особливо високої активності всього передового в нашому селі, і він палко співає славу новому. На той час були, скажемо, й інші голоси в літературі, яким не бракувало мінорних тонів в оспівуванні села і за якими стояла неабияка традиція оспівування всього старого, патріархального, відживаючого з усіма атрибутами старої романтики. Та в літературі, як і в житті, на передній план вже владно виступало нове. Революційні потрясіння і небувалі зрушення, що їх ніс з собою колгоспний рух,— ось те, що давало напрям поетам, які писали на теми села. І молоді радянські літературні сили були тут заспівувачами. Чуємо з того молодого хору ранніх літ і юний голос Миколи Шпака.

Поетом заволоділа індустріальна, як казали тоді, тема, але особливого значення він надавав темі воєнній. Саме тоді в наших літературних колах можна було зустріти високого і стрункого, з бездоганною військовою виправкою синьоокого красуня юнака в військовій формі, який тільки що повернувся з військового навчання в червоноармійських таборах. Він був активним членом ЛОЧАФу (літературне об'єднання Червоної Армії і Флоту), сумлінно вивчав життя і побут нашої армії, писав про неї в газетах і журналах. Капіталістичний світ повсякчас

нагадував своїми провокаціями, що він аж ніяк не відмовився від ідеї воєнного походу на вільні радянські землі, і треба було міцнити наші сили, гартувати зброю. Майже всі поезії збірки «Наркому рапорт» присвячені цій темі. Поет-юнак сам проходить військове навчання, бере участь в маневрах і бачить в усьому тому високе покликання патріота і громадянина. Це справжнє горіння радянської людини, розуміння славного обов'язку молодого покоління перед народом, партією, країною.

І поет наснажує свої поезії тих літ романтикою походів, горінням юності, високим розумінням мети. Він намагається в художніх образах передати напругу маневрів не як механічного переміщення техніки і людей, а як заходів оборонного значення на тлі міжнародних політичних подій («А десь в Болгарії, у Польщі смута, солдати армій інтервенцій чатують нас...»). Він вірить у правоту нашої справи і говорить про це у вірші, написаному в військовому таборі, — «В повітрі бій»:

Ми знаємо:

життя закон такий,

Що переможуть

лиш більшовики.

В майбутніх днях

майбутніх війн

Відчує з нас

це не один.

Я навмисне зупиняюсь докладніше, ніж дають можливість рамки цієї статті, на питанні ранньої творчості Миколи Шпака тому, що, на мій погляд, дехто з товаришів в останніх критичних працях, присвячених поету, чомусь обминає саме цей період, тим самим недооцінюючи його значення для всього подальшого зростання письменника, його ідейного гарту. Можливо, такому підходу під-

ставою стали окремі поетичні невірності ранніх творів поета, але не можна обминути ті благородні ґрунти, на яких починали рости наші поети-патріоти, вирісши згодом у хоробрих воїнів Радянської Вітчизни і показавши в наступних битвах з ворогом незламну силу зброї і пісні.

Естетський підхід до літературної спадщини раннього періоду багатьох наших поетів, що прийшли в літературу в довоєнний час, заважав деяким критикам правильно оцінювати літературні явища.

В пошуках високоестетичних поетичних зразків того періоду такі критики прогледіли головне — літопис часу, суть часу, його реальне відбиття в реально існуючих документах, поетичних збірках. Коли б справа стояла так з одним-двома авторами, це було б ще півбіди, але ж ми маємо справу з цілими групами молодих — від найперших років радянської літератури і до часів Великої Вітчизняної війни. Це вже вада, про яку треба говорити.

Ось чому я не можу не зупинитись на ранній творчості Миколи Шпака, яка є яскравим відбитком і характерним показником його перших літературних устремлінь, його ідейним і творчим початком, що так яскраво спалахнув уже в умовах смертельної боротьби з ворогами Вітчизни.

Духом священного патріотизму, любові до свого краю пройняті всі поезії Миколи Шпака. То його глибоко хвилюють літні маневри нашої армії, і він намагається відбити в своїх поезіях молодечий запал юнаків-воїнів, їх армійський побут і досягнення, щоб рапортувати наркомуну. То він заглиблюється в спогади про минулі бої батьків за краще майбутнє...

Поет починав свій літературний шлях у час великих перетворень в нашому селі, у час першої п'ятирічки, в період велетенського крутого піднесення країни на фронті індустріалізації.

Поет розуміє високе покликання митців художнього слова, він мріє завжди йти на поклик найпередовіших ідей нашого часу, ідей Комуністичної партії.

*...я завжди регулярно читаю «Правду»,
Це найкращий помічник в поетичній роботі,—*

заявляє поет в одному з своїх віршів.

В післявоєнних виданнях збірок Миколи Шпака подано надто мало зразків його перших поезій, і тому читачеві нелегко простежити справжній творчий шлях поета, ім'я якого назавжди залишиться в серці нашого народу.

Перше, що впадає в око, це, безперечно, намагання наслідувати бойовій музі Володимира Маяковського, особливо в ранніх збірках.

Починаючи з третьої збірки «Моя любов» (1936 р.), поет дещо змінює характер свого вірша, відходить від попередніх формальних шукань і повертається знову до раніше улюбленого традиційного пісенного рядка:

*Зацвітай, калино,
Посеред долини
Піснею дівчини,
Співом солов'їним.*

На пісенній основі поет працює включно до останнього передвоєнного року і в цій же формі створює бойові поезії за суворих і грізних обставин фашистської окупації.

Природу поет любив особливою, творчою любов'ю. Свою любов до природи він виніс з років трудового дитинства, коли працював на перших смугах землі, що перейшла у власність трудівника-селянина від поміщика і куркуля. Любов до природи прищепив йому народ, серед якого жив і творив юнак. І вона проходить через всю поетичну творчість Шпака до його останніх рядків, створених

вже десь у грізному партизанському лісі на пні зрізаної липи.

Микола Шпак не просто віддає данину рідній йому природі, яка надихала його, він черпає з неї, немов з багатющої скарбниці, нові образи, нові мотиви, теми нових творчих задумів. І вона ж нагадує йому про ті героїчні подвиги народу, відважного борця за кращу долю людства. В творчості поета все настійніше постають образи народних героїв часів громадянської війни, знайомі йому з дитинства картини суворих воєнних буднів у рідних місцях.

Багато було в нього спільного з його ровесниками, з поетами його покоління. Та не можна не помітити того особливого, що було властиве тільки Шпакові. Ідучи від народної основи в творчих прийомах свого вірша, він береться за більші поетичні полотна, і вже його четверта книжка починається поемою «Багатство». Приблизно в цей же час він задумує і пише велику епічну поему про юних підпільниць, комсомолок, робітниць тютюнової фабрики міста Кременчука. Тема героїчного комсомольського підпілля за часів денікінщини цікавила багатьох письменників, вона захопила і Шпака. В ній розгорталась дивовижна картина беззавітної відданості нашої молоді великій справі комунізму в часи найтяжчих випробувань. На жаль, поет не здійснив свого задуму до кінця. Власною кров'ю довелось йому дописати в роки Великої Вітчизняної війни сторінки героїчної поеми.

Росла країна, міцніла новою силою, а разом з нею зростав і мужнів поет. І сьогодні, розглядаючи поетичний доробок Миколи Шпака, розумієш всю закономірність того зростання.

Багато і напружено працює у передвоєнні роки, поповнюючи свої знання, вивчаючи революційне минуле...

Перекладає на українську мову цілу низку російських народних пісень, перекладає з білоруської, осетинської,

єврейської, башкирської, вірменської та інших мов. Його захоплює величний епос «Калевали», він здійснює частинну перекладу цього безсмертного епосу. Тоді ж створює кілька дитячих казок, таких, як «Сон Захарка», «Казка про лютого царя та мудру вдову» та ін. З усього видно, що до поета прийшли найплототворніші, а тому й найщасливіші роки творчості, багатих задумів, нових устремлень!

...Та ось перед нами книжка поезій Миколи Шпака, яка змістом своїм різко відрізняється від усього, написаного ним раніше. Те саме, з ніжною назвою село Липки позначене під його поезіями, немов чуються запахи тих самих перелісків, шуми верховіть... Але не ті часи труда і миру оспівує автор — перед нами постає грізний месник, поет-борець, поет-партизан.

Сталося так, що офіцер Радянської Армії Микола Шпак, потрапивши в оточення, тяжко поранений, опинився в таборі смертників. З величезними труднощами, за допомогою радянських патріотів вдалося матері поета вирвати сина з табору і перевезти до рідного села. Дужий від природи організм переборов тяжкий фізичний стан — поет видужав. І ще його руки не могли як слід тримати олівця, а він уже пише полум'яні заклики до братів і сестер, що залишилися на тимчасово окупованій території, гнівно таврує всією силою свого поетичного хисту фашистських загарбників. Він ні на хвилину не залишався осторонь великої боротьби, що точилася навколо не на життя, а на смерть.

Простеж, читачу, сторінку за сторінкою, рядок за рядком його гнівних поезій запілля і боротьби, і перед тобою постане великої сили образ радянського патріота.

І силу цього образу не можна до кінця зрозуміти, не пізнавши всієї долі його, всього життєвого шляху селянського юнака, що зростав і мужнів за Радянської влади. Він не може миритися з тим, що сталося, він не посту-

питься ні перед якою силою заради виношених з дитинства ідеалів свободи, щастя і братерства. Боротьба і тільки боротьба за всяких умов — ось що стало тепер перед поетом в усій жорстокій необхідності!

Поет опинився, так би мовити, один на один супроти суворой дійсності, без зброї, без організації, без вояк. І треба було починати все з азів запілля, починати згідно з обставинами, але суворо керуючись єдиною вірою, що впливала з усього ества патріота, ідеєю бити фашистську наволоч, де б вона не була. І поет починає бити ворога зброєю слова. За підписом Пилип Комашка з'являються націлені в саме серце ворога, насичені силою правди сатиричні вірші поета. Він відгукується на всі події, використовує кожний випадок. Ось з'являється відозва до населення окупованих областей про збирання металевого брухту, і поет відповідає на цей заклик нищівним саркастичним віршем:

✓ *...Гей, свинець даруйте, мідь,
Буду кулі нові лить,
Буду кулі нові лити,
Від синів вас боронити.*

.....
*Стоїть мати коло тину,
Виглядає мати сина,
Нема сина із походу,
Б'ється син той за свободу.*

І закінчується вірш полум'яними словами відозви не давати нічого окупантам, а ставати «до визвольних гордих лав», і тоді:

*...зустріне мати сина,
Й стане вільна Україна.*

Під цим віршем ще значиться: «село Липки». Але життя в рідному селі стає все небезпечнішим, і Микола

Шпак, згуртувавши з відданих радянських патріотів партизанський загін, іде в ліси. Від цього часу під його пристрасними поезіями все рідше зустрічаємо назву рідного села, а з'являються натомість інші назви, які говорять за себе, як ось: «Ст. Ліс», «у Яри-му лісі», «с. Війтівці», «с. Попільня», «у лісі села Сороцівка», «с. Липки—Ірпінь», «с. Озера», «у лісі» й знову «в лісі», а то й ще «у кімнаті Павлюка, завідуючого школою...» Поетові товариші, спільники по партизанському життю, розповідають, що письмовим столом поета був на той час стовбур зрізаного дерева серед лісів Житомирщини.

В умовах невідступного переслідування ворогом, в умовах смертельної боротьби, суворого партизанського життя поет-воїн писав багато. Те, що до нас дійшло, становить окрему книжку, але є свідки, які стверджують, що, крім відомих поезій, один зошит віршів було спалено під час наскоку есесівців на запільну явку. Немало віршів просто загублено.

Гнівна муза боротьби була тою силою для поета, яку він всю мобілізував на справу перемоги над ворогом. А дні були тяжкі. Фронт перемістився далеко до Дону і Волги. Треба було згуртовувати людей, знаходити зброю, готуватися до нових і нових битв. Даремно було б шукати в ці тяжкі хвилини в рядках поезій Шпака зневіру, розпач, розгубленість. Його партизанські поезії — це, крім усього, блискучий поетичний щоденник людини-борця, людини-комуніста.

Підсумовуючи розгляд цього особливо характерного періоду в творчості Миколи Шпака, можна сказати, що коли б у нас з якогось сумного випадку долі залишився тільки один вірш цієї збірки, то й тоді він був би для нас значним вкладом у скарбницю української поезії періоду Великої Вітчизняної війни.

Але, на щастя, ми маємо всю дорогоцінну збірку поета, створену у виключних умовах за кілька місяців

героїчної боротьби з ворогом. І все це становить собою такий скарб, який ще по-справжньому не оцінений нами перед народом.

Поезіями партизанського підпілля Микола Шпак займає одне з чільних місць в українській радянській літературі періоду Вітчизняної війни. Його ліра цього часу підносить голос такого звучання, який міг лунати з уст народних співців у години тяжких іспитів, в суворі часи історії.

В тяжкі дні і ночі, в хащах лісів, у смертельному ворожому колі в серці поета народжувались слова жагучої ненависті до окупантів. Та земля, той порівняно невеликий простір, який було охоплено бойовою активністю партизана Миколи Шпака, вогнем палали під ногами ворога. А українська література мала там свого кращого товариша, свого представника, який гідно ніс славний прапор радянського літератора-патріота.

Літнього дня 1942 року на одній з зелених вулиць Києва зграя розлютованих есесівців нарешті натрапила на невловимого досі поета-партизана Пилипа Комашку — Миколу Шпака, а разом і на його друга по літературному об'єднанню «Молодняк», письменника Петра Радченка. Підлий буржуазний націоналіст видав письменників-партизанів ворогам.

Нам невідома дальша доля поета, вона губиться за ґратами фашистської катівні, нам невідомо також, де його могила. Дуби і берези, сосни і ялиці, німі свідки його діяльності, і сьогодні шумлять у лісах Житомирщини.

Рани на стовбурах дерев, посічених кулями в часи боїв, давно позаростали корою, тільки не заросла рана, яку завдано нашій поезії. Кажуть, що колгоспні дівчата, працюючи на полі, знайшли пляшку, в яку було вкладено вірші Пилипа Комашки. Це правдиво — вже легендарний на сьогодні образ Миколи Шпака живе серед

рідних його гаїв і луків, на яких колись минали його дитячі літа і на яких він словом і зброєю боровся з ворогами.

І сліду не лишилося від тих, з ким вів смертельну боротьбу воїн-співець.

А пісні його, гарячі і пристрасні, живуть і будуть жити, бо зогріває їх негасимий вогонь радянського патріотизму.

Не подзвоном зброї хочеться закінчити цей огляд про життя і творчість друга-поета, а закінчити рядками однієї з його поезій, які він читав колись разом з нами на одному з літературних вечорів:

*День пламені,
День а чи квіти,
Як тобі, сестро,
Світ не любити!*

Степан Крижанівський

ПОЕТ-ПАТРІОТ

Кожна книжка, як і кожна людина, має свою долю. Доля цієї книжки, як і доля її автора, — незвичайні.

Ім'я поета Миколи Шпака добре відоме нашим читачам — до Великої Вітчизняної війни він за десять років літературної роботи видав п'ять книжок поезій.

Та ось починається війна, і Микола Шпак, не випускаючи пера, бере до рук гвинтівку.

Багато його тогочасних творів — це віршовані заклики до боротьби з фашистськими окупантами.

За ним полюють загарбники та їхні наймити — місцеві поліцаї, бо їм стало відомо, хто ховається за псевдонімом Пилипа Комашки. У тяжких умовах першого року окупації Микола Шпак, переховуючись по хуторах, лісах та яругах, дуже багато працює. Майже щодня пише то ліричний вірш, то агітку-заклик, то сатиру на німецьких «гибель-комісарів» та їх поплічників з українсько-німецького націоналістичного охвістя. Це пристрасні твори, пройняті великою ненавистю до ворогів і любов'ю та співчуттям до рідного народу.

Микола Шпак пише про долю Батьківщини, закликає народ до боротьби з окупантами, висловлює тверду віру в близьке визволення Радянської України, оспівує природу і кохання. Але не раз у його віршах прохоплюється й передчуття близької смерті. На жаль, це передчуття справдилось... Ходили чутки, що він утік з гестапівської катівні, що партизанський загін Миколи Шпака діє то

на Харківщині, то в житомирських лісах, але це вже був початок легенди, бо більше жодна звістка від живого Миколи Шпака до нас не дійшла...

Книжка вибраних поезій Миколи Шпака — творчий доробок поета-патріота, в якого слово не розходилося з ділом. Кожна її сторінка промовляє до нас, його сучасників і земляків, і вчить, як треба боротися за Вітчизну, не шкодуючи свого життя.

* * *

В 1941 році Микола Шпак підготував до друку нову книжку поезій «Жита красуються». Це були вірші про колгоспний труд, про красу і добробут колективізованого села, пісні про садівника, який виплекав багатий і розкішний сад радянського життя. В ній було відчуття господаря своєї країни, відчуття радості життя, молодості і здоров'я, бадьорості й оптимізму. Микола Шпак ріс і міцнів разом зі своєю країною, наливався її соками і напередодні війни став одним з кращих в українській поезії співців колгоспного ладу.

Але поету не пощастило побачити цю свою книжку надрукованою.

Не побачив він і своєї останньої збірки поезій «До зброї», яка надовго залишиться в пам'яті нащадків як художній документ життя й боротьби радянського поета-патріота, який до кінця був вірним борцем за справу Леніна, за справу комунізму.

До поетичної творчості Микола Шпак звертається рано — перші його друковані вірші датовані 1928 роком. Поволі, але впевнено зростають його талант, його вміння, художня майстерність. В перших книжках «Наркому рапорт» (1933 р.) та «В дозорі» (1934 р.), що відображають роки бойового навчання поета в лавах Червоної Армії та процеси соціалістичного будівництва, бачимо

ще недостатнє володіння технікою вірша, елементи схематизму та декларативності. Але вже у наступних книжках «Моя любов» (1936 р.) та «Багатство» (1938 р.), а особливо в книжці «Сила земна» (1940 р.) поет знаходить свою тему, виразно виступають своєрідні риси його поетичного обличчя.

Неважко помітити, що поетичний стиль М. Шпака формувався під впливом народнопісенної традиції, що на ньому позначилися впливи саме тих поетів, які стоять біля джерел народної творчості. В його творах можна відчувати ритми й мотиви поезії А. Кольцова та М. Ісаковського, В. Сосюри та П. Усенка, Янки Купали.

Микола Шпак — поет соціальної теми. Радість колгоспного труда — один з провідних мотивів його лірики. Його герої — це люди колгоспного села, бригадири і трактористи, жінки-трудівниці, комсомольська молодь, для них труд став справою доблесті й честі. Поет з натхненням оспівав становлення нових взаємовідносин, формування характеру, світогляду людей соціалістичного суспільства.

Його поетичний пафос виявлявся у прославленні радості труда, почуттів селянина, що став господарем своєї долі і всіх багатств рідної землі. Він добре знав і любив нове село.

Одною з найприкметніших ознак його лірики є тонке чуття природи, уміння передати красу її в мелодіях, образах та картинах. З великою любов'ю малює він пейзажі нової, соціалістичної України. Пейзаж у Миколи Шпака не мертвий, не застиглий, в ньому відбито сліди перетворень, внесених колективізацією.

Любовна лірика Миколи Шпака здорова й життєстверджуюча. Любов допомагає творчості і боротьбі з ворогом. Недаром один з його віршів любовного циклу кінчається словами «любов сильніше смерті», а в іншому він каже: «любов із боротьбою — подруги нерозлучні». Боротьба

і кохання йдуть поруч — так було в житті поета, так це відбилосся в поезіях його останньої книги «До зброї».

Творчий розвиток Миколи Шпака обірвався в самому zenіті сил і можливостей. Безперечно, найбільшої художньої сили і пафосу досягла його поезія в дні Великої Вітчизняної війни. Слово і діло злилися — слово стало зброєю в боротьбі з фашизмом.

В книжці вибраних поезій Миколи Шпака, що має назву, дану їй самим поетом — «Жита красуються», ми не мали змоги повністю охопити весь творчий доробок поета, подати його поеми, казки, вірші для дітей, відбити його діяльність як поета-перекладача. Це — справа майбутнього. Тут ми хотіли показати основні етапи творчого зростання Миколи Шпака як співця нового, колгоспного села і палкого радянського патріота — бійця і партизана. Ось чому книжка починається віршами збірки «Жита красуються» і кінчається бойовою лірикою збірки «До зброї». Найцінніше, найвидатніше з його поетичного доробку є його внеском, як одного з натхненних співців нашої радянської епохи, в скарбницю української радянської поезії.

Петро Маркушевський

МИКОЛА ШПАК

Микола Шпак належить до того покоління поетів, яке прийшло в українську радянську літературу на рубежі першої і другої п'ятирічок. Перше слово поета-початківця було присвячене темі колгоспного життя, яка й надалі лишилася провідною в його творчості, хоч з'являться в ній з часом і нові мотиви, і нові образи, і стане творчість письменника більш різноманітною, багатопланою. Особливо ж його поетичний голос змужнів на початку Великої Вітчизняної війни.

...Дев'ятнадцятирічним юнаком Микола Шпаківський з кількома віршами приходить на одне з засідань київської філії «Молодняка». Підтриманий старшими товаришами, він з того часу починає друкуватися на сторінках комсомольських газет, літературних місячників, журналів. Згодом працює редактором літературної сторінки газети «Молодий більшовик» (орган ЦК і Київського окружного ЛКСМУ).

Зріши на селі, добре знаючи його життя і побут, Микола Шпак, цілком природно, і звернувся в своїх перших віршах до зображення сучасного йому села. Вже ці вірші відзначаються свіжістю світосприймання, бадьорістю, любов'ю до життя, щирістю почувань.

Збережені молодим поетом міцні зв'язки з середовищем трудящого селянства, з його чудовою поетичною творчістю, захоплення новим подихом життя, яке принесла в село Радянська влада, підказували теми, пое-

тичну форму, орієнтували на новаторське художнє сприйняття й відображення.

Ось чому вже перші вірші М. Шпака розповідають про ті зміни, що відбуваються в рідному селі. Ліричний герой молодого автора сповнений радісного світосприймання. Буяннє природи викликає жадобу колективної праці.

В окремих віршах йдеться про ті зміни, що сталися в побуті сільської молоді внаслідок загальних соціальних перетворень, широкого наступу на «духовну культуру» старого світу, що протягом багатьох десятиліть в'їдалася в селянську душу.

М. Шпакові вже тоді вдається знайти переконливі поетичні форми, художні деталі для відображення бурхливих творчих сил, що виповнювали життя його ровесників. У ряді поезій він прагне наслідувати стиль, мелодику, образну систему народної пісні.

Край, де зріс поет, з давніх-давен вславився чудовими мелодійними піснями. З дитинства чув він пісні від дорослих на роботі, толоці, пастівнику, в час дозвілля молоді, відпочинку старших. І плідним зерном западали образи, мотиви, мелодії народних пісень в душу талановитого юнака, щоб в час його творчого зросту заколотись чудовою лірикою. Тому цілком природно, що Микола Шпак з його ліричною вдачею вже з перших поетичних кроків не міг не звернутись до ліричних народних пісень.

Наприкінці 1930 року ЦК ЛКСМУ командує групу молодняківців, серед них Миколу Шпака, для організації філії «Молодняка» в одному з найбільших індустриальних центрів України — Запоріжжі. Навколо цих літераторів згуртовуються місцеві початківці, організовується група комсомольських письменників Запоріжжя — «Молодняк». Микола Шпак з притаманною йому пристрастю включається в роботу. Він керує літературним гуртком в Інституті профосвіти, де продовжує своє

навчання, працює відповідальним секретарем журналу «Темпи», співробітничав в газеті «Червоне Запоріжжя». Перебування в промисловому місті не могло не позначитись на творчості М. Шпака. Звернувшись до індустріальної тематики, він пише вірші «Робітничим ранком», «Дамо 2300!», «Товариш Ударник» та інші, ряд нарисів про індустріальне місто, активно працює в бригаді «Молодняка», що включилася в штурмовий стоденник заводу «Комунар» за виготовлення до жнив 1931 року 2300 комбайнів для соціалістичних ланів. Саме ця титанічна боротьба робітників заводу за виконання взятого зобов'язання мала стати центральною темою збірки віршів «На штурм». Пробирав свої сили над поемою про комбайнобуд, та обставини склалися так, що надумане й розпочате залишилось незавершеним.

В кінці 1931 року поет був призваний до Радянської Армії.

Нова обстановка, нові люди, військовий плин життя, навчання породжують нові теми в творчості Шпака.

В 1933 р., повернувшись з армії, він видає збірку віршів «Наркому рапорт», присвячену зображенню трудових буднів червоноармійців.

Показ життя Радянської Армії, її героїки в роки громадянської війни, зображення готовності воїнів дати рішучу відсіч знахабнілому ворогові, якщо він насмілиться порушити нашу мирну працю, мали важливе значення. В цей час на Заході вже бряжчали зброєю фашисти, виношувалися плани агресії проти Радянського Союзу. Необхідно було виховувати в наших людях почуття бойової готовності, здатності в будь-яку хвилину стати на захист Соціалістичної Вітчизни.

Від імені радянських воїнів, які наполегливо опановують військову справу, поет-воїн Микола Шпак своєю збіркою рапортує наркому Ворошилову про їх готовність «край радянський боронить». Він глибоко переконаний,

що в майбутньому зіткненні світів — нового, соціалістичного, і старого, капіталістичного, — перемога буде за новим світом:

*Ми знаємо:
життя закон такий,
Що переможуть
лиш більшовики.
В майбутніх днях
майбутніх війн
Відчує з нас
це не один.*

Виконуючи військовий обов'язок, перебуваючи в «бою», на марші чи в дорозі (на маневрах), М. Шпак постійно бачить ті зміни, які відбуваються, бачить, як вирує радянське життя. Поета хвилює героїка громадянської війни, як і багатьох його ровесників, які хоч і не були за віком учасниками боротьби, та були свідками боїв за Жовтень.

Живучи в Києві, М. Шпак підтримує тісні зв'язки з рідним селом, бере участь у громадсько-політичному житті своїх земляків. Тісний зв'язок з життям народу мав вирішальне значення в творчому зростанні письменника, у визріванні його поетичного голосу.

М. Шпак своїми творами складає гімн країні соціалізму. Вся його творчість, вся його патріотична діяльність виразно засвідчують, що радянський митець — це насамперед патріот своєї Вітчизни, який славить її в своїх піснях, славить її багатства і красу, показує багатогранний внутрішній світ радянської людини — своїм поетичним словом допомагає партії вести народ на боротьбу за здійснення величних комуністичних накреслень.

Миколу Шпака захоплювала тема подвигу. Не раз писав він про подвиги, які вершили захисники Жовтне-

вих завоювань в роки громадянської війни, виявляючи виключну хоробрість у боротьбі з силами старого світу. Багато працював М. Шпак над великим епічним полотном — героїчною епопеєю, яку не встиг завершити, про подвиг кременчуцьких комсомольців — учасників революційної боротьби за встановлення Радянської влади. Поета захоплює подвиг радянських пілотів Чкалова, Байдукова і Белякова, які вперше в історії людства здійснили переліт через Північний полюс.

Велика Вітчизняна війна перервала численні творчі задуми поета. На заклик партії і уряду він пішов до лав Радянської Армії в перший же день війни. Ще раніше, в одному з довоєнних віршів, поет закликав радянських людей бути готовими до оборони країни соціалізму, на яку зазіхають вороги:

*На нас зазіхати — це гратись з вогнем.
Накаже нарком — як один, ми підем
До бою, герої, на захист Вітчизни.*

З групою письменників (А. Малишко, А. Шиян, М. Шеремет, С. Воскрекасенко, Л. Смілянський, Л. Первомайський, М. Тардов та ін.) М. Шпак прибув до Тернополя в розпорядження політвідділу Південно-Західного фронту.

Микола Шпак вірить, що ворог буде розбитий і перемога буде за нами. Його вірш «За Партію! За Україну!» сповнений оптимізму, і цей оптимізм є виявом глибокого усвідомлення нерозривної єдності партії і народу.

М. Шпак бере безпосередню участь в обороні Києва. Ввечері 17 вересня 1941 року — напередодні залишення столиці України нашими військами — М. Шпак виступив по радіо з О. Десняком, М. Шереметом з своїми патріотичними віршами, а через день, відходячи з Києва, потрапив у районі Борисполя в оточення. Спроби пробитися до своїх не вдалися. Поет з групою бійців потрапляє

в полон. Настали жахливі дні концтабору. Душевні й фізичні муки підточували його сили й здоров'я.

Згодом М. Шпакові вдається утекти з табору. Хворий і фізично знеможений, він шукає в Києві знайомих (сім'я його евакуювалася на схід). Випадково зустрічається з матір'ю письменника А. Шияна — Ганною Федорівною, яка дала йому притулок та повідомила на село батькам.

Свою діяльність у тилу ворога М. Шпак розпочав з агітаційно-пропагандистської роботи в Липках та навколишніх селах. Листівкою, віршем-закликом, сатирою, розповсюдженням зведень Радянського Інформбюро, живим більшовицьким словом діяв поет. Разом з своїми друзями він розгорнув широку антифашистську агітаційну роботу в селах Корнинського, Попільнянського, Фастівського районів.

За час перебування у ворожому тилу, особливо в перші місяці 1942 року, М. Шпак написав багато творів, які стали зброєю в боротьбі з фашистами. Поет перебував у вирі жорстокої боротьби з ворогом, зазнаючи постійних переслідувань, майже ніколи не маючи змоги повертатися до написаного твору, обробляти його, довершувати форму.

Поетична творчість Миколи Шпака є одним з прикладів того, як письменник повинен словом і ділом служити народові в його визвольній боротьбі з ворогом, є яскравим свідченням безмежної любові поета до Соціалістичної Батьківщини.

З метою конспірації М. Шпак підписував свої твори псевдонімом Пилип Комашка. Таємниця імені Пилипа Комашки зберігалася підпільниками в глибокому секреті. Тривалий час гестапівці та поліцаї полювали за Пилипом Комашкою і водночас розшукували Миколу Шпака.

Безмежною відданістю рідній Соціалістичній Батьківщині, незгасною вірою в безсмертні ідеї Комуністичної

партії, героїзмом в битвах з ворогом Микола Шпак заслужив на повагу і любов сучасників і наступних поколінь. Його діяльність в роки Великої Вітчизняної війни є яскравим свідченням кровного зв'язку радянської літератури з народом.

Провіщаючи світле майбутнє, поет писав у дні неволі:

✓ *Ще зійде сонце многогранне,
Співатиме онук про волю,
Як ми, батьки, у пору ранню
Йому кували ясну долю.*

Сонце великої Перемоги світить над нашою землею, лісня поета — на устах наших сучасників.

Євген Адельгейм

ВІН НЕ СКЛАВ ЗБРОЇ

Олексій Толстой назвав літературу періоду Великої Вітчизняної війни «голосом душі народної». І дійсно, в ці роки радянські письменники ще щільніше зв'язалися з народом, ще ясніше усвідомили своє відповідальне місце інженерів людських душ. Вони кинулися в гущавину боротьби, вважаючи своїм священним обов'язком бути не спостерігачами історичних подій, а їх безпосередніми учасниками, стояти не осторонь, а серед тих, хто вирішує питання про життя і смерть світової цивілізації. Вони знаходять свій шлях до мас, щоденно розмовляючи з ними через нашу пресу, пробираючись в окопи переднього краю, перелітаючи на десантних літаках лінію фронту, щоб приземлитися на партизанському аеродромі, поділяючи з народом і радість, і горе, залишаючись з людьми у найскрутніші години. Хіба не показова в цьому доля поета Миколи Шпака?

Юрій Бурляй

І СЛОВОМ, І ЖИТТЯМ

Висока готовність бійця-поета віддати всі сили — а коли доведеться, то й життя — справі перемоги над ворогом характерна для віршів Миколи Шпака. Хай навіть у його піснях часом відчуваються і ноти самозречення, — таке самозречення і така готовність до боротьби аж до останнього подиху зрозуміла нам. Ми не сприймаємо її як душевну роздвоєність митця від передчуття близької смерті. Ми розуміємо її лише як відданість Батьківщині, як мужність героя, поета-партизана, що боровся за світлі ідеали, за визволення Вітчизни від фашистського ярма.

Микола Шпак безмежно любив свою Батьківщину. Його любов до Вітчизни — радісне, оптимістичне почуття. Він любив край широких колгоспних ланів і гуркітливих заводів, любив невсипущу працю людини, яка своїм повсякденним трудом міняє обличчя землі.

Поет тонко відчував красу рідної української природи. Це відчуття дає змогу йому ще раз проспівати гімн колгоспній праці, тому сильному, молодому, здоровому, що народилося і зросло в селі, оновленому волею більшовиків, показати господаря землі серед неозорих колгоспних ланів — трудівника-колгоспника.

Велика Вітчизняна війна вогнем і залізом гартувала слово і душу поета. Капітан Радянської Армії Микола Шпак до останніх днів оборони захищає столицю Радянської України—Київ. Потрапивши в оточення, він повер-

тається на Житомирщину, в рідне село Липки, організовує партизанський загін, наводячи жах на окупантів та іуд-запроданців, які знущалися з народу.

Вірші, підписані Пилипом Комашкою—Миколою Шпаком, підіймали народ на боротьбу, викривали звірячу суть фашизму, вселяли в серця віру в близьку перемогу, вірші-листівки духовно озброювали народних месників. Вони самі ставали зброєю боротьби... Вірші поета-партизана ширились між народом, ще більше запалювали радянських людей зненавистю до фашистів, піднімали на бій за свободу, за визволення від загарбників.

...Його бойові вірші-заклики в сотнях примірників широко розповсюджувалися на Житомирщині і Київщині. Вони воювали за співця і після його смерті, вони сповнювали серця вірою в близьку перемогу...

Боротьба і ще раз боротьба, віра в перемогу, відданість Вітчизні — ось ті шляхи, якими простувала пісня поета часу Великої Вітчизняної війни. Його незабутній образ — образ поета-месника, співця і борця, запалює нас мужністю і відвагою, учить стояти до кінця за Радянську Батьківщину, бути відданим справі Комуністичної партії. Його вірші — свідчення відваги і мужності патріота-більшовика.

Борис Буряк

ЛЮБОВ ДО ЖИТТЯ

Микола Шпак прийшов в українську літературу наприкінці 20-х років у період великого перелому в житті нашої країни, в період, коли радянське селянство стало на шлях масової колективізації, на шлях будівництва соціалістичного колгоспного села. Одним із заспівувачів у нашій українській поезії про заможне і щасливе колгоспне життя виступив поет Микола Шпак.

Нехай тоді поетичний голос його ще був несміливий, не зовсім зрілий, але в ньому відразу відчувались молодість, бадьорість. В його поезіях була глибока віра в радянську людину і якась особлива, ніжна закоханість у життя.

В житті він був людиною широкою і вмів якимось по-своєму гаряче і непідробно всім хорошим захоплюватись. Ця щирість і теплий ліризм властиві і його творчості. Любов до своєї матері-Вітчизни — лейтмотив, що проходить через усі його поезії.

Творчість Миколи Шпака в дні Великої Вітчизняної війни — це зразок того, як письменник-воїн повинен служити своїм художнім словом народові в боротьбі з ворогом... Вірші М. Шпака, написані в тилу ворога, мали не тільки велике агітаційне значення, вони підтримували непохитну віру в остаточну перемогу над німецько-фашистськими загарбниками.

...Він був закоханий у життя, в нашу багату і безкраю радянську землю, в наш героїчний народ. Йому він присвятив свої кращі поезії, своє життя.

Григорій Денисенко

ВІРШІ ПИЛИПА КОМАШКИ

У багатьох селах Корнинського та Попільнянського районів розповсюджувались вірші, підписані Пилипом Комашкою. Під цим псевдонімом виступав український поет Микола Шпак.

Микола Шпак брав участь в обороні Києва. Після окупації міста він з групою червоноармійців став пробиватися до лінії фронту. В районі Борисполя Шпак потрапив у полон і був ув'язнений у Дарницькому таборі. Звідси йому вдалося передати рідним записку в село Липки Попільнянського району. В листопаді 1941 року матері з великими труднощами вдалося вирвати М. Шпака з табору. Поет у цей час уже не міг ходити. Його привезли в село. Одужавши, він почав згуртовувати навколо себе комуністів, комсомольців і безпартійних активістів. Підпільники приймали зведення Радінформбюро, розповсюджували вірші поета, готуючись до партизанської боротьби. Перед самим відходом до лісу стався провал Попільнянської підпільної організації, почалися арешти і в селі Липки. М. Шпаку вдалося вирватися з групою підпільників. Коли поет з'явився в Києві, він був арештований і замучений у катівні гестапо.

Любомир Дмитерко

ВІРШІ ПОЕТА-БІЙЦЯ

...В одному з перших своїх віршів комсомолец, який повернувся з армії, згодом відомий український поет Микола Шпак, заявив:

*Знімаю зірку на кашкеті,
Але назавжди воїном лишусь.*

Цю присягу поет підтвердив всім своїм життям. Ліричний герой Миколи Шпака — юнак, який зберіг у серці перші незгладимі враження дитинства: громові перекази Великого Жовтня, грізні роки громадянської війни. Поет оспівує радість вільної творчої праці, любов до Соціалістичної Вітчизни, дружбу народів-братів, розквіт Радянської України. Поет каже: «Життя ми будем з бою добувать». І в усіх віршах звучить мотив боротьби, впевненості в своїх силах.

Микола Шпак любив життя, умів бачити і розуміти його красу і багатство. Він писав і про колгоспну весну, і про те, як поет «зустрів любов-красу», і про те, як «в дощ берізка обронила голубі краплини сліз». Любов'ю до життя породжено зображення яскравого, барвистого, образного світу.

Багато і плідно вчився М. Шпак у класиків. Сердечні рядки присвятив він генію російської поезії — Пушкіну.

Книгу мужнього поета-патріота не можна читати без хвилювання.

Федір Кириченко

НАШ СЛАВНИЙ ЗЕМЛЯК

Герої, що віддали життя за Комуністичну партію, за радянський народ, — безсмертні. До таких належить і наш славний земляк Микола Шпак. Він живе у пам'яті народній і в своїх чудових творах, у яких пристрасно змалював бійців за колективізацію сільського господарства, героїв перших п'ятирічок, безстрашних партизанів періоду Великої Вітчизняної війни.

Книги Миколи Шпака займуть належне місце в бібліотеках союзних республік і на домашніх книжкових полицях шанувальників поетичного слова — синів і дочок багатомовної сім'ї радянських народів.

Андрій Клочья

«Я НАЛЕЖУ ВІТЧИЗНІ!»

В окупованому гітлерівськими загарбниками, але нескореному Києві загинув у гестапо український поет-комуніст Микола Шпак. Йому було лише тридцять три роки. І все своє свідоме життя Микола Іполитович віддав рідному народові, борючись поетичним словом і зброєю за торжество великої справи партії Леніна.

Я знав його ще в 1928 році, коли він учився в Києві в художній профтехшколі. Красень, з шапкою золотого, як достигла пшениця, кучерявого волосся, у парубоцькій вишитій сорочці, він, Микола Іполитович Шпаківський, приніс мені рукописний учнівський журнал «Золоті вруна», де були вміщені його вірші і серед них — «Вибирала плоскінь», який згодом був надрукований в ілюстрованому двотижневику «Молодий більшовик».

Я знав його як працівника комсомольської преси, як побратима, члена літературної організації «Молодняк», великого життєлюбця і мужнього бійця за справу партії.

Востаннє я його бачив у грізні дні Великої Вітчизняної війни в Харкові, в 1941 році, коли він разом з Олексю Десняком, Миколою Шереметом мав летіти до Києва, який героїчно відбивав фашистську навалу. У ту ніч ворожі літаки бомбили Харків. У військовій формі, підтягнутий, суворий, Микола спокійно походжав по садку і вдивлявся в небо, де рвалися набої зеніток, пливли чіткі пунктири трасуючих куль. Ранком він вилетів у Київ.

Микола Іполитович Шпак — поет, якого зростив і виховав комсомол. Перечитуючи його твори, виразно бачиш: він продовжував той шлях у поезії, що його почав співець української комсомолії Павло Усенко. Це сельбудівські вечори, це портрети друзів-комсомольців, це пісенність, що за джерело мала народну творчість.

У своїх збірках «Наркому рапорт» (1933 р.), «В дозорі» (1934 р.), «Моя любов» (1936 р.), «Багатство» (1938 р.), «Сила земна» (1940 р.), «Жита красуються» (1941 р.) поет славив перемогу колгоспного ладу, створював образи трудящої людини соціалістичного села, оспівував героїку комсомолу, наче чудові акварельні малюнки, виписував пейзажі рідної Житомирщини. І в усьому був ніжним, чуйним ліриком і мужнім бійцем. Щирий і безпосередній — таким постає Микола Шпак у своїх поезіях. Він умів передати і настрої бабусі, що відчула радість колгоспної дійсності, і розкрити душу закоханого юнака або юнки. І все це було наснажено емоційністю, такою глибокою і сильною!

...У селі Липках на Житомирщині є музей поета. І сходяться туди екскурсанти. У них перед очима постає прекрасне життя, сповнене любові до людей, безстрашної мужності в боротьбі за комунізм. Весь свій талант віддав поет справі боротьби за щастя людей, проти війни і життя своє віддав за те, щоб не було на світі імперіалістичних воєн, а були мир і братерство між народами.

Берта Корсунська

БІЛЬ І ГНІВ

Поети старшого покоління і ровесники М. Шпака цінували у його творчості «чистий подих народної пісні», вважали його природженим пейзажистом, поетом чистої ніжності, що, проте, за висловом М. Рильського, «ховав у грудях серце воїна».

Активний член ЛОЧАФу (літературне об'єднання Червоної Армії і Флоту), Шпак у 30-ті роки багато віршів присвятив військовій темі... У 30-х — на початку 40-х років з'явилося друком кілька збірок поезій М. Шпака. Найвищою точкою у його творчості стала збірка «До зброї», де вміщено вірші поета, писані ним у підпіллі 1941—1942 рр. Вірші з цієї збірки публікувалися у різних виданнях творів поета.

І в памфлетах, де висміювався кожен крок, кожен захід фашистів, і в закликах до нещадної боротьби з ними. В ліричних пейзажах і щоденникових нотатках відбився духовний світ радянського патріота, якому довелося боротися у винятково важких обставинах, відбилися біль і гнів, мрії про помсту і радість від звісток про перемоги радянської зброї.

Йосип Куп'янський

ПОЕТ-ПАРТИЗАН

Він приніс у радянську поезію сільські мотиви саме тоді, коли особливо загострилась класова боротьба, коли партія повела широкий наступ на рештки капіталістичних елементів міста й села. Відбувалася суцільна колективізація сільського господарства.

Кожен його виступ чи то на дискусіях, чи то в художній критиці ідейно спрямований, сповнений ненависті до ворогів та проїнятий захопленням і любов'ю до нового, бурхливого, соціалістичного життя і його будівників.

З виключною теплотою М. Шпак розповідає в своїх поезіях про трудове піднесення радянського села і його героїв.

Поет любив нове село, але не менш любив і місто, радянське індустріальне місто — вогнище соціалістичної культури, звідки широким потоком йшли культурні сили на село для здійснення поставлених партією всесвітньо-історичних завдань.

У радянському індустріальному місті перед поетом розкривались широкі обрії, і він мужнів, ідейно зростає; в місті він дістає наснагу, оптимізм і бадьорість. Зростаючи, він удосконалював поетичну майстерність, поширював тематику своїх творів.

В перші дні Великої Вітчизняної війни М. Шпак іде в лави Червоної Армії і з зброєю в руках, як офіцер, та словом, як військовий кореспондент, захищає рідні квітучі міста і села від фашистської навали.

В ці тяжкі для Вітчизни дні по-бойовому залунав з шпальт центральних та армійських газет пристрасний голос поета, закликаючи народ до пильності і самовідданої боротьби з жорстоким і підступним ворогом.

В партизанському загоні любили Миколу Шпака. Любили його за те, що він усім своїм єством ненавидів ворогів і в боротьбі з ними не шкодував свого життя.

Його любили за сміливість і безстрашність, за тверду віру в перемогу, за те, що в тяжких умовах партизанської боротьби 1941—1942 років він ніколи не падав духом, за те, що в тяжких умовах окупації він зумів організувати навколо себе людей і підняти їх на боротьбу.

Шпак прекрасно розумів своє завдання в тяжкі для Батьківщини дні і особливо на окупованій ворогом території. Його поезії ідейно спрямовані, сповнені віри в перемогу над ворогом. Кожен його вірш — це заклик до боротьби. Кожен вірш пройнятий глибокою любов'ю і відданістю Батьківщині, кожен його рядок — це заклик до нещадної і впертої боротьби з окупантами.

З великою надією поет дивиться на схід, де точиться жорстока боротьба з запеклим ворогом за волю і щастя поневоленого краю, і з певністю жде, сам активно діючи, приходу визволителів, червонозорих воїнів. І не тільки він один жде, а жде весь поневолений народ.

*Дожидаєм, дожидаєм,
Дожидаєм цілим краєм
Всіх вас, милих, на Вкраїну.
Ріжте німців в днях негожих,
Ми їх битимемо тоже,
Міцно битимемо в спину,
Вам, чекаючи, поможем.*

(«Дожидаєм»)

Любов до Батьківщини, боротьба з ворогом і віра в перемогу — це лейтмотив творів М. Шпака партизан-

ського періоду. Для нас, радянських читачів, творчість М. Шпака партизанського періоду — великий, правдивий документ про благородство радянської людини, чистоту і глибоку ідейність думок поета-патріота. Образ народного месника, що віддав своє життя за Батьківщину і велику, невмирущу справу Леніна, образ більшовика вічно буде жити в серцях сучасників і прийдешніх поколінь.

Петро Лещенко

ПОЕЗІЯ, ГАРТОВАНА МУЖНІСТЮ

Особливістю творчості М. Шпака періоду Великої Вітчизняної війни є політична загартованість, закличність, вогненна ненависть до підлого ворога, який плюндрував нашу рідну землю, вбивав наших людей.

Поет розробляв жанри, які вважалися застарілими. Так, приміром, було із віршами-посланнями...

...М. Шпак був палким інтернаціоналістом, своєю творчістю зміцнював дружбу слов'янських народів для боротьби проти спільного ворога людства — гітлеризму. Він підтримував особисті контакти із насильно мобілізованими до фашистської армії солдатами слов'янського походження. Саме на Житомирщині чехи й словаки вперше почали допомагати радянським партизанам, а потім і тікати з німецьких військових частин. Про подібну ситуацію йдеться у вірші М. Шпака «Брати»:

*Іще почули:— Тут до нас
Словаки ходять у гостину,
Вони вітають Україну,
В розмові кажуть нам не раз,
Що Гітлеру б списали спину
Й звернули голову звірину.*

Спираючись на гуманістичні традиції дожовтневої літератури, поет майже шевченківськими словами звертається до обдурених фашистами й насильно мобілізованих солдат:

*Слов'яни, братія моя!
О, вас, незрячих, злі вандали
Не як братів до нас пригнали,
А як чужинців з їхніх лав.*

Інтернаціональні мотиви в творчості Шпака мали велике агітаційно-пропагандистське значення, сприяли поглибленню взаєморозуміння між представниками різних слов'янських народів, їх згуртуванню в ім'я перемоги над фашизмом.

Поет дбав передусім про оперативність, закличність своїх творів у роки Великої Вітчизняної війни.

Післявоєнні видання поезій М. Шпака свідчать про любов радянських читачів до творів поета-бійця, який, здійснивши життєвий, солдатський і письменницький подвиг, став поряд з Вапцаровим, Фучиком, Джалілем.

Літературний і громадянський подвиг Шпака в роки Великої Вітчизняної війни яскравими літерами вписаний у звитяжну історію радянського народу в його боротьбі за врятування людства від коричневої чуми.

Михайло Миценко

ПЕРОМ І БАГНЕТОМ

У нього були голубі очі. Він дивився на світ жадібно й закохано. Дев'ятнадцятирічним юнаком дзвінко, молодод, з щирим юнацьким запалом вигукував:

*Ех, мабуть, так треба,
щоб горіли щоки,
Як горить гаряче
сонце в наші дні!*

З цих і подібних рядків почався поет, громадянин, патріот, життєтворець і життєлюб Микола Шпак. Поет вірності, юності, боротьби, кохання.

...В серці Миколи була тверда впевненість патріота, несхибна віра в остаточний результат двобою з гітлеризмом: фашисти будуть розбиті, рідна земля визволена. Але для забезпечення перемоги не можна сидіти склавши руки. Треба боротися! Навіть тоді, коли становище здається безвихідним, коли неймовірно важко і небезпечно.

До зброї!

Цими словами поет-партизан розпочав новий етап у своїй творчості. Кидаючи цей заклик, він важив найдорожчим — життям. Але:

*...умремо у бою,
Ніж знеславим юнь свою!*

Так народився поет-месник Пилип Комашка. Він був страшний для загарбників, бо все бачив, помічав, нічого не прощав, ні на хвилину не заспокоювався. З уст в уста передавалися рядки, строфи, цілі вірші поета. Партизанськими стежками вони, напевно, діставались до Малина, де діяла підпільна група Павла Тараскіна і Ніни Сосніної, до Потіївки і Ходоркова, Лебединців, Тепениці, Баранівки, Олевська, де, як і в рідних Шпаківі Липках, боролася проти ворога юна, але сильна духом комсомолія.

Микола Шпак загинув, коли йшов на зв'язок з Київським партійним підпіллям. Відтоді, подібно до О. Матросова, З. Космодем'янської, О. Кошового та багатьох інших патріотів, він став жити в легендах, у народній пам'яті як вірний син Вітчизни, партії, як співець юні й комсомольського горіння.

* * *

Я читав його вірші ще до війни. Кращі з них полонили щирістю й безпосередністю. Особливо прозорою, чистою була пейзажна лірика.

А в роки війни поет писав:

*Життя не шкодую,
Що цвітом лиш стало,
Аби у майбутнім
Воно квітувало.*

Він прожив тільки тридцять три роки. Його життя справді «цвітом лиш стало».

Молодим, дуже молодим, сповненим пристрасної віри в майбутнє, в неминучу перемогу радянського народу над фашистськими душогубами, загинув партизанський командир і співець Микола Шпак.

Писав він просто, від душі, без поетичних вихилясів і брязкалець, навчаючись у Шевченка, у старших товаришів по перу — П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри.

У вірші «Сині очі», написаному в неволі, М. Шпак схвильовано говорить про свою любов до автора «Червоної зими», називаючи його гордістю українського народу, палко мріє про час визволення Радянської України від «великого горя». Кілька віршів, вміщених у збірці, написані разом з В. Сосюрою. Отже, джерела, з яких щедро напивався соків, набирився творчої снаги М. Шпак, були цілющими, життєдайними.

Та ще наснажувала його чарівна народна пісня. Її інтонації, ритміку, лексику, специфічні звороти й вислови раз у раз плідно використовує поет у своїх кращих віршах.

Дослідники вельми високо — і не без підстави — оцінили Шпакові пейзажні мініатюри.

Простота, що йде від пісенної стихії, допомагає створити настрої, спонукає читача до роздумів.

Картинний, елегійний і водночас стримано-бадьорий за настроєм невеликий вірш «Аероплани над селом». Тут світяться яскраві акварельні мазки, органічно зливаються предметне («павутинна осінь», «каштанове волосся», «степ, дощами змитий») та абстрактне («В просторах радість, теплота, і в серці радість, теплота»). Подібні вірші характерні для довоєнної творчості М. Шпака. Захоплений лірик, він оспівує людське щастя, радість, багатство рідної землі. Світлий і чистий патріотизм — одна з особливостей поетичного доробку М. Шпака.

Не тільки оперативність та актуальність є найкращими рисами солдатських і партизанських віршів М. Шпака. Вони насамперед відзначаються високим рівнем художньої майстерності, яскравою публіцистичністю, сатиричною гостротою й афористичністю.

Зворушують, викликають гордість за громадянський та мистецький подвиг поета помітки, що стоять у кінці творів (зокрема, й тих, що лишилися в рукописах): написано «у Я-му лісі», «у Х-ському лісі», «у лісі с. Сороцівка» тощо.

А який нещадний і саркастичний голос поета у «посланні» Пилипа Комашки:

*Я вас шкварив би, як сало,
Доки б вишкварками стало
Бридке тіло ваше, чорні пси,
Щоб вільніше жити змогли усі!
Я б вас голками колов би,
А куди колоть — знайшов би:
Прямо в очі, щоб сліпі були,
Стежки до Берліна не знайшли!*

Тільки люта ненависть до фашистів могла породити ці викривально-вогністі рядки.

Микола Шпак і нині живе в пам'яті тих, кого палко любив, за кого боровся й віддав свою чисту, незаплямовану молодість.

Михайло Мольнар

БРАТАННЯ

Фронтowa і партизанська поезія українських радянських авторів стала своєрідним літописом бойової чехословацько-радянської дружби і поклала в українській літературі початок новим українсько-чехословацьким літературним взаєминам. При ближчому ознайомленні з нею можна побачити, що саме вона сприяла проникненню в українську радянську літературу в період другої світової війни словацької тематики, яка згодом утверджується тут і займає своє певне місце. Яскравим доказом цього є цікавий, сьогодні, на жаль, дещо забутий вірш Миколи Шпака «Брати» — перший, мабуть, поетичний документ радянсько-словацької бойової співдружності не лише в українській, а й загалом у радянській літературі.

Поезію «Брати» написано 1 березня 1942 року. Для нас вона має надзвичайно велике значення тому, що створена в тих місцях, де діяли словацькі солдати, яких фашисти послали на Україну з братовбивчою метою. Це було на Житомирщині та в сусідній Поліській області БРСР, де тоді був уже наявний добре організований партизанський рух, що зростав, зокрема, від середини 1942 року. Поезію «Брати» немовби писало саме життя. В ній подано яскраву картину антифашистських настроїв словаків та ставлення до них українців. Архівні військові матеріали й радянська та чехословацька документальна література пізнішого періоду лише підтверджують та й іншими документами доповнюють думки, які

незадовго до своєї смерті висловив про словаків поет М. Шпак. Його вірш насамперед є свідченням неприхованого невдоволення словацьких солдатів фашистським режимом, свідченням їхніх симпатій до українців, з якими вони на той час уже співробітничали, великого значення ідеї слов'янської взаємності, яка під час війни об'єднувала та згуртовувала братерські народи в боротьбі проти фашизму. Саме тоді, коли було створено поезію «Брати», траплялися перші випадки переходу словаків на бік українських партизанів. Вже тоді, як свідчить Шпак, його земляки були переконані, що словаки не будуть проти них воювати, а обернуть свою зброю проти гітлерівців. І справді, незабаром, від другої половини 1942 року, починає розгортатися ширше співробітництво між словаками та радянськими партизанами. Історичні джерела свідчать про те, що від 1 травня 1942 року до кінця 1943 року на бік Радянської Армії та партизанів перейшло 4050 словацьких солдатів (в тім числі 1250 — до партизанів).

На фоні цих історичних фактів у Шпаковій поезії «Брати» відбито світанок взаємного братання обох народів, яке важкі випробування зміцнило та скріпило кров'ю. Разом з тим поезія М. Шпака є яскравим свідченням того, що радянський народ, воюючи проти фашистів зброєю зі сталі, не забував також про зброю-слово, зброю-поезію, яка — за влучним виразом словацького громадського діяча Влада Клементіса — належить до «одного з найбільш дійових психологічних видів зброї»¹.

¹ Перший словацький переклад поезії «Брати» М. Шпака опубліковано в братіславському журналі «Romboid» (X, 1975, № 5, стор. 19—22) із нашою вступною статтею.

Петро Моргаєнко

З ГЕРОІЧНОГО ЛІТОПISУ

У квартирі одного київського літератора я бачив картину Віри Єніної, групову композицію, виконану маслом: за столом тісний гурт поетів-молодняківців 30-х років, один, підвівшись, з виразним жестом читає щось своє, інші, сповнені уваги, сидять і слухають. Іван Гончаренко, Павло Усенко, Микола Шеремет, Ярослав Гримайло, Андрій Клоччя... І серед них, злегка відкинувшись, кучерявий, золотоголовий, з мрійним ліричним поглядом Микола Шпак.

Художниця не тільки зафіксувала один з моментів творчого життя запальних комсомольців, вона, як мені здалося, передала і суттєву обставину — атмосферу колективізму, глибокої духовної спорідненості, в якій вони спілкувалися і мужніли. Микола Шпак дуже добре «вписувався» в колектив.

Він не вважав себе «заспівувачем першим», солістом у поезії, та й не був ним. Він чудово почував себе в загальному хорі як рівноправний співець, чий голос, сплітаючись з голосами інших, творив і збагачував спільну мелодію.

Хіба можна відділити, скажімо, його першу збірку «Наркому рапорт» від близьких за змістом і за пафосом збірок «Крута траєкторія» М. Шеремета, «Лірика бою» П. Усенка, «Озброєна лірика» І. Виргана? Хіба можна не бачити найтіснішого зв'язку наступних його передвоєнних збірок, таких, як «Моя любов», «Багатство»,

«Сила земна», «Жита красуються», з виданими тоді ж збірками цих та інших поетів, зокрема А. Малишка?

Не особиста слава вабила його в поезії, а можливість присвятити своє пісенне обдарування спільній улюбленій справі, бути в одному строю з друзями, відчувати їхні серця.

Лірику М. Шпака постійно живили високі громадянські мотиви, визначаючи її зв'язок з живим життям, її актуальність і дійовість.

Він умів захоплюватися новим, соціалістичним — таким захопленням позначені його вірші про колгоспне село, яке, обравши незвіданий шлях, уже відчуло радість праці на спільній ниві і одержало перші плоди тієї праці. Віра в нездоланність нового і відчуття перспективи багато в чому визначили і сам художницький світогляд М. Шпака, його авторську позицію:

*В просторах радість, теплота,
І в серці радість, теплота,—
Увесь я сонцем оповитий
Іду.*

Вже ранні його вірші сприймаються як сторінки поетичної «історії радості». Бурхливий, весняний темперамент пронизує відтворені поетом картини: поле сміється, сонячний обрій радіє, грайливий вітер «закудлачив думи радісно-бадьорі», думи юнака, що, зачарований, на повні груди п'є красу нового дня серед свіжої, пахучої ріллі. Як ствердження закономірності хвилюючих змін у житті звучать розгонисті, сповнені душевного захвату рядки:

*Ех, мабуть, так треба,
щоб горіли щоки,
Як горить гаряче
сонце в наші дні!*

Не можна не погодитися з критиком А. Трипільським, який зазначає: М. Шпак тонко відчував красу життя і стверджував її. Як митець він розвивався під знаком дальшого проникнення в тему, в проблематику, в складність людського буття. Потяг до широких поетичних полотен, що його через ранню загибель так і не пощастило реалізувати,— одна з ознак того розвитку. А ще — все активніше звертання до джерел народної поезії, народної пісні, що відбувалося не без впливу творчої практики П. Усенка та А. Малишка.

Хто не пам'ятає «Передкомунівську» Усенка, перейняту палкою мрією про близькі вже часи, коли вийдуть на поле машини «цілину орать», коли завітчають колективами береги оновленого життя. «Весняне» Шпака, рядки з якого я щойно цитував,— прямий перегук, підкреслений навіть формально: той самий розмір, та ж тональність, спільний настрій.

Чи не схилився М. Шпак до ідеалізації й замилювання, малюючи довоєнне село, досягнення якого, коли порівнювати з сьгоднішніми, виглядають скромно? Думаю, що ні. Він ніколи не відступав від реальних ознак, від дійсності, не оспівував казкових палаців, більше того — він брав звичайнісіньке село, з його тогочасним непоказним побутом, переданим через промовисті деталі:

*Ось село: хати, дорога;
Розрослись біля порога
Кущ півонії, бузок;
Розіслався холодок
Від похилих стріх у сіни...
...Проїжджають з сіном фури,
По дорозі бродять кури,
Розгрібають мерву, пил,
Сіно струшуючи з крил...*

Його захоплювали нові, соціалістичні взаємини між людьми праці, перші надійні паростки соціалістичного способу життя, що вже почав складатися.

Не рожева ідилічність вабила М. Шпака, — його насамперед вабили динаміка дійсності, зміни, рух. Він прагне передати це звичайним, простим словом, виразною, нерідко підкреслено-побутовою деталлю. Чи не тому такими «опредмеченими» постають оспівані поетом будні, чи не тому, дбаючи про стереоскопічність, об'ємність, він часто повторює образ неба, заповненого журавлями.

Головним критерієм для М. Шпака — і соціальним, і естетичним — був характер змін в долі людини, пов'язаних з революцією, з Жовтнем, він славив людину, зіставляючи її минуле й сучасне, пристрасно вдивлявся в майбутнє, до якого прагнув усім серцем. Поет возвеличував героїку воєнного подвигу в ім'я народного щастя, патріотизм бойової доблесті, прагнув виховувати готовність до нових випробувань. Усвідомлюючи неминучість сутички з ворогами миру, з фашизмом, він чудово розумів, що майбутня війна не за горами, що вона буде важкою, кровопролитною. Він був певен у собі і в своїх товаришах по зброї, хоч і не міг знати, яка доля судилася йому.

Читачі за межами України знають Миколу Шпака головним чином з двох збірок вибраного, виданих «Советским писателем» (Москва) — «Стихотворения» (1953) та «Гнев и радость» (1975). Друга набагато повніша, до того ж деякі переклади подано тут в новій, досконалішій редакції. В першому виданні «Пушкінська осінь» Шпака звучала так:

*Туман осенний стлался по откосам,
И мелкий дождь стучал в окно вагона.
За поездом тянулся, словно косы,
Между деревьев дым на перегонах.*

Сквозь дождь и мглу к Одессе мчался скорый,
И мы о Пушкине заговорили,
Любившем больше весен эту пору.
— А почему? — друг друга мы спросили.
Нас тишина ее волнует тоже.
И золото лесов, и в дымке реки...

О наши дни! Весна душе дороже,
Когда светло на сердце человека.

У другому той самий перекладач вніс значні уточнення, відповідно до українського оригіналу, і тепер російський текст має такий вигляд:

За насыпью в тумане стыла осень
И частый дождик сек окно вагона.
Вдоль поезда тянулся, точно косы,
От паровоза дым на перегонах.

И, глядя на заплаканную осень,
О Пушкине в купе заговорили.
Она была ему милее весен.
— А почему? — друг друга мы спросили.

И нас волнуют в золоте аллеи
И заморозком тронутые реки...

О наши дни! Весна душе милее
В час обновленья мира в человеке.

Немало праці віддали перекладам з Миколи Шпака поети В. Звягінцева, Д. Седих, А. Кудрейко, іноді навіть змагаючись між собою. «Берізку», зокрема, переклав і Кудрейко, і Седих.

Миколу Шпака перекладав видатний російський поет Микола Ушаков—і вірші бойові, публіцистично-закличні

(«До зброї»), і ніжнотонно-ліричні («Ой шумує тополя») — і в кожному з його перекладів не тільки тонке відчуття оригіналу, а й щира повага першокласного майстра до творчості молодшого колеги.

Не все, написане М. Шпаком у підпіллі, вже зібране й досліджене, є ще тут простір для пошуків, недавні публікації на сторінках квартальника «Поезія» викликали зрозумілий інтерес і підсилили сподівання. Настане час, і ми будемо мати нове, значно повніше, ніж досі, видання знаменитої збірки «До зброї». Але вже й зараз хотілося б прочитати широкий, детальний, добре продуманий коментар до кожного з віршів цієї збірки — на зразок тих, що пишеться літературознавцями до творів особливо визначних. Нехай в основу його ляже дещо інший принцип й інший підхід (Микола Шпак ніколи не претендував на те, що йому не належало), але призначення таких коментарів, як і в інших випадках, — розкрити творчу історію вірша як стан душі автора, як момент його безпосередньої громадської участі у великих справах часу.

Відправною точкою до такого коментування могло б стати досить точне авторське датування (рік, місяць, число), а також вказівка на місце написання — вже за ними принаймні можна «викреслити» маршрут руху підпільника в просторі й часі. Та й саме уважне прочитання кожного рядка і строфи в зіставленні з іншими теж могло б дати немало, хоч обмежуватися ним ніяк не можна. Необхідне якнайдокладніше вивчення кожного епізоду боротьби поета і його спільників проти окупантів, бо тільки в такому контексті можуть бути по-справжньому осмислені авторські ідеї та образи, помножені на актуальність і оперативність.

Між тим, у висвітленні деяких моментів і досі трапляються розбіжності, бо зафіксувалися вони на рівні

мемуарному («так запам'яталося»), і ще мають бути — і будуть — уточнені документально.

Навіть вибір псевдоніма — Пилип Комашка — наводить на роздуми. В ті часи, особливо перші місяці окупації, що гнітила, як безпросвітна ніч, залунали гучні, розкотисті імена месників та їхніх ватажків (скажімо, генерал Орленко). Такі імена легко переходили в легенди, набували ореолу незвичайності. І раптом — комашка... Маленька, непомітна. І така разюча! Обраний свідомо, псевдонім немовби став додатковим фактором впливу, промовляючи до кожного читача листівки: сили для боротьби проти напасників є в кожного, єдняйте їх, спрямовуйте проти ворогів!

Спопеляючою ненавистю, кипучою люттю сповнене послання «Фашистам від Пилипа Комашки». Якою гнівною силою дихає воно:

*Скільки гніву, скільки злості
Накипіло в серці у моїм!
Ми прийдем до вас у гості
Витряхнути душу й кості
Гітлеру і вам усім!*

Напрошується на коментування інтимна лірика М. Шпака цих років, що нібито мала вузьке призначення, писалася «для себе», але так яскраво освітила його пристрасне молоде серце. В ній багато драматизму, породженого обставинами окупації, і водночас — невичерпна сила кохання як вияв життєстійкості. Не згасли для підпільника-партизана барви і музика світу!

Вірш «Сині очі» (В. Сосюрі — в Росію) не залишає сумнівів: і в підпіллі М. Шпак мав при собі котрусь із збірок Володимира Сосюри, читав і перечитував її, ведучи уявну розмову з незабутнім побратимом («як читаю про Марію, я, як ти, про очі мрію, я по них болю,

друзе, бо в великім горі дуже. Як про очі ті читаю, то тебе завжди згадаю...»).

Напевне ж, і цей факт мав значення для тогочасної інтимної лірики М. Шпака. «Сплелися боротьба й кохання», — сказав юний Сосюра, повернувшись з фронтів громадянської війни. Те ж саме міг повторити за ним — і повторив, не наслідуючи й не перефразовуючи, його молодший товариш.

«Сині очі» закінчуються рядками, в яких переконливо висловлено це поєднання:

*Треба німця перш розбити,
Будем очі ті любити,
Вольні очі в вольні ночі,
Ніби небо, сині-сині,
Тут, на вольній Україні.*

У спадщині М. Шпака є дві довоєнні мініатюри — «На Дніпрі» і «Весна прийшла», публікація яких супроводжується приміткою: «Вірш написаний спільно з В. Сосюрою». Не беремося визначати міру участі кожного з співавторів, у цьому, зрештою, і немає потреби. Сосюра ніколи не включав цих віршів до своїх збірок, однак і це ще нічого не означає. Особливо коли згадати, що сам він міг протягом лише одного дня написати цілу низку поезій. До речі, і ці дві мініатюри теж позначені одним днем — сьоме квітня тисяча дев'ятсот тридцять дев'ятого року. Обом віршам властивий сосюринський романсовий лад. Для нас важливий сам факт безпосереднього творчого спілкування М. Шпака з В. Сосюрою, що, мабуть же, не минув безслідно.

Коли б то міг знати Микола Іполитович, пишучи «Сині очі», які пристрасні рядки вже вилилися з-під пера В. Сосюри — про героїчну партизанку, що віддала життя за свободу рідної землі, про непереможну братерську

могутність червонозорих визвольників, про неминуче торжество правди над кривдою. Яких би нових сил додало це йому!

Коли б то міг знати він, що молоді письменники Василь Козаченко на Кіровоградщині, Петро Артеменко в Лубнах, Микола Шуть на Дніпропетровщині, Федір Швіндін на Сумщині, як і він, перебувають у підпіллі, воюють словом проти поневолювачів!

Не знав...

Не переоцінюючи художнього значення спадщини Миколи Шпака, який ще розвивався і не встиг дійти до вершин своїх можливостей, маємо всі підстави сказати: його подвиг, ратний і творчий, увійшов в історію боротьби українського народу і в історію поезії як свідчення величі людського духу, осяяного і наснаженого красою і правдою Великого Жовтня.

Леонід Новиченко

СВОЄРІДНА, УНІКАЛЬНА КНИГА

Є в українській поезії часів Вітчизняної війни і така своєрідна, навіть унікальна книга, як збірка віршів М. Шпака «До зброї», написана в умовах антифашистського підпілля. Оригінал цієї збірки, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, являє собою малесенький, дрібно списаний блокнот, у якому поет записував, а потім поширював серед населення свої вірші, спрямовані проти окупантів. Підписував М. Шпак свої поезії псевдонімом — Пилип Комашка. «Ми крутимо жорна, як люди первісні», — писав автор у вірші «Фашистська культура», зображуючи неймовірні злидні, на які «третій рейх» прирікав населення окупованих територій. У ліричних творах поета відбився чистий духовний світ радянської людини, що бореться у виключно драматичних обставинах. Воля до боротьби й перемоги і тяжкий смуток від згадки про втрати й жертви органічно злиті в цій ліриці поета-підпільника, поета-борця.

Аркадій Первенцев

ПІСЕННА КРАСА

Для мене багато явищ української літератури, якщо це тільки явища, близькі і рідні і співають моєму серцю. Моєму серцю співають поезії Рильського і Тичини, я бачу рідний мені дух у Корнійчука і Яновського, я люблю гумор Вишні і Олійника, м'яку лірику Шияна і пісенну красу рано загиблого Шпака...

О, скільки вас, українці, в серці моєму! Які щедрі ваші таланти, яка несхитна ваша мужність!

* * *

Хіба можна лишатися байдужим до мужніх і ніжних віршів, сповнених справжньої принадності співучої і яскравої української народної мови. Кого не зачаровували вірші Павла Тичини і Максима Рильського, Миколи Бажана і Андрія Малишка, Леоніда Первомайського і Платона Воронька, Любомира Дмитерка і Володимира Сосяри та багатьох інших поетів України.

А хіба не обійшли всі наші народи белетристичні книги і драматичні твори Олександра Корнійчука і Івана Кочерги, Натана Рибак і Андрія Головка, Петра Панча і Ванди Василевської, Олеся Гончара і Вадима Собка, Семена Скляренка і Юрія Збанацького, Василя Кучера і Василя Минка, Анатолія Шияна і Юрія Смолича, поета Миколи Шпака і Юрія Яновського та багатьох інших письменників.

Микола Романченко

ПОЕЗІЯ ПРАЦІ І МУЖНОСТІ

Перед нами томик віршів відомого українського поета Миколи Шпака, який передчасно, в розквіті молодих сил і творчих задумів, пішов з життя. Ця книжка, видана в Москві, кращий пам'ятник поету-борцю, який пером і багнетом нищив ненависних ворогів, поету, який оспівував благородний труд радянських людей, їх любов до Вітчизни і ненависть до фашизму.

Недовгий, але яскравий життєвий і творчий шлях поета. Народившись 1909 року в родині садівника, він з дитинства полюбив всім своїм серцем рідну землю, захоплювався її дарами, навчився поважати і цінувати працю. І коли юнак взявся за перо, він порадував читачів глибоким знанням життя, поезією розумною і радісною. Але це не була поезія самозакоханості і спокою. Поет пильним оком громадянина і воїна бачив, як на горизонті піднімаються чорні хмари, погрожуючи щасливому життю нашого народу.

Лазар Санов

ГІМН РІДНОМУ КРАЮ

У Миколи Шпака було мужнє серце і гаряча закоханість у життя. Я пам'ятаю його в перші місяці війни, в дні, коли він виступав з своїми гнівними, сповненими сили і віри в завтрашній день бойовими поезіями перед бійцями полків, які обороняли підступи до Дніпра, перед робітниками, колгоспниками, студентами. Це були тяжкі дні, і поет віддав усю силу свого таланту, полум'я своєї душі для того, щоб його запальне слово допомагало боротьбі радянського народу проти гітлерівських злочинців.

...У Миколи Шпака був щасливий хист гостро відчувати і стверджувати засобами поетичного слова у людській праці, природі, в побуті усе нове, здорове, молоде, сильне. Нам особливо близькі його поетичні гімни на честь колективної праці, його вірші про будівників нового, радянського села, про радість вільної творчості. Микола Шпак прекрасно розумів і бачив ті велетенські перетворення, які принесли селянам нашої Вітчизни колгоспний лад, мудра політика Комуністичної партії. Ця тема — радість колективної праці, щастя колгоспника — господаря своєї країни, людини, яка віддає усю свою енергію на благо Соціалістичної Батьківщини, любов до рідної землі, до партії, до народу, — стала основою його поезії.

Вчитуючись в передвоєнні вірші Миколи Шпака про колгоспне життя, про колективну працю, ми разом з поетом проймаємось почуттям гордості за наш героїчний народ, за його великі завоювання. Микола Шпак показує, який

світлий і радісний труд радянської людини. Ми бачимо, як ще в передвоєнні роки звертав поет свій погляд вперед, прагнучи внести і свій вклад у боротьбу за великі комуністичні ідеали.

У наші дні картини передвоєнного життя, відтворені в ліричних віршах або іншими засобами художньої літератури, становлять, безперечно, великий інтерес і мають серйозне виховне значення.

Поет добре відчуває красу рідної української природи, тонко відтворює барви і лінії пейзажу, вміє в точних і яскравих деталях змалювати його неповторні особливості. Його ліричні мініатюри «Вечір», «Дощик», «Пейзаж», «Осінь» та інші цінні як свідчення гострого зору і спостережливості поета, глибокого відчуття величі рідної природи.

В роки Великої Вітчизняної війни Микола Шпак ні на день не припиняв своєї поетичної праці. Звичайно, змінився характер його поезій, вони сповнилися гнівом, болем, різкими сатиричними інтонаціями. Поет картав ворогів Радянської країни, проклинав фашистських людожерів, викривав злочини гітлерівської армії.

Микола Шпак не дожив до великого дня Перемоги. Але його поезії відтворюють почуття героїчного покоління, яке самовіддано працювало в передвоєнні роки, безстрашно захищало Батьківщину в дні Великої Вітчизняної війни і тепер, в мирний період, після завойованої перемоги, здійснює величні плани соціального розвитку. Вірші передчасно загиблого поета, нашого товариша і друга, знайшли гарячий відгук в серцях радянських людей.

Леонід Смілянський

БЛИЗЬКИЙ ДО НАРОДНОЇ ПОЕЗІЇ

У віршах Микола Шпак ближчий за манерою до народної поезії. Народну поезію він знав і розумів — від цього в нього щирість, простота і вправність... Захоплення народною поезією помітне було на віршах М. Шпака значно раніше, ніж у інших поетів одного з ним творчого віку, — ще на перших його творах. Тим-то елементи народнопоетичної манери у М. Шпака більш органічні, не випинаються модними орнаментальними навісками. Ми б сказали, що у М. Шпака щодо цієї сторони є непоганий смак. Він не бере від народної пісні поверхових зовнішніх ознак, в душі різних вигуків тощо, а вчиться в неї надзвичайної простоти вислову, композиції, ритму.

Дмитро Шлапак

РЯДКИ СИНІВСЬКОЇ ЛЮБОВІ

Микола Шпак належить до того покоління письменників, яке прийшло в літературу в період перших радянських п'ятирічок, коли в країні розгорталося гігантське соціалістичне будівництво. Нашій матері-Вітчизні, її синам і дочкам присвячує Микола Шпак «всю свою звонкую силу поета», віддає свою гарячу синівську любов.

У поезії Миколи Шпака талановито відображений духовний світ будівників соціалізму: їхній оптимізм, ясність мети, колективізм і дружба. Взагалі всій поезії М. Шпака властива атмосфера оптимістичного світосприймання, ствердження радості людського буття.

Микола Шпак — тонкий живописець і співець рідної природи. Тут його поезія близько стикається з яскравою палітрою Максима Рильського і Андрія Малишка. У віршах Миколи Шпака ми бачимо барвисті картини українських степів і дібров, садів і лісів, чуємо живий голос рідної землі. Гранична лаконічність і точність образних зарисовок, постійний зв'язок пейзажу з людськими емоціями і думками надають поезії М. Шпака задушевної схвильованості.

Вже на початку свого творчого шляху Микола Шпак заявив про себе як про поета-бійця... Микола Шпак, вірний син свого народу, полум'яний його співець, не схилив голови перед ворогом і загинув за нашу перемогу, за наше сьогоднішнє світле життя і наше комуністичне майбутнє.

Антон Шмигельський

ПОЕТ-ВОЇН

Дивлячись на його ніжне, майже дівоче з вигляду обличчя, важко було з першого погляду вгадати в ньому твердий характер бійця-комуніста, здатного витримати найсуворіші випробування в ім'я патріотичного обов'язку перед своїм народом.

Але вчитайтеся в його ранні юнацькі поезії, і ви відчуєте, що Микола Шпак, як поет і громадянин, вже тоді, на світанку своєї творчості, гартував у собі дух захисника Радянської Батьківщини від зазіхань ворогів революції.

З комсомольським запалом він оспівує нове, породжене радянською дійсністю, життя, малює картини колгоспного руху, славить трудові подвиги героїв перших п'ятирічок, поетизує гарячий ранок робітничого міста.

Саме тоді, коли в дружньому бойовому гурті комсомольських поетів на літературну дорогу виходив Микола Шпак, підводився з риштувань Дніпрельстан, виростали нові заводи-велетні, з конвейерів сходили перші радянські трактори.

Індустріальний похід народу, очолений комуністами, заповнив поетове серце. Багато натхненних рядків присвячує він соціалістичним новобудовам, ударникам героїчної праці, навчаючись поетичного мистецтва у кращих співців Жовтня, — В. Маяковського, П. Тичини, В. Сосюри, П. Усенка.

Та найбільше поетичну музу Миколи Шпака завжди хвилювала тема збройного захисту Батьківщини. В повіт-

рі, напоєному озоном революції, все ж пахло порохом. Хижі круки імперіалізму зловісно прорікали «хрестовий похід» на першу в світі Країну Рад. Поет, як і весь народ, вважав себе «революцією мобілізованим і призваним». Про це він писав у своїй першій збірці «Наркому рапорт».

Почуття пильності і бойової готовності захищати завоювання революції і виявило себе цілком під час Великої Вітчизняної війни.

Микола Шпак у ворожому тилу починає громити окупантів гнівним вогнем поетичного слова. З франківською силою закликає земляків своїх на тимчасово окупованій території до боротьби з напасниками:

*Піднімайсь, народ! До зброї!
Враз позбудемось лихої
Долі рабської, тюрми!*

Згодом поет переходить у наступ на ворога. За підписом Пилипа Комашки розповсюджуються серед населення дошкульні сатиричні вірші.

Поетові-воїну Миколі Шпаку було замало підпільної літературної діяльності. В 1942 р. він організовує партизанський загін, нападає на фашистські гарнізони, влаштовує засідки, диверсії. Вогнепальна зброя взаємодіє зі зброєю художнього слова. За письмовий стіл йому править пеньок у лісі. Він пише мало не щодня агітки, ліричні вірші, сатиру на фашистських «гибель-комісарів», українських буржуазних націоналістів, віщуючи їм швидку загибель.

Поет-партизан, народний месник у найтяжчі хвилини глибоко вірить у перемогу. Його серце горить любов'ю до свого багатостраждального народу, до цвіту цього народу — молоді.

Поет-воїн загинув смертю хоробрих у фашистській катівні. Але безсмертний його патріотичний подвиг.

Валентин Грабовський

ЖИТИ ІМ ДЛЯ МАЙБУТНІХ ПОКОЛІНЬ

Поезіям Миколи Шпака судилося жити довго-довго. Бо якщо довоєнні його книги «Моя любов», «Сила земна», «Багатство», «Жита красуються» відбивають вперше пізнане людьми пожовтневого села щастя вільно жити і трудитися в колективі, на рідній, оновленій землі, то остання збірка «До зброї» — то мужня оповідь воїна, котрий в ім'я свободи Радянської Вітчизни не шкодував найдорожчого — життя, «що цвітом лиш стало», гуртуючи у ворожому тилу сили для смертельної боротьби з фашистами, виховував своїми піснями борців «свободолюбивих, сміливих, відважних, і мужніх, і мстивих!»

Поезії Миколи Шпака воєнного періоду — це ще й правдива, написана безпосереднім учасником прямо на лінії вогню, художня історія Липківського підпілля, до якої щоразу звертатимуться всі, хто захоче більше дізнатися про його героїв «у дні щонайтяжчі», коли українська земля спливала кров'ю в пазурах гітлерівських душогубів.

Дві сили — любов і ненависть — водили в ті дні рукою і пером поета.

Певно, вони й дали змогу Миколі Шпаку створити вірші і наймужніші, і найніжніші. Адже поруч із віршами-закликами:

*До свободи! До свободи!
Уставайте, смілі, горді!
Що ж, умремо у бою,
Ніж знеславим юнь свою, —*

ми зустрічаємо й такі ліричні перлини, як «На Ірпені», «Бажання» («Ти так хотіла сина») з їх неповторною музикою слів, пахощами і барвами, з буянням життя і глибокими філософськими роздумами про його суть:

*Мов ізумруд, зелений ліс
На вітрові качається.
На Ірпені, де я ізріс,
Літа мої стрічаються.
Стрічаються в жорстокі дні,
У дні війни...*

Всією своєю творчістю і життям поет довів, що «любов із боротьбою — подруги нерозлучні». Звичайно, коли та любов — велика, сильніша смерті.

Коли читаєш лірику Миколи Шпака із збірки «До зброї», згадуєш Пушкіна, Тичину. Тільки в Пушкіна і Тичини ми знайдемо сльози, що їх викликає сильне почуття:

*В час незабвенный, в час печальный
Я долго плакал пред тобой.*

Або в Тичини:

З кохання плакав я, ридав...

Дуже близькі до них рядки Миколи Шпака:

*Яка тиша гаряча,
Які почуття глибокі!
З беріз стікають соки, —
Як ми, з любові плачуть.*

Себе в бою не бережуть поети. Своїх творів теж. Микола Шпак пішов із життя, заповівши друзям по боротьбі в останній записці, переданій із гестапівської катівні на волю: «Більше твердості духу!»

І в тому, що його вірші вціліли у вогні війни, дійшли до нас, з'явилися посмертною збіркою, вбачаю мудру волю історії, її тверде веління: жити їм для майбутніх поколінь.

Микола Ковальчук

ЖИТИ ПІСНІ, ЩО ВИЙШЛА З ВОГНЮ

Копище, Липки, Глушковичі... Двоє українських сіл, одне — білоруське. Троє сіл — одна доля. Коли нашою землею поповзла коричнева тінь фашизму, жителі Копищ і Глушковичів з перших же днів пішли на фронт, влилися у месницькі загони. Тут пролягали дороги Ковпака і Сабурова, Федорова, Маликова, Наумова... І тому Копище справедливо називали партизанським селом.

На світанку 13 липня 1943 року Копище спалахнуло смолоскипом. Пекельне полум'я забрало з собою 2887 копищанців, у тому числі 1347 дітей. Того ж таки літа з лівого берега Уборті знявся до неба ще смолоскип — горіли Глушковичі. Трагічна доля спіткала і Липки, село, де боровся з ворогом словом і зброєю відомий український поет Микола Шпак.

Копище і Глушковичі — села-сусіди, села-брати. І дружба між українським і білоруським народами. Тому й не дивно, коли у Копищах почувеш білоруську говірку, а в Глушковичах — українську. Єднають ці два села і родинні зв'язки. Але найбільший прояв ці зв'язки знайшли в художній самодіяльній творчості: з ініціативи комсомольців у 1972 році тут було створено об'єднаний хор молоді двох сіл. Прийшли в цей колектив механізатори, доярки і ланкові, вчителі і медичні працівники — всі, хто закоханий у пісню, хто щиро любить мистецтво. Прийшли діти і внуки спалених і розстріляних, прийшли й ті, хто уцілів того зловісного дня. І полинули, наче весняна

повінь, широко і привільно, російські пісні, срібним передзвоном обізвалися українські, захлюпотіли лісовими струмочками пісні білоруські.

Відтоді минуло небагато часу, але яким він був у творчій біографії хору! Цей колектив виступав на сцені палацу «Україна» в Києві, гостював у Мінську, Гомелі, Житомирі, неодноразово демонстрував свою майстерність перед трудівниками двох сусідніх районів — Олевського і Лельчицького. Хор одержав звання народного, відзначений Грамотою Президії Верховної Ради УРСР і, нарешті, став лауреатом обласної комсомольської премії імені Миколи Шпака.

З кожним роком долає все нові вершини майстерності цей самобутній колектив, урізноманітнюється його репертуар. Російські, білоруські, українські народні і сучасні пісні, пісні місцевих авторів — ось зміст його програми, його творче обличчя. І ми ще не раз матимемо змогу пересвідчитися в майстерності лауреата премії імені Миколи Шпака, об'єданого народного хору сіл Копище і Глушковичі.

...Трое сіл — одна доля, троє сіл — одна пісня. А пісня, що вийшла з вогню, — безсмертна, і лунати їй вічно, і прославляти незбориму силу і міць духу тих, хто йшов з нею у вогонь, хто не шкодував свого життя для нашої світлої перемоги. Бути в цій пісні безсмертному імені Миколи Шпака!

Петро Кукуюк

ВЗІРЕЦЬ ДЛЯ СУЧАСНИКІВ

Ще і ще раз гортаю сторінки книг Миколи Шпака і не перестаю захоплюватись чистотою й цілісністю його поетичного світосприймання. В бадьорих ритмах, самобутніх образах живим відлунням озивається до нас бентежна «кучерява юнь» поета, невіддільна від молодості всієї країни. Вірші, датовані двадцятими, тридцятими роками, наснажені відчуттям повнокровності оновленого життя. Оспівуючи колгоспне село, уславлюючи дерзновенність мрій К. Е. Ціолковського та його послідовників, утверджуючи силу й велич ленінських заповітів, натхненне слово Миколи Шпака завжди лишається гранично щирим, схвильованим, пройнятим істинним ліризмом, душевною чарівністю автора.

Невіддільна від цього всього і сувора героїка, пристрасна закличність творів воєнного періоду, більшість з яких увійшла в збірку «До зброї». Джерела їх пафосу — в духовній красі й незламності поета, котра стала також передумовою єдності його подвигу і його пісні.

Дитинство мого покоління обпалене війною. І тому тема героїзму радянської людини, яка відстояла мир, для мене особливо близька. З великою відповідальністю працював я над роллю підпільника Федька з вистави за драмою Миколи Курильчука «Ніч перед безсмертям», яка оспівує подвиг Героїв Радянського Союзу Павла Тараскіна, Ніни Сосніної та інших членів партійно-комсомольського підпілля міста Малина. Дуже дорогий мені і образ

генерала Ватутіна з однойменної п'єси Любомира Дмитерка, де розкривається духовна велич радянського полководця, його безмежна відданість великій Перемозі.

До героїчної когорти цих людей належить і Микола Шпак. Його ім'я стало нині легендарним. Образ поета дорогий і близький радянським людям, він — серед нас, він наш сучасник.

За створення на театральній сцені образів наших сучасників, спадкоємців і продовжувачів героїчних традицій, які утверджував поет-партизан, мені присуджено обласну комсомольську премію імені Миколи Шпака. Робота над створенням образу героя нашого сьогодення і надалі стала посідати одне з провідних місць у моїх творчих шуканнях. Серед найбільш дорогих моему серцю ролей, які мені пощастило зіграти останнім часом, вчений-природознавець Радев, боротьба якого за чистоту навколишнього середовища невіддільна від його боротьби за чистоту людських взаємин (вистава за п'єсою болгарського драматурга Г. Джагарова «Ця маленька земля»), конструктор перших космічних кораблів, академік С. П. Корольов (драматизований репортаж О. Романова «Один день з великого життя»).

І, звичайно, найсучаснішим завше для нас є образ В. І. Леніна. В ролі вождя першої в світі соціалістичної держави я виступив у виставах за творами Миколи Погодіна «Кремлівські куранти» і «Третя патетична». Працюючи над втіленням дорогого образу на театральній сцені, я ніколи не забував слова автора скульптурної Ленініани, народного художника СРСР В. Б. Пінчука про те, що в нашому сучасникові митець покликаний виховувати і утверджувати ленінські риси.

Таким митцем був Микола Шпак. Його життя і діяння є для літераторів, художників, артистів, представників інших муз взірцем відданості справі партії, заповітам В. І. Леніна.

Борис Мельничук

ПОЕЗІЯ І МУЗИКА — РІДНІ СЕСТРИ

Поезія і музика — як рідні сестри, завжди доповнюють і збагачують одна одну. Тож не дивно, що музиканти постійно та ревно слідкують за поезією, її досягненнями.

Так і мені випало познайомитися і полюбити творчість легендарного поета-партизана, поета-громадянина, що віддав життя і талант служінню радянському народові, — Миколи Іполитовича Шпака.

Ми, молоді житомирські композитори, вчимось у Миколи Шпака любові до рідної Батьківщини, мужності, умінню долати незгоди і невдачі, прагнемо, як він, бути завше на «першій лінії вогню».

Його спадщина має не тільки естетичне та пізнавальне значення, вона привчає нас до злободенності у виборі теми, щирості у висловлюванні, до пошуків краси мови. І чим більше, чим частіше ми припадаємо до неї, тим жагучіше спрага.

Присвоєне мені звання лауреата обласної комсомольської премії імені Миколи Шпака вважаю високою честю. Воно зобов'язує віддавати всі здібності, працю, серце і натхнення справі комуністичного будівництва.

Олексій Опанасюк

ЖАЙВОРОНКИ, НЕ ВБИТІ ВІЙНОЮ

Вперше про Миколу Шпака я почув у повоєнні роки, коли разом зі своїми односельчанами їздив до станції Скочище за посівним матеріалом для колгоспу. Неподалік цієї станції лежать села Корнин, Липки, Ходорків, де активно діяли партизани. Тут часто бував мій старший брат Юхим. Через станцію Скочище його вісім разів вивозили на каторжні роботи до рейху, але він щоразу втікав — з ешелонів, з «трудових» таборів, востаннє — з міста Брєслау. Часто бував у Корнині, у Липках, де народився і керував під час окупації підпіллям політпрацівник Червоної Армії, комуніст Микола Шпак. Можливо, брат стрічався тут з ним — поетом, легендарним месником? Але в кого спитати — життя Юхима обірвалося через рік після того, як у гестапівській катівні загинув Микола Шпак, а гітлерівці безжально поглумилися над його селом: понад сто сорок липківчан — дідів, жінок, дітей — було розстріляно 16 квітня 1942 року біля млина.

Села і поля, що довкіл станції Скочище, були потрощені, понівечені — тут чотири рази прокочувалися фронти, за час окупації не раз, не два лютували есесівські каральні загони. Здавалося, нічого живого не лишилося.

Як раділи ми, повоєнні діти, живій душі, живій пташці! Пам'ятаю, приїхали ми до станції Скочище, а їздовий Володька Шклярук спинив коней і задер голову догори:

— Гляньте, скільки жайворонків над полями!.. Жайворонків, не вбитих війною!..

Я й досі пам'ятаю той день, ті поля, тих жайворонків над осонченими весняними нивами.

Я й досі пам'ятаю розповіді, які чув тоді від вцілілих людей із сіл понад Ірпенем. І найбільше про поета Миколу Шпака, про Пилипа Комашку, так він підписував свої дошкульні поезії на окупантів та їхніх посіпак. Вірші його поширювалися усно, передавалися з рук в руки. «Збирають окупанти хліб», «Німецька культура», «Що треба робити з окупантами?», «Оповідання про фашистську бухгалтерію», «Вовк у овечій шкурі», «Дівчатам липецьким», «Загадка і розгадка» — ці поезії і месники, і населення знали напам'ять. Потім почали ширитися чутки, що дівчата, працюючи в полі на буряках, знаходили якісь пляшки, а в них також вірші Миколи Шпака. Чи правда? Чи тільки легенда? Та, певне, справа не в цьому. Правда в іншому — образ поета вже ставав легендарним. Пісням поета-месника судилося довге життя.

Згодом одна за одною приходили у моє село посмертні книги поета, впорядковані його побратимами, товаришами. Майже під кожним віршем було вказано місце написання — «Липки», «Попільня», «Криве», «Війтівці», «Озера» або ж «30.IV 1942 р... в соломі, у клуні, у лісі». «4.V 1942 у Ярип(ови)цькому лісі», «у рові, за канавою». Жодного дня без рядка — це також боротьба! З книг поставав образ мого земляка-добротворця, поета-воїна. Ніби оце щойно повертався він з походу-легенди і, переступивши поріг хати, казав:

*Знімаю зірку на кашкеті,
Але назавжди воїном лишусь...*

Доля рідного поетового села Липки знову мені пригадалася, коли я працював над книгою «Копище». Є село з такою назвою на півночі моєї Житомирщини. Фашисти спалили його і всіх 2887 мирних жителів, серед них 1347 дітей — моїх ровесників. Село фашисти стерли з лиця

землі за півдня, прагнучи, щоб не залишився жоден свідок. Але такі є! З вогню вирвалося декілька осіб, в тому числі й жменя дітей. Їх врятували, зігріли партизани. Якийсь армійський кореспондент сфотографував дітей у 1944 році. Чверть віку фото пролежало в архіві. У 1969 році мене познайомив з ним завідуючий облпартархівом Г. І. Денисенко. Довгих чотири роки тривали пошуки. На п'ятому році мені вдалося розшукати частину тих дітей, я записав їхні спогади — спогади жайворонят, обпалених війною, але не вбитих в її полум'ї. Їхні свідчення й лягли в основу повісті «Копище». Мені приємно, що саме за цю книгу я удостоєний високого звання лауреата премії імені Миколи Шпака, яку присуджує Житомирський обком ЛКСМУ.

Щовесни я буваю на Ірпені, батьківщині поета. Ніде мені так любо не співають жайворонки, як над рідними полями, над тими нивами, які пам'ятаю з дитинства, з болючих, обпалених війною літ.

Анатолій Певко

МЕНЕ НАДИХАЄ ЙОГО СВІТЛЕ ІМ'Я

Мені не було й чотирьох років, коли з Харкова в 1941 році ми з мамою були евакуйовані на Урал. Тоді я ще не знав, що жив на землі веселий і закоханий в життя поет Микола Шпак.

Вперше про цього поета я почув на занятті літературної студії у Львівському політехнічному інституті, де я вчився на радіотехнічному факультеті. Ми гаряче обговорювали прочитані вірші поета-партизана.

Вірші Миколи Шпака пройшли випробовування часом. Його поезія з нами, тому що він ціною свого життя довів, що гідний найвищої нагороди — стояти в строю на солдатській повірці.

Пам'ятаю, як в новому приміщенні муздрамтеатру в Житомирі мені вручали диплом лауреата премії імені Миколи Шпака. В залі було чоловік вісімсот комсомольців, а я від хвилювання не міг знайти у відповідь слів подяки... Секретар виручив:

— Хай Анатолій краще напише нову пісню...

Я написав згодом такі пісні, як «Іде комсомол», «Наша доля», «Дай мені руку, товаришу», «Наш вальс про БАМ», «Буде у нас кохання», «Ніч і весна в танковій армії», «В армію Орися хлопця проводжала», «На далекій орбіті». Не залишаю без уваги комсомольсько-молодіжну тему і зараз. Надихають мене на працю почесне звання лауреата премії імені Миколи Шпака і його світла пам'ять.

Іван Сльота

З ЙОГО ПІСНЕЮ В СЕРЦІ

Пишу ці коротенькі рядки, а на столі переді мною лежить невеличка книжечка. Вона мені по-особливому дорога, тому що навіває чимало думок і спогадів з життя колективу, з яким я нині творчо працюю, на обкладинці напис: «Микола Шпак. Поезії». За форматом вона невелика, а за змістом — ціла історія. Більше десяти років книжечка не просто прикрашає мою поетичну бібліотеку — вона, я б сказав, діє: навчає, веде, спрямовує на все добре в житті.

Отже, читаю вірші Шпака... А вони ж такі мелодичні, такі пісенні! А вони ж такі близькі мені — до сліз, до болю в серці!

*Гей, у полі широкім квітують жита,
Та й квітують жита аж до нової хати.
Працювати в колгосп*

кожний день іде там

Моя мати.

Читаю і бачу свою долю...

В 1970 році, закінчивши консерваторію, з піснями й віршами в серці приїхав я до Житомира на посаду художнього керівника поліського ансамблю пісні і танцю «Льонок». Почалося знайомство з поліською землею, з її природою і людьми, з її своєрідним пісенно-танцювальним колоритом та усною народною творчістю. Треба сказати,

що й тут значною мірою допомогла мені поезія Миколи Шпака. Бо сільська тематика в його віршах так сильно й талановито втілена, що не могла не вплинути на мене. Так з'явилася в першій програмі «Льонка» вокально-хореографічна композиція «Краю мій». І відразу ж завоювала успіх у глядачів, особливо в молоді. В своїй роботі над програмою ми намагалися триматися молодіжного напрямку, а тому зверталися здебільшого до комсомольсько-молодіжної пісні, до творів сучасних радянських поетів і композиторів. Поезія М. Шпака завжди залишається для нас молодою і сучасною. Тому, мабуть, так і полюбилася вона нам. До першої програми я написав пісню «Біляночка» («Зима»), і дівчата залюбки її співали.

І раптом — радісна звістка: «Льонка» — лауреат комсомольської премії імені Миколи Шпака... Ця подія стала для нас пам'ятною, визначною, бо присудження премії було першою високою оцінкою творчого досягнення ще зовсім молодого колективу. Так відбулося друге знайомство з поетом-патріотом Миколою Шпаком. Воно поріднило нас, з'єднало в почуттях до рідної землі, до своєї Батьківщини, до всього радянського народу.

Тепер ми часто буваємо на батьківщині поета в селі Липках, куди систематично приїздимо з концертами — творчими звітами. Зустрічаємося із земляками, які багато й цікаво розповідають про бойовий подвиг поета та його творчу діяльність. Це нас зобов'язує і надихає на нові творчі успіхи.

Нині «Льонка» значно зріс і кількісно, і якісно: став одним із відомих колективів у нашій країні. Пісні з його репертуару знають і співають далеко за межами республіки.

*На Україні
Спів солов'їний
Гримить в гаях.*

*По всій країні
На Батьківщині
Весна в піснях!*

Саме таким бачив наш край незабутній Микола Шпак. Таким він і став нині.

За короткий період «Льонок» побував багато разів із своїми виступами в столиці нашої Батьківщини — Москві, в Ленінграді, Києві, на Уралі, в Сибіру, в багатьох республіках. І де б ми не були, ми з гордістю несем на афішах своїх, в програмі, в серцях ім'я нашого славного земляка, поета-патріота Миколи Шпака.

✓ *Життя не шкодую,
Що цвітом лиш стало,
Аби у майбутнім
Воно квітувало,—*

сказав він колись пристрасно й сміливо. Отже, невтомна і натхненна праця, творчі пошуки — ось наш вклад у наше світле і щасливе життя сьогодні, яке колоситься й звучить у нас добром і волею, трудом і піснею, за яке боровся до останньої краплі крові Микола Шпак.

Віктор Шкуринський

ДЖЕРЕЛО НАТХНЕННЯ

В моїй творчій роботі мене завжди хвилювала партизанська тема. Ще хлопчиком бачив я окупований фашистами Житомир, багато чув про відважних людей, які стали на боротьбу з окупантами. Про поліських партизанів уже тоді ходили легенди.

З часом, коли я став художником, все це настільки мене захопило, що стало провідною темою в моїй творчості. Я чув розповіді старших про армію Ковпака, про наумовців. Люди, які, не дивлячись на дуже складну обстановку, сміливо йшли на боротьбу з ворогом, вселяли віру в нашу перемогу.

Потім мені поталанило відвідати партизанські місця, столицю партизанського краю — Словечно, зібрати багатий матеріал. Результатом цих поїздок була моя персональна виставка, на якій були представлені такі мої картини, як «Партизанська легенда», «Подвиг зв'язківця» та цикл пейзажів «Партизанські місця». За ці роботи мені в 1968 році було присуджено комсомольську премію імені славного нашого земляка-партизана Миколи Шпака. Героїзм Миколи Шпака, його поезія, в якій відображено любов до рідного краю, до свободи, завжди будуть джерелом натхнення в роботі художника, поета. Зараз у мене є новий задум і перші ескізи, дуже хочеться в образі М. Шпака відобразити велич і героїзм партизанського руху на Житомирщині.

ПРИМІТКИ

Адельгейм Євген Георгійович (нар. 1907 р.) — український радянський критик, літературознавець. «Він не склав зброї» — уривок із статті «Українська радянська література років Великої Вітчизняної війни» («Вітчизна», 1948, № 12, с. 144).

Андрущенко Юрій Васильович (1910—1975) — український радянський поет. Жив і працював у Полтаві. Вірш «Миколі Шпаку» друкувався в попільнянській районній газ. «Прапор колгоспника» 28.II 1961 р.

Баратинський Пилип Іванович (нар. 1919 р.) — член Спілки журналістів. Працівник попільнянської районної газети «Перемога». Учасник партизанського руху під час Великої Вітчизняної війни. Автор статей, нарисів, спогадів, віршів про Миколу Шпака. «Неначе дуб-нелинь» друкувався в газ. «Прапор колгоспника» 22.VIII 1959 р., газ. «Радянська Житомирщина» 12.VIII 1959 р. та газ. «Комсомольська зірка» 18.VI 1967 р. «Любов і ненависть поета» публікується за ж. «Україна», 1969, № 9, с. 6.

Білоцерківець Наталка Геннадіївна (нар. 1954 р.) — українська радянська поетеса. «Балада про нескорених» з деякими скороченнями друкується за однойменною збіркою (К., «Молодь», 1976, с. 14).

Бринський Антон Петрович (нар. 1906 р.) — полковник, Герой Радянського Союзу. В роки Великої Вітчизняної війни командував партизанськими з'єднаннями в Білорусії, західних областях України, на території Польщі та Чехословаччини. «У пошуках надійних друзів» — уривок з книги «По той бік фронту» (К., Вид-во політичної літератури України, 1976, с. 269—271).

Бурляй Юрій Семенович (нар. 1918 р.) — український радянський критик, літературознавець. «І словом, і життям» — фрагменти з однойменної статті («Дніпро», 1948, № 2, с. 104—114).

Буряк Борис Спиридонович (нар. 1913 р.) — український радянський критик, літературознавець. Доктор філологічних наук. «Любов до життя» — уривок з однойменної статті («Радянський Львів», 1947, № 9, с. 73—74).

Гончаренко Іван Іванович (нар. 1908 р.)— український радянський поет. «Слово про Миколу Шпака» друкується за збіркою «Обеліски» (К., «Радянський письменник», 1974, с. 73).

Грабовський Валентин Борисович (нар. 1937 р.)— український радянський поет. Лауреат обласної літературної комсомольської премії імені Миколи Шпака 1968 р. за збірки «Ключі» та «Наснилася матері вишня». Вірш «Пісня не вмирає» друкується за газ. «Комсомольська зірка» від 24.XII 1968 р. «Жити їм для майбутніх поколінь» написано для цього збірника і публікується вперше.

Гриб Кузьма Кіндратович (нар. 1910)— український радянський письменник. Учасник партизанського руху на Україні в роки Великої Вітчизняної війни. Автор багатьох статей та оповідань про Миколу Шпака. Уривок з розділу «Клич свободи» подається за документальною повістю «За Унавою — партизани» (К., Політвидав України, 1977, с. 88—98).

Гундич Юрій Наумович (1906—1972 р.)— український радянський письменник. Стаття «Серце поета-воїна» подається в перекладі з російської мови з незначними скороченнями за ж. «Советская Украина», 1959, № 3, с. 169—172.

Гурейв Олексій Іванович (нар. 1912 р.)— український радянський письменник. Стаття «Поет-герой» вперше була надрукована до 50-річчя М. Шпака в ж. «Вітчизна», 1959, № 3, с. 167—169. Публікувалася як передмова до «Вибраних поезій» М. Шпака (К., Держлітвидав України, 1950, с. 3—12) та вступ до розділу про М. Шпака в книзі «Пісня мужніх» (К., «Радянський письменник», 1960, с. 133—139).

Денисенко Григорій Іванович (нар. 1921 р.)— завідуючий обласним партійним архівом при Житомирському обкомі КПУ. «Вірші Пилипа Комашки»— уривок із статті «По зову совести» в книзі «Герои подполья», вып. 2 (М., Политиздат, 1968, с. 371).

Дмитерко Любомир Дмитрович (нар. 1911 р.)— український радянський письменник. «Вірші поета-бійця»— уривок з однойменної рецензії на збірку М. Шпака «Стихотворения» (М., «Советский писатель», 1953), опублікованої в «Литературной газеті» 11.II 1954. Подається в перекладі з російської мови.

Єніна Віра Михайлівна (1906—1977) — українська радянська письменниця. «На етюдах»— фрагменти з книги «Чотири довгих роки» (К., «Радянський письменник», 1974, с. 27—30 та 129—130).

Забашта Любов Василівна (нар. 1918 р.) — українська радянська поетеса. Вірш «Дума про партизана і поета Миколу Шпака» публікувався в газ. «Радянська Житомирщина» 17.VI 1974 р. та в збірці «Берег надії» (К., «Радянський письменник», 1974, с. 15—18).

Кириченко Федір Трифонович (нар. 1908 р.) — член Спілки журналістів. Автор статей і досліджень про М. Шпака. «Наш славний земляк» — уривок із статті «Живий у творах своїх» (газ. «Перемога» від 30.IX 1975 р.).

Клочья Андрій Васильович (1905—1972) — український радянський критик, літературознавець. «Я належу Вітчизні» публікувалося в газ. «Радянська Донеччина» 13.VII 1962 р. та в книжці «Навколо свої люди» (Донецьк, «Донбас», 1966, с. 96—99).

Ковальчук Микола Макарович (нар. 1937 р.) — член Спілки журналістів, працівник олевської районної газети «Будівник комунізму». «Жити пісні, що вийшла з вогню» — зарисовка про лауреата премії імені Миколи Шпака 1977 року об'єднаний хор українського села Копище та білоруського — Глушковичів. Друкується за рукописом автора.

Козак Володимир Улянович (нар. 1930 р.) — український радянський поет. Вірш «Вже осінь сузір'ями дзвонить» друкується з деякими скороченнями за збіркою «Лебеді і стріли» (К., «Радянський письменник», 1970, с. 67—68).

Корсунська Берта Львівна (нар. 1913 р.) — український радянський критик, літературознавець. «Біль і гнів» — уривок з книжки «Українська радянська поезія років Великої Вітчизняної війни» (К., «Наукова думка», 1973, с. 45).

Косарик Дмитро Михайлович (нар. 1904 р.) — український радянський літературознавець, письменник. «В трагедійній легенді живеш» друкується вперше за рукописом.

Крижанівський Степан Андрійович (нар. 1911 р.) — український радянський поет та літературознавець. Доктор філологічних наук. Вірш «Материнська віра» друкувався в ж. «Дніпро», 1948, № 12, с. 7; у збірці «Весна людства» (К., «Радянський письменник», 1951, с. 148—149) та в книзі «Срібне весілля» (К., Держлітвидав, 1957, с. 157—158). «Поет-патріот» — фрагменти з однойменної передмови до збірки М. Шпака «Поезії. 1941—1942 рр.» (К., Держлітвидав, 1946) та вступу до книжки «Жита красуються» (К., «Радянський письменник», 1947, с. 3—8).

✓ *Кругляк Юрій Михайлович* (нар. 1925 р.) — український радянський поет. Вірш «Біля меморіальної дошки» друкувався в «Літературній Україні» за 23.II.1979 р.

✓ *Кукулюк Петро Степанович* (нар. 1938 р.) — артист Житомирського обласного театру, заслужений артист УРСР. Лауреат премії імені Миколи Шпака 1968 р. за роль Єрмакова-молодшого в п'єсі «Твій дядя Михась». «Взірець для сучасників» написано для цього збірника і публікується за рукописом.

Кульська Інна Костянтинівна (нар. 1909 р.) — українська радянська поетеса. Учасниця підпільного руху в роки Великої Вітчизняної війни. Вірш «Тебе нема чотири роки» написаний в роки війни і присвячений дружині поета З. К. Шпак-Горбатенко. Публікується вперше.

✓ *Куп'янський Йосип Якович* (1903—1966) — український радянський критик, літературознавець. «Поет-партизан» — фрагменти з однойменної статті («Дніпро», 1947, № 8, с. 118—121).

✓ *Леценко Петро Якимович* (нар. 1923 р.) — український радянський критик, літературознавець. Викладач Ровенського педагогічного інституту. «Поезія, гартована мужністю» — фрагменти з однойменної статті («Жовтень», 1968, № 4, с. 144—146) та статті «Гартована молодість» («Вітчизна», 1969, № 2, с. 173—176).

Мазур Лесь Іванович (нар. 1925 р.) — член Спілки журналістів. Вірш «Мужність» друкувався в газетах «Прапор колгоспника» 15.VI 1958 р. та «Радянська Житомирщина» 22.II 1959 р.

Малишко Андрій Самійлович (1912—1970) — український радянський поет. Вірш «Миколі Шпаку» публікується за рукописом.

Маркушевський Петро Трохимович (нар. 1919 р.) — український радянський літературознавець, кандидат філологічних наук, доцент Одеського університету ім. Мечникова. Автор багатьох наукових досліджень та газетних статей про Миколу Шпака. Стаття «Микола Шпак» подається в цій книзі скорочено за збірником «Українські радянські письменники» (К., «Радянський письменник», 1964, с. 72—111).

Мартич Юхим Маркович (нар. 1910 р.) — український радянський письменник. «Молодий, дзвінкоголосий, безстрашний» — фрагменти із статті «Поет-воїн» («Київська правда» від 23.II 1969 р.) та нарису «Встречи без прощаний» («Радуга», 1976, № 8, с. 131 та 136).

✓ *Масляний Олександр Сергійович* (нар. 1910 р.) — член Спілки журналістів. «Невмируще слово» друкується за газ. «Радянська Житомирщина» від 5. XII 1976 р.

✓ *Мельничук Борис Дмитрович* (нар. 1939 р.) — житомирський композитор, лауреат премії імені Миколи Шпака 1967 р. за створення електронного оркестру «Квант» та успішні концертні виступи. Автор пісні «Стежина Миколи Шпака» на слова В. Козака, «Корчагінська» на слова А. Певка та ін. «Поезія і музика — рідні сестри» написано для цього збірника, друкується за рукописом.

✓ *Миценко Михайло Петрович* (нар. 1920 р.) — український радянський письменник. «Пером і багнетом» — фрагменти з однойменної статті («Радянська Житомирщина» від 13.VIII 1969 р.) та «Мужній голос через роки» («Літературна Україна» від 9.V 1967 р.).

✓ *Мокрієв Юрій Олексійович* (нар. 1901 р.) — український радянський письменник. Оповідання «Поет-партизан» друкується з незначними скороченнями за книгою «Таке близьке» (К., «Радянський письменник», 1974, с. 87—97).

✓ *Мольнар Михайло* (нар. 1930 р.) — чеський і словацький літературознавець. Автор багатьох статей та наукових праць про чехословацько-українські літературні зв'язки, зокрема передмови до підбірки «Ми разом ділили хліб і сіль», де було опубліковано вірш М. Шпака «Брати» («Дукля», 1975, № 3, с. 6—8). «Братання» — уривок із статті «Мотиви визволення Чехословаччини в радянській українській поезії» («Дукля», 1975, № 5, с. 51—52).

✓ *Моргаєнко Петро Давидович* (нар. 1922 р.) — український радянський критик, літературознавець. Стаття «З героїчного літопису» друкувалася в газ. «Друг читача» 11.IV 1967 р. Подається з доповненнями.

✓ *Муратов Ігор Леонтійович* (1912—1973) — український радянський поет. «Що залишається людям» вперше опубліковано в газ. «Літературна Україна» 24.VI 1966 р. У поширеному варіанті друкувалося в збірнику «Поруч з нами» (Харків, «Прапор», 1968, с. 193—196), за яким і подається.

✓ *Новицький Олекса Миколайович* (нар. 1914 р.) — український радянський поет. «Він жив з відкритим серцем» друкується за рукописом уперше.

Новиченко Леонід Миколайович (нар. 1914 р.)— український радянський критик, літературознавець. Доктор філологічних наук. Член-кореспондент АН УРСР. Автор розділу «Поезія періоду Великої Вітчизняної війни» у сьомому томі «Історії української літератури» (К., «Наукова думка», 1971, с. 240), звідки і взято уривок «Своєрідна, унікальна книга».

Омельченко Володимир Іванович (1924—1975)— український радянський поет. «Ніщо не стерлось, не забулось...» під назвою «Пам'яті Миколи Шпака» публікувалося в газ. «Радянська Житомирщина», 20.VI 1952 р.

Омельченко Петро Остапович (1911—1977) — український радянський поет. Вірш «Микола Шпак і його бойові друзі над «Кобзарем» подається за газ. «Прапор колгоспника» від 28.II 1961 р.; «В школі імені Миколи Шпака»— за газ. «Перемога» від 21.XI 1964 р. та газ. «Комсомольська зірка» від 19.V 1967 р. Уривок «Там, де міст із сталі» передруковуємо з однойменної книги (К., «Радянський письменник», 1976, с. 84—93).

Опанасюк Олексій Євменович (нар. 1936 р.)— український радянський письменник. Автор багатьох статей та нарисів про життя і творчість поета. Лауреат премії імені Миколи Шпака 1975 р. за повість «Копище». «Жайворонки, не вбиті війною» написано для цього збірника і друкується вперше.

Остапенко Борис Васильович (нар. 1943 р.) — молодий поет, автор збірки «Калинова любов». Вірш «Безсмертя» друкується за газ. «Радянська Житомирщина» від 22.VIII 1965 р.

Палажченко Олексій Овсійович (нар. 1923—1979) — український радянський письменник. Учасник партизанського руху під час Великої Вітчизняної війни. Вірш «Ти став легендою живою» друкується за збіркою «На полі честі» (К., «Радянський письменник», 1971, с. 20—21). Раніше під назвою «Ти так життя любив» публікувався в газ. «Прапор колгоспника» 28.II 1961 р. та в «Літературній газеті» 28.II 1961 р.

Пастушенко Аркадій Юхимович (нар. 1934 р.) — український радянський письменник. «Слово і зброя» друкується за ж. «Жовтень», 1967, № 10, с. 86—89.

✓ Певко Анатолій Андрійович (нар. 1937 р.) — інженер житомирського заводу «Електровимірювач», поет. Лауреат премії імені Миколи Шпака 1967 р. за слова до пісні «Корчагінська». «Мене надихає його світле ім'я» написано для цього збірника і друкується за рукописом.

Первенцев Аркадій Олексійович (нар. 1905 р.) — російський радянський письменник. Лауреат Державної премії СРСР. «Пісенна краса» — уривки з статей «Другові» («Літературна Україна» від 4.I 1963 р.) та «Наші дорогі побратими» («Радянська Україна» від 8.V 1954 р.).

✓ Попков Микола Фокович (1922—1977) — учасник партизанського руху під час Великої Вітчизняної війни. Працював інженером у Міністерстві лісового господарства УРСР. Спогади «Незламний, мов криця» друкуються за газ. «Літературна Україна» від 21.VII 1967 р.

Рильський Максим Тадейович (1895—1964) — український радянський поет і громадський діяч. «Микола Шпак» уперше надруковано як частина статті «Поети-бійці» («Вітчизна», 1952, № 6, с. 169—170), а згодом як вступ до «Вибраних поезій» (К., «Радянський письменник», 1952). Публікувалася також у збірниках «Наша кровна справа» (К., «Радянський письменник», 1959) та «Поруч з нами» (Харків, «Прапор», 1968). Увійшла і як передмова до збірок, які виходили у видавництві «Советский писатель» («Стихотворения», 1953 р. та «Гнев и радость», 1975).

Романченко Микола Захарович (нар. 1921 р.) — український радянський поет. «Поезія праці і мужності» — уривок з однойменної рецензії на збірку М. Шпака «Стихотворения» («Львовская правда» від 4.I 1955 р.) Подається в перекладі.

Санов Лазар Самійлович (нар. 1913 р.) — український радянський критик, літературознавець. «Гімн рідному краю» друкується з деякими скороченнями за «Літературною газетою» від 11.IX 1947 р.

Северов Петро Федорович (нар. 1910 р.) — російський радянський письменник. «В передвоєнну пору» — уривок з нарису «Тепло твоєї руки», друкується за однойменною книгою (К., «Радянський письменник», 1972, с. 97—98). Раніше публікувався в ж. «Радуга», 1967, № 6, с. 38—58.

✓ *Силенко Федір Тимофійович* (нар. 1931 р.) — юрист. В співавторстві з Ю. Кругляком написав статті «Героїчною стежкою Миколи Шпака» (квартальник «Поезія», 1978, № 4, с. 83—88) та «Побратими» («Літературна Україна» від 20.VI 1978 р.), які тут подаються з деякими скороченнями.

✓ *Сингаївський Микола Федорович* (нар. 1936 р.) — український радянський поет. Цей вірш під назвою «Легенда» друкувався в газ. «Перемога» 25.II 1964 р. «З пісень Миколи Шпака» подаємо за збіркою «Вогневиця» (К., «Молодь», 1971, с. 20—21). Вірш «Над Ірпенем квітує мак» за бажанням автора подається як друга частина диптиха і друкується вперше. Есе «Вулиця поезії, життя, безсмертя» публікується за рукописом.

✓ *Сльота Іван Михайлович* (нар. 1937 р.) — заслужений артист УРСР, художній керівник поліського державного ансамблю пісні і танцю «Льонок», якому в 1971 році присвоєно звання лауреата премії імені М. Шпака. «З його піснею у серці» друкується за рукописом.

Смілянський Леонід Іванович (1904—1968) — український радянський письменник. «Близький до народної поезії» — уривок з рецензії на збірку М. Шпака «Багатство» («Літературна Україна» від 12.IV 1938 р.).

Сосюра Володимир Миколайович (1898—1965) — український радянський поет. Вірш «Пам'яті друга» надруковано в ж. «Прапор», 1957, № 7, с. 115, «Літературній Україні» від 11.VII 1967 р. та збірках «Близька далина» (К., «Радянський письменник», 1960, с. 140—141) і «Лірика» (К., Держлітвидав, 1961, с. 341—342).

✓ *Столярчук Григорій Павлович* (нар. 1923 р.) — член Спілки журналістів. «Як пісня серця невмируща» з деякими скороченнями друкується за газ. «Літературна Україна» від 11. II 1977 р.

✓ *Трипільський Андрій Володимирович* (нар. 1912 р.) — український радянський критик, літературознавець. «За красу життя» вперше надруковано в ж. «Вітчизна», 1947, № 5, с. 156—158. В поширеному вигляді опубліковано в книзі «Про красу мистецтва» (К., Держлітвидав, 1959, с. 535—543), за якою і подаємо з деякими скороченнями.

✓ *Усенко Павло Матвійович* (1902—1975) — український радянський поет. Стаття, яка тут названа, «Пісні гарячі і пристрасні», публікувалась як передмова до «Вибраного» М. Шпака (К., Держлітвидав, 1956 р.) та в книзі «Про моїх сучасників» (К., «Радянський письменник», 1977, с. 177—195), звідки і передруковуємо з деякими скороченнями. Вірші «Миколі Шпаку», «Дуб-партизан» друкувалися в «Робітничій газеті» за 23.II. 1979 р., «На липківських полях» публікується вперше за рукописом.

Хайкіна Дора Гіршівна (нар. 1913 р.) — єврейська радянська поетеса. Вірш «Вулиця Миколи Шпака» друкується за рукописом.

Хоменко Надія Костянтинівна (нар. 1912 р.) — українська радянська письменниця. Вірш «Знала я комсомольця веселого...» друкується за збіркою «Дружба сердець» (К., «Радянський письменник», 1955, с. 31).

Цюпа Іван Антонович (нар. 1911 р.) — український радянський письменник. «Не забути ніколи» друкується за рукописом.

✓ *Шермет Микола Спиридонович* (нар. 1906 р.) — український радянський поет. Учасник партизанського руху під час Великої Вітчизняної війни. «Лави ідуть каесемові» в доповненому вигляді друкується за книгою «З глибин пам'яті» (К., «Радянський письменник», 1977, с. 26—27).

✓ *Шкуринський Віктор Миколайович* (нар. 1932 р.) — житомирський художник. Лауреат премії імені Миколи Шпака 1968 р. за картини «Партизанська легенда», «Подвиг зв'язківця» та цикл пейзажів «Партизанські місця». «Джерело натхнення» написано для цього збірника і друкується за рукописом.

Шлапак Дмитро Якович (нар. 1921 р.) — український радянський критик, літературознавець. «Рядки синівської любові» — уривок з статті «Певец героїчного подвига» («Советская Украина», 1959, № 3, с. 168—169). Подається в перекладі з російської мови.

✓ *Шмигельський Антон Іванович* (1901—1972) — український радянський поет. «Поет-воїн» — фрагменти з однойменної статті в газ. «Ленінська молодь» від 27.II 1959 р.

Шпорта Ярослав Гнатович (1922—1956) — український радянський поет. Вірш «Миколі Шпаку» датовано 17.V 1952 р. Надруковано в газ. «Леніновим шляхом» 22.V 1952 р. (сmt. Корнин Житомирської області) та газ. «Прапор колгоспника» 18.VI 1958 р. Публікується за книгою «Вибране» (К., Держлітвидав, 1958, с. 469—470).

Ющенко Олекса Якович (нар. 1917 р.) — український радянський поет. Вірш «Вулиця Миколи Шпака» та есе «Пшеничний факел непогасний...» друкуються за рукописами вперше.

Ярмульський Андрій Григорович (нар. 1934 р.) — український радянський поет. Вірш «Був ти ніжно-молодий» під назвою «Пам'яті Миколи Шпака» вперше надруковано в газ. «Прапор колгоспника» 15.VI 1958 р. Публікується за збіркою «Земні дороги» (К., «Радянський письменник», 1961, с. 78—79).

З М І С Т

Від упорядників 6

1

- Сосюра Володимир.* Пам'яті друга 9
Андрущенко Юрій. Миколі Шпаку 11
Баратинський Пилип. Неначе дуб-нелинь... 12
Білоцерківець Наталка. Балада про нескорених 13
Гончаренко Іван. Слово про Миколу Шпака 14
Грабовський Валентин. Пісня не вмирає 15
Забашта Любов. Дума про партизана і поета Миколу Шпака 16
Козак Володимир. «Вже осінь сузір'ями дзвонить» 20
Крижанівський Степан. Материнська віра 21
Кругляк Юрій. Біля меморіальної дошки 23
Кульська Інна. «Тебе нема чотири роки» 24
Мазур Лесь. Мужність 25
Малишко Андрій. Миколі Шпаку 26
Омельченко Володимир. Ніщо не стерлось, не забулось... 27
Омельченко Петро. Микола Шпак і його бойові друзі над
«Кобзарем» 29
У школі імені Миколи Шпака 30
Там, де міст із сталі 31
Остапенко Борис. Безсмертя. 40
Палажченко Олекса. Ти став легендою живою 41
Сингаївський Микола. З пісень Миколи Шпака 43
Усенко Павло. Миколі Шпаку 46
Дуб-партизан 47
На липківських полях 49
Хайкіна Дора. Вулиця Миколи Шпака 50
Хоменко Надія. Знала я комсомольця веселого... 52
Шпорта Ярослав. Миколі Шпаку 53

Ющенко Олекса. Вулиця Миколи Шпака 55
Ярмульський Андрій. Був ти ніжно-молодий 57

2

- Рильський Максим. Микола Шпак 59
✓ Баратинський Пилип. Любов і ненависть поета 63
✓ Бринський Антон. У пошуках надійних друзів 67
✓ Гриб Кузьма. Клич свободи 70
✓ Гундич Юрій. Серце поета-воїна 78
Гуреїв Олекса. Поет-герой 84
Єніна Віра. На етюдах 88
Косарик Дмитро. В трагедійній легенді живеш 91
Мартич Юхим. Молодий, дзвінкоголосий, безстрашний 95
Масляний Олександр. Невмируще слово 97
✓ Мокрієв Юрій. Поет-партизан 100
Муратов Ігор. Що залишається людям 109
Новицький Олекса. Він жив з відкритим серцем 115
✓ Пастушенко Аркадій. Слово і зброя 122
✓ Попков Микола. Незламний, мов криця... 128
Северов Петро. В передвоєнну пору 132
✓ Силенко Федір, Кругляк Юрій. Героїчною стежкою
Миколи Шпака 134
✓ Сингаївський Микола. Вулиця поезії, життя, безсмертя 143
✓ Столярчук Григорій. Як пісня серця невмируща 148
Трипільський Андрій. За красу життя 150
Цюпа Іван. Не забути ніколи 158
✓ Шеремет Микола. Лави ідуть каєсемові 162
✓ Ющенко Олекса. Пшеничний факел непогасний... 169

3

- ✓ Усенко Павло. Пісні гарячі і пристрасні 172
Крижанівський Степан. Поет-патріот 183
Маркушевський Петро. Микола Шпак 187

- Адельгейм Євген. Він не склав зброї 194
 Бурляй Юрій. І словом, і життям 195
 Буряк Борис. Любов до життя 197
 Денисенко Григорій. Вірші Пилипа Комашки 198
 Дмитерко Любомир. Вірші поета-бійця 199
 Кириченко Федір. Наш славний земляк 200
 Клоччя Андрій. «Я належу Вітчизні!» 201
 Корсунська Берта. Біль і гнів 203
 ✓ Куп'янський Йосип. Поет-партизан 204
 ✓ Лещенко Петро. Поезія, гартована мужністю 207
 ✓ Мищенко Михайло. Пером і багнетом 209
 ✓ Мольнар Михайло. Братання 213
 Моргаєнко Петро. З героїчного літопису 215
 Новиченко Леонід. Своєрідна, унікальна книга 224
 Первенцев Аркадій. Пісенна краса 225
 Романченко Микола. Поезія праці і мужності 226
 Санов Лазар. Гімн рідному краю 227
 Смілянський Леонід. Близький до народної поезії 229
 Шлапак Дмитро. Рядки синівської любові 230
 ✓ Шмигельський Антон. Поет-воїн 231

4

- ✓ Грабовський Валентин. Жити їм для майбутніх поколінь 234
 Ковальчук Микола. Жити пісні, що вийшла з вогню 237
 Кукуюк Петро. Вірець для сучасників 239
 Мельничук Борис. Поезія і музика — рідні сестри 241
 ✓ Опанасюк Олексій. Жайворонки, не вбиті війною 242
 Певко Анатолій. Мене надихає його світле ім'я 245
 ✓ Сльота Іван. З його піснею в серці 246
 Шкуринський Віктор. Джерело натхнення 249

Примітки 250

ТЫ БУДЕШЬ ЖИТЬ СРЕДЬ НАС....

Стихи, проза, ессе, воспоминания

Составители: Екатерина Николаевна Шпак,
Юрий Михайлович Кругляк

Издательство «Радянський письменник»

(На украинском языке)

Редактори *М. І. Ігнатенко, П. Д. Моргаєнко*

Художник *М. М. Усов*

Художній редактор *М. П. Вуєк*

Технічний редактор *Л. Д. Макарчук*

Коректор *Л. П. Яблонська*

Інформ. бланк № 757

Здано на виробництво 12.03.79. Підписано до друку 14.08.79. БФ 24004. Формат 70×108^{1/32}. Папір для глибокого друку. Літературна гарнітура. Високий друк. 8^{1/4}+13 вкл. фіз.-друк. арк., 12,69 ум.-друк. арк., 9,46 обл.-вид. арк. Тираж 6000 пр. Зам. 9-1132. Ціна в оправі 85 к.

«Радянський письменник»,
Київ, бульвар Лесі Українки, 20.

Одеська книжкова фабрика РВО «Поліграфкнига»
Держкомвидав УРСР, 270008, Одеса-8,
вул. Дзержинського, 24.

Т39 **Ти будеш жить між нас...: Вірші, проза, есе, спогади** / Упорядники К. М. Шпак, Ю. М. Кругляк. — К.: Рад. письменник, 1979. — 262 с.

Книга присвячена 70-річчю з дня народження відомого українського поета, активного учасника антифашистського підпілля в роки війни на тимчасово окупованій території України Миколи Іполитовича Шпака, який загинув у гестапівській катівні.

Подані в збірнику вірші, оповідання й етюди, літературно-критичні есе відтворюють образ відважного героя-патріота.

Т 70202-125
М223(04)-79 БЗ-44-20-78. 4603010200

ББК 83.3Ук+У2
8У2+У2

